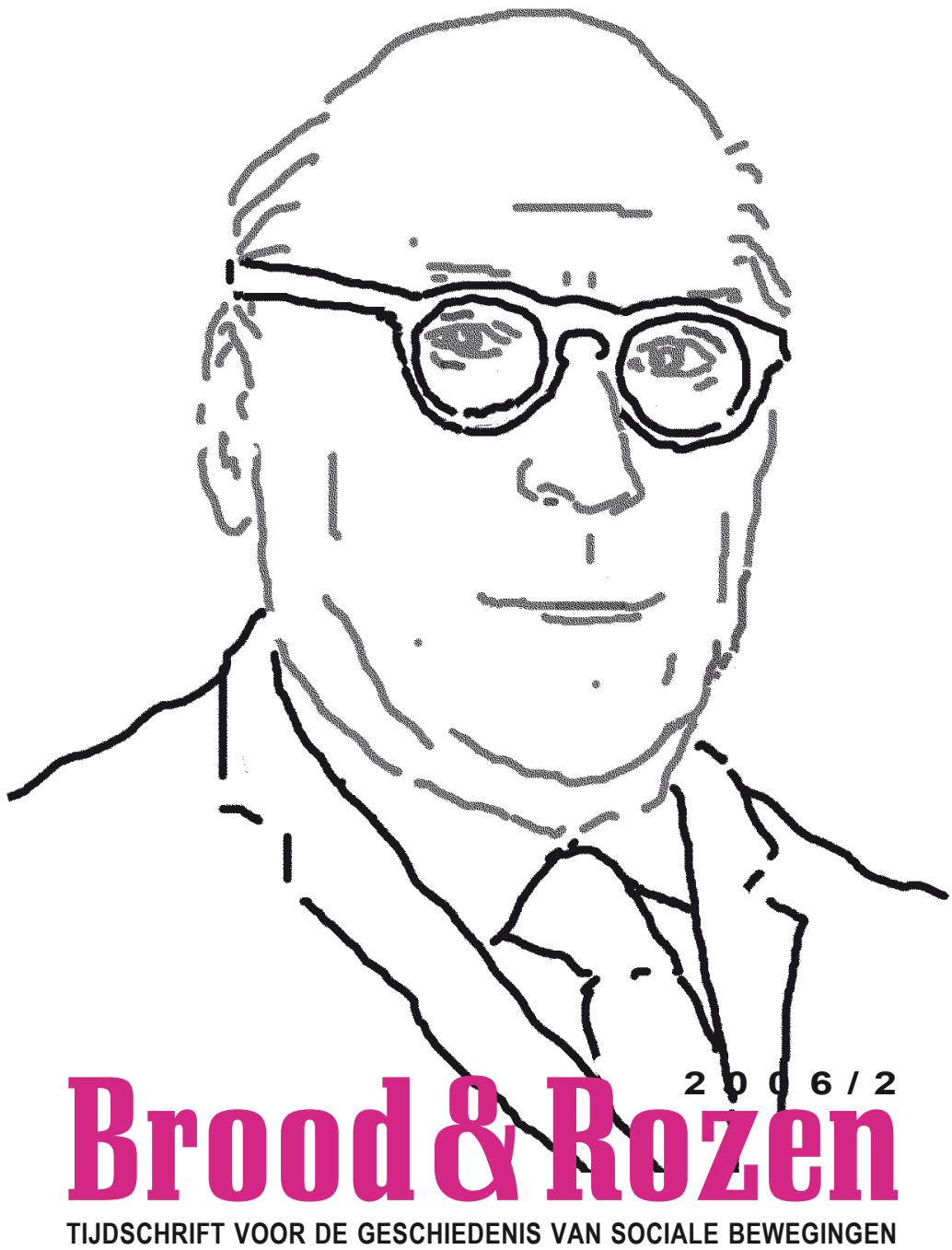

BROOD & ROZEN 2006/2, jaargang 11

BELGIE-BELGIQUE
P.B.
9000 GENT 1
3/5327

Brood & Rozen

2006 / 2

TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN SOCIALE BEWEGINGEN

Brood & Rozen

Tijdschrift voor de Geschiedenis van Sociale Bewegingen

Driemaandelijks tijdschrift uitgegeven door
Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis
Bagattenstraat 174, 9000 Gent
Tel.: (09) 224 00 79
Fax: (09) 233 67 11
E-mail: broodenrozen@amsab.be
Voorzitter: Herman Balthazar
Directeur: Wouter Steenhaut

Hoofredactie: Paule Verbruggen

Eindredactie: Ludwine Soubry, Paule Verbruggen

Kernredactie: Rita Calcoen, Piet Creve, Denise De Weerd, Hendrik Ollivier, Ludwine Soubry, Omar Van Hoeylandt, Paule Verbruggen

Redactieraad: Wouter Dambre (journalist), Eric Defoort (KUB), Hendrik Defoort (erfgoedcoördinator Cultuurstad Gent), Gita Deneckere (UGent), Maria De Waele (stafmedewerker Bijlokemuseum/STAM), Marc Hooghe (K.U.Leuven), Marc Jacobs (VCV), Anne Morelli (ULB), Patrick Pasture (K.U.Leuven), Koen Raes (UGent), Bob Reinalda (Radboud Universiteit Amsterdam), Marc Reynebeau (journalist), Peter Scholliers (VUB), Marcel van der Linden (IISG), Rudi Van Doorslaer (SOMA), Sylvia Van Peteghem (UGent), Guy Vanthemsche (VUB)

Vormgeving: Patricia Rau

Illustraties: Rita Calcoen, Lieve Cosyns, Vincent-David de Clercq, Bart Delbroek, Bart De Nil, Andreas Faes, Luc Peiren, Kim Robensyn, Ludwine Soubry, Martijn Vandenbroucke, Frederik Verleden

Tekstverwerking: Viviane Taeckens

Verzending en abonnementen: Viviane Taeckens, Gwendolina Van Hoecke

Druk: Druk in de Weer, Forelstraat 35, 9000 Gent. Brood & Rozen is gedrukt op recyclagepapier

Abonnementen en losse nummers

Individueel: 19 euro

Bibliotheken en archieven: 19 euro

Organisaties: 38 euro

Buitenland: 40 euro

Los nummer: 6 euro

Themanummer: 9 euro

Als abonnee bent u tegelijk lid van Amsab-ISG. De leden ontvangen Brood & Rozen en krijgen korting op de Amsab-publicaties.

Rekeningnummer: 877-1009202-27

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in *Historical Abstracts* and *America: History and Life*

Alle illustraties behoren tot de Amsab-collectie, tenzij anders vermeld

ISSN: 1370-7477

Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis vzw (Bagattenstraat 174, 9000 Gent) verwerkt uw persoonsgegevens uitsluitend voor het beheer van uw Brood & Rozen-abonnement en om u te informeren omtrent zijn werking. Wanneer u niet wenst dat wij u aanschrijven om u hieromtrent te informeren, volstaat het ons dit te melden. De Wet verwerking persoonsgegevens kent u het recht van mededeling en verbetering toe. Daartoe volstaat het contact op te nemen met Wouter Steenhaut, directeur van Amsab-ISG.

Omslagillustratie: Joseph Lemaire (tekening naar foto, Patricia Rau)

Editio

Bijdragen

Over internationalisering en taal. *Paule Verbruggen*p. 4

Werkboekjes in de 20e eeuw: de charmes van een vergeten bron. *Bart Delbroek*p. 7

Hedendaags anarchisme in Nederland en Vlaanderen. *Andreas Faes*p. 29

"Une dictature de sacristie". De BWP en het Oostenrijkse Dollfussregime (1934). *Frederik Verleden en Tinne Jacobs*p. 45

Opgemerkt

"Verbeelding gedijt niet in gevangenschap". Het Network of Concerned Historians na tien jaar. *Antoon De Baets*p. 58

Communautaire spanningen in een 'moeilijk' kiesarrondissement. De wordingsgeschiedenis van de Rode Leeuwen of de Vlaamse BSP-federatie Brussel-Halle-Vilvoorde. Doctoraal proefschrift, VUB, 2006. *Ann Mares*p. 63

Bronnen

Sociaal verzekeren in België: de factor Lemaire. Het archief van vzw De Sociale Voorzorg en van Henri Lemaire. *Martijn Vandenbroucke*p. 73

Van Assebroek tot Zuienkerke. Socialistisch partijarchief in het Brugse. *Martijn Vandenbroucke*p. 78

De teloorgang van de Waalse coöperaties. Het archief van Maurice Dequenne. *Martijn Vandenbroucke*p. 79

Vlamingen in Nicaragua. Het archief van Eric Van der Meirsch en Isabel Vertriest. *Bart de Nil*p. 80

Openbaar onderwijs, muziek en vakbonden. Enkele Menense archiefjes. *Martijn Vandenbroucke*p. 81

Groen in Gent. De archieven van Boudewijn Van Belle, het Groencomité Drongen, de Actiegroep Bourgoyen-Ossemeersen en de Gentse afdeling van De Wielewaal. *Bart De Nil*p. 82

Creatief in de Brugse Poort. Het archief van de Rakkersclub. *Bart de Nil*p. 84

Beeld

Museumcollectie online. *Kim Robensyn*p. 85

Kroniek

Game over. Games en Geschiedenis. Studiedag, Leiden, 31 maart 2006. *Vincent-David de Clercq*p. 87

Recensie

Impressionistische geschiedschrijving van Antwerpse havenarbeidersbonden. STEPHAN VANFRAECHEM, Een sfeer om haring te braden. Arbeidsverhoudingen in de haven van Antwerpen 1880-1972. STEPHAN VANFRAECHEM en BOB BAETE, 100 jaar Havenarbeidersbond Antwerpen. Van dokwerker tot havenarbeider. *Bob Reinalda*p. 90

Over internationalisering en taal

Stadsgeschiedenis, zo heet het nieuwe tijdschrift dat uitgegeven wordt door het Centrum voor Stadsgeschiedenis van de Universiteit Antwerpen. Het biedt een forum voor interdisciplinair onderzoek met als centraal item de historiciteit van de stad in Noordwest-Europa. Niet de stad als neutraal terrein, maar een actieve dialoog van de stedeling met de stedelijke ruimte en de wisselwerking tussen de mens en de geconstrueerde sociale ruimte die de stad in feite is. “*Stedelingen met enig historisch bewustzijn: abonneer u*”, zou ik zeggen.⁽¹⁾

Maar ik wil het eigenlijk niet over stedelijkheid hebben. Evenals het net-niet-nieuwe tijdschrift *cULTUUR* heeft *Stadsgeschiedenis* een Vlaams-Nederlandse redactie en profileert het zich als een A1-periodiek. Een A1-label in de academische wereld staat voor een artikel in een (internationaal) tijdschrift dat peer reviewed is, dat wil zeggen anoniem beoordeeld door collega-academicispecialisten. En als men vandaag ‘A1-tijdschrift’ zegt, dan denkt men bijna vanzelf: Engels tijdschrift. Welnu, beide tijdschriften profileren zich expliciet als ‘Nederlandstalig’, waarbij anderstalige bijdragen uiteraard wel kunnen.

Marc Jacobs, een van de twee hoofdredacteuren van *cULTUUR*, noemt de trend om alleen nog in andere talen (lees: Engels) te publiceren, een “*verkeerd begrepen mondialisering*”.⁽²⁾ Ik onderschrijf dit volledig. Niet uit misplaatst populisme - elke wetenschapper erkent het belang en de noodzaak van internationale profilering - maar omdat mondialisering niet betekent dat je enkel nog in het Engels gaat schrijven en dat je het thuispubliek vergeet.

Dit spreekt nog meer voor zich voor een tijdschrift als *Brood & Rozen*. Dé finaliteit van ons (A3-)tijdschrift blijft om inzichten uit de academische wereld breder bekend te maken aan niet per se academisch of historisch geschoolden. Het verbaasde me dan ook dat in de reacties op de SWOT-analyse die Amsab-ISC in het kader van zijn beleidsplan opstelde, gesuggereerd werd dat er meer anderstalige bijdragen moeten komen. Niet dat die door de redactie geweerd worden - als er een interessante anderstalige bijdrage wordt aangeboden, is die meer dan welkom - maar het blijft een Nederlandstalig tijdschrift.

Ik had het geluk een paar weken geleden Douwe Draaisma te ontmoeten, hoogleraar in de psychologie in Groningen en auteur van bestsellers als *Waarom het leven sneller gaat als je ouder wordt*. Blijkt dat hij in oktober 2005, ter gelegenheid van de aanvaarding van het Bijzonder Hoogleraarschap in de Geschiedenis van de Cognitieve Psychologie te Groningen, een oratie uitsprak over internationalisering en taalgebruik in de academische wereld.

Het verdriet van de kosmopoliet, zo heet zijn oratie, waarin hij een onderscheid maakt tussen internationalisering en kosmopolitisme. Beide, stelt hij, verhouden zich als middel en doel. Veel van wat in het kader van de internationalisering wordt ondernomen, zo gaat hij verder, zal een horizontverbredend effect hebben dat we met kosmopolitisme associëren. Maar hij waarschuwt voor die consequenties waarbij het middel zich tegen het doel zal keren, en die volgens hem vooral in het vlak van de taal liggen. Internationalisering, zegt hij, komt in de praktijk veelal neer op ‘verengelsing’ en ‘verengelsing’ komt eigenlijk veelal neer op ‘veramerikanisering’. Hij haalt de Nederlandse socioloog Dick Pels aan die pleit voor een soort tweesporenbeleid: het op peil brengen van het Engels als voertaal in de internationale wetenschappelijke communicatie, onder gelijktijdige bescherming van het Nederlands als taal waarin men zich thuis tot een breder geïnteresseerd publiek wendt.

Zijn betoog verder samenvatten zou een blamage zijn voor Draaisma. Je kan de oratie in zijn geheel lezen op <http://www.douwedraaisma.nl/index.html>

Maar in dit vakantienummer wil ik jullie zijn slotwoorden niet onthouden: “*Je reist [...], in de hoop dat je elders iets vindt dat er thuis niet is. Daarom moet ook de variatie, het eigenaardige, het lokale gekoesterd worden. Bij alle pogingen die we doen om een kosmopolitische instelling te bevorderen, moet we oppassen dat we niet ongemerkt de wereld laten verdwijnen waarin men kosmopoliet kan zijn.*”⁽³⁾

Een fijne vakantie !

Paule Verbruggen

(1) Voor meer inlichtingen: bert.demunck@ua.ac.be

(2) M. JACOBS, Een onbeschaamde blik. In: *cULTUUR, Tijdschrift voor etnologie*, 1(2005)1, p. 19.

(3) De oratie werd ook gepubliceerd in *Vivat Academia. Tijdschrift van het Verbond der Vlaamse Academië*, (2005)129.

Werkboekjes van de mijn van Beringen (Vlaams Mijnmuseum, Beringen)

Werkboekjes in de 20e eeuw: de charmes van een vergeten bron

Bart Delbroek, doctoraal onderzoeker FWO-Vlaanderen, vakgroep Geschiedenis VUB

Het 'livret d'ouvrier' wordt in de historiografie van de arbeidersbeweging traditioneel beschouwd als een typisch 19e-eeuws fenomeen, dat gepaard ging met machtsmisbruik en uitbuiting. Het facultatief worden van het werkboekje in 1883 heeft immers vaak geleid tot de veronderstelling dat het document daarna al snel in onbruik raakte. De Belgische steenkoolnijverheid handhaafde het gebruik van het werkboekje echter tot ruim na de Tweede Wereldoorlog, onder meer voor het bepalen van pensioenrechten van mijnwerkers. Bijgevolg kunnen historici nu beschikken over een uitgebreide collectie werkboekjes, wat heel wat perspectieven kan bieden voor onderzoek op individuele basis naar belangrijke thema's als rekrutering, arbeidsmobiliteit en 'labour turn-over'.

"De wet van 10 juli 1883 betreffende de dienstboekjes en houdende afschaffing van artikel 1781 van het Burgerlijk Wetboek wordt opgeheven." ⁽¹⁾ Zo leest artikel 6 van de wet van 13 februari 2005, die in het kader van de administratieve vereenvoudiging werd uitgevaardigd. Officieel bestond het 'livret d'ouvrier' - dat in de historiografie van de arbeidersbeweging traditioneel gezien wordt als een typisch 19e-eeuws fenomeen - dus nog gedurende de hele 20e eeuw. Bovendien wordt het instrument meestal geassocieerd met uitbuiting, machtsmisbruik en een machteloos proletariaat. "*Le livret, c'est le servage*", blokletterde een brochure uit 1847, een beeld dat ondertussen toch enigszins genuanceerd werd. Het facultatieve karakter van het werkboekje sinds 1883 heeft echter verschillende auteurs doen besluiten dat het al snel daarna in onbruik geraakte. ⁽²⁾ Nochtans bleef het

werkboekje in een aantal economische sectoren nog lange tijd in gebruik, in de eerste plaats in de Belgische mijnindustrie waar het minstens tot begin jaren 1960 overleefde. De reden hiervoor lag voornamelijk bij de ‘caisses de prévoyance’ die omstreeks de jaren 1840 overal in de Waalse steenkoolbekkens werden opgericht. Het werkboekje was voor mijnwerkers een voorwaarde voor toetreding tot deze voorzorgskassen, een eis ook van het mijnpatronaat in ruil voor zijn financiële bijdrage eraan. De kassen ondersteunden aanvankelijk vooral slachtoffers van ongevallen, maar kenden eveneens pensioenen toe aan arbeidsongeschikten, weduwen, wezen en aan ouders die een zoon hadden verloren door een mijnongeval. Vanaf 1868 kregen de kassen dezelfde rechten als de mutualiteiten. In het begin van de 20e eeuw was hun rol beperkt tot het toekennen van pensioenen.

Hierdoor valt ook meteen een belangrijke hinderpaal voor een studie van deze historische bron weg. Doorgaans hielden immers de arbeiders zelf hun boekje bij zich, met als gevolg dat de weinige bewaarde exemplaren een zeer dispaat en hoofdzakelijk anekdotisch verhaal vertellen. In de steenkoolnijverheid moest iedere arbeider echter aan het einde van zijn carrière zijn boekje achterlaten bij zijn laatste werkgever, waarna het door de voorzorgskas werd bewaard voor het samenstellen van zijn pensioendossier. Zo ontstond een archief van duizenden ‘livrets’ die door de mijnsluitingen en het verjaren van vele van die dossiers gaandeweg beschikbaar werden voor historisch onderzoek. Het Centre Liégeois d’Archives et de Documentation de l’Industrie Charbonnière (CLADIC) in Blegny bewaart een zeer uitgebreide collectie betreffende het Luikse steenkoolbekken.⁽³⁾ Hier besteed ik echter voornamelijk aandacht aan het Kempense mijnbekken, waar enkele duizenden werkboekjes bewaard in het Vlaams Mijnmuseum in Beringen, nieuwe mogelijkheden bieden voor het onderzoek naar de sociale geschiedenis van de Limburgse steenkoolnijverheid.

Vooraleer ik de bron zelf aan de hand van een aantal cases voorstel, geef ik een korte historische schets van het ontstaan en de evolutie van het livret d’ouvrier en de rol die het document in de steenkoolnijverheid heeft gespeeld. Ten slotte wijd ik enkele alinea’s aan de perspectieven die het werkboekje biedt als bron voor historisch onderzoek.

‘Livret de servage’ of ‘curriculum vitae’? ⁽⁴⁾

De beruchte wet van 22 Germinal jaar XI (12 april 1803), ‘[loi] relative aux manufactures, fabriques et ateliers’ ⁽⁵⁾ waarin het verbod op coalities werd afgekondigd, gaf vorm aan het werkboekje. De Franse wetgeving gold in alle geannexeerde gebieden, en dus ook in de Zuidelijke Nederlanden. Artikel 11 bepaalde dat werkgevers geen gezel konden aannemen zonder ‘congé d’acquit’ van de vorige werkgever waarmee werd bevestigd dat de gezel aan al zijn verplichtingen had voldaan en vrij was te vertrekken. In artikel 12 werd dit uitgebreid tot de overige arbeiders: “Nul ne pourra [...], recevoir un ouvrier s’il n’est porteur d’un livret portant le certificat d’acquit de ses engagements, délivré par celui de chez qui il sort.”

Werkgevers waren zo enigszins beschermd tegen het verloop van hun arbeiders die nu pas konden vertrekken na voltooiing van hun contract. Enigszins, want om de vrijheid van de arbeiders niet volledig aan banden te leggen bepaalde artikel 15 dat de verbintenis van een arbeider – met uitzondering van specifieke categorieën zoals meesterknechten – niet langer dan een jaar mocht zijn. Maar, het werkboekje was minstens even belangrijk als bescherming tegen het wegsnoepen van arbeiders door concurrerende patroons.

De wetgever deed hiermee niets anders dan de regels overnemen die golden ten tijde van de Franse monarchie. Een verordening van Louis XV van 2 januari 1749 verbood “*compagnons et ouvriers travaillant dans les fabriques et manufactures*” het werk te verlaten zonder ‘congé d’acquit’.

De praktische modaliteiten van het werkboekje werden met het besluit van 9 Frimaire jaar XII (1 december 1803) geregeld, waarbij het document verplicht werd voor alle arbeiders “*travaillant en qualité de compagnon ou garçon*”.⁽⁶⁾ Hoewel het niet helemaal duidelijk was op welke categorieën van arbeiders dit sloeg, leek het belangrijkste criterium het bestaan van een min of meer bestendige arbeidsrelatie te zijn. Zo waren dagloners en gelegenheidsarbeiders vrijgesteld van het bezit van een werkboekje.⁽⁷⁾ Ook werden de vorm en inhoud ervan vastgelegd. Naast naam, geboorteplaats, leeftijd en beroep kwam een uitgebreide persoonsbeschrijving; de naam van de werkgever, het moment van aanwerving en ontslag werden er ook ingeschreven. Bovendien moest het laatste ontslag door de burgemeester gezien en ondertekend worden. Wie zich zonder geldig boekje op pad begaf, werd als landloper bestempeld. Zo vormde het document naast het officiële paspoort, een bijkomend paspoort voor grote groepen van de bevolking.⁽⁸⁾ Arbeiders moesten hun werkboekje afgeven aan hun werkgever als deze dat eiste, waar dan weliswaar tegenover stond dat hij het boekje correct ingevuld teruggaf bij hun vertrek. Maar in artikel 7 werd meteen een belangrijke uitzondering op deze regel geformuleerd, die het machtsoverwicht van de werkgever in de arbeidsrelatie gevoelig versterkte en de deur voor machtsmisbruik wijd openzette. Immers: “*L’ouvrier qui aura reçu des avances sur son salaire, ou contracté l’engagement de travailler un certain temps, ne pourra exiger la remise de son livret et la délivrance de son congé, qu’après avoir acquitté sa dette par son travail et rempli ses engagements, si son maître l’exige.*” De roman Ernest Staes van de advocaat Anton Bergmann illustreert dit treffend. De auteur beschrijft een ontmoeting met een arbeider, die nadat hij bij zijn tirannieke baas opgestapt was, nergens werk kon vinden omdat deze zijn werkboekje achterhield. “*Wie dorst opstaan, kon elders bezigheid zoeken; maar het kwam altijd uit, dat hij schuld had aan zijnen baas, en het werkboekje bleef in pand. De arme werklieden liepen drie, vier dagen met ledige handen, en ‘van armoede’ moesten zij weder keeren en de wreede wet van den hardvochtigen meester ondergaan.*”⁽⁹⁾ De ‘dette’ waarvan sprake bestond hoofdzakelijk uit een waslijst van boetes, mede door de verplichte aankoop van voedingswaren in de fabriekswinkel, waardoor een schuldenspiraal ontstond die de mobiliteit van de arbeiders drastisch beperkte.

Na de onafhankelijkheid nam de Belgische wetgever de regelgeving inzake het werkboekje gewoon over. Volgens Van Isacker raakte het boekje in de praktijk al snel in onbruik.

Hij levert echter geen bewijs voor deze stelling en ze lijkt me dan ook zwaar overdreven. Hoewel het werkboekje inderdaad niet in alle streken en industrieën ingeburgerd geraakte, was het blijkbaar elders toch quasi onmogelijk om werk te vinden zonder, zoals ook blijkt uit Bergmanns relaas. Uit een statistiek voor de jaren 1869-1878 blijkt dat de lokale overheid in Gent 1 boekje per 61 inwoners verstrekke. In Luik was dit 1 op 87, terwijl in het minder geïndustrialiseerde Brussel (1/306) en Antwerpen (1/467) beduidend minder werkboekjes werden uitgereikt.⁽¹⁰⁾ Ook de studies over de Gentse werkrechtshouders van Pittomvils en Van den Eeckhout tonen aan dat de arbeidsmobiliteit en het daarmee onlosmakelijk verbonden werkboekje stof waren voor heel wat conflicten tussen arbeiders en werkgevers.⁽¹¹⁾ De Belgische mijnindustrie maakte op grote schaal gebruik van het werkboekje. Het decreet van 3 januari 1813 in verband met de exploitatie van koolmijnen legde nog eens specifiek aan alle mijnwerkers - zowel die van de bovengrond als van de ondergrond - de verplichting op in het bezit te zijn van een werkboekje. Zo was er een striktere controle op de arbeidskrachten mogelijk, wat de veiligheid bij de arbeid moest verhogen.⁽¹²⁾ De arbeidsmobiliteit van mijnwerkers was voor de werkgevers een groot probleem. Ervaren kolenhouwers - zo bepalend voor het rendement van een mijn en daarmee ook voor de uiteindelijke prijs van de steenkool - waren overal gegeerd en konden zich in perioden van schaarste op de arbeidsmarkt makkelijk bij de hoogste bieder aanbieden. Het werkboekje was voor het mijnpatronaat dan ook een ideaal middel om arbeiders aan zich te binden en het raakte bijgevolg al snel volkomen verstrengeld met het mijnwerkersberoep. Zoals al eerder vermeld, arbeiders die lid wilden worden van een voorzorgskas moesten een werkboekje kunnen voorleggen. Dat deze kassen door het kolenpatronaat in de Waalse mijnbekkens werden opgericht, is hieraan niet vreemd.

Het werkboekje kon de vrijheid van de arbeiders nog meer aan banden leggen. Werkgevers mochten er immers aantekeningen in maken; één negatieve opmerking over een arbeider, en hij droeg voor de rest van zijn leven een soort strafblad met zich mee, wat hem makkelijk kon broodroven. Leboutte haalt het voorbeeld aan van een arbeider in de mijn van Bois-du-Luc die in 1838 betrapt werd met een fles jenever. Deze zware fout leverde hem naast zijn onmiddellijk ontslag ook een aantekening in zijn werkboekje op, zodat werk vinden in een steenkoolmijn waarschijnlijk heel moeilijk werd.⁽¹³⁾ Het werkboekje was een machtsinstrument zoals blijkt uit een verzoekschrift uit 1869 van de Union des Charbonnages, mines, usines métallurgiques de la Province de Liège: *“un moyen puissant de donner le temps à l'effervescence de se calmer.”*⁽¹⁴⁾

Een en ander deed sommige historici besluiten dat het werkboekje louter een instrument van onderdrukking van een brede arbeidersklasse was. Bekers drukt het als volgt uit: *“Het werkboekje kan dan ook terecht worden gemerkt als symptoom van de minderwaardige positie waarin de werkgevers (behorende tot een burgerij die in de 19^e eeuw ook de wet stelde) de werknemers hielden.”*⁽¹⁵⁾ Ook Chlepner ziet het document als een ‘livret de servage’. Beiden interpreteren de verschillende gewelddadige reacties van de mijnwerkers tegen het werkboekje vooral als een

uitdrukking van machteloze woede. Tijdens de onlusten die in oktober 1830 in de Borinage losbarstten konden een aantal mijnwerkers zich meester maken van hun werkboekje dat ze meteen collectief verbrandden. In 1841 verzetten ze zich in een verzoekschrift aan de koning tegen de bevestiging van het werkboekje, een verzet dat kracht werd bijgezet met een vier wekende durende staking. Zeven jaren later volgde weer een petitie, deze keer met de vraag hun werkboekje zelf te mogen bewaren. Nog in 1848 betoogden mijnwerkers in Quaregnon voor de afschaffing van het werkboekje, waarna ze het opnieuw trachtten te verbranden. Ook in 1869 richtten ze zich tot de regering met een petitie, waarin een wetsontwerp dat het werkboekje facultatief zou maken, unaniem werd ondersteund. De openlijke haat tegen het werkboekje minderde geleidelijk wel, wat er inderdaad zou kunnen op wijzen dat het document stilaan *“uitgroeide tot een résumé en bewijsstuk van de eigen carrière”*⁽¹⁶⁾, zoals Van den Eeckhout beweert. Hetzelfde was blijkbaar eerder gebeurd bij de Brusselse hoedenmakerspatroons die het werkboekje vereisten als bewijs van vakkennis.⁽¹⁷⁾

Bovendien stonden de arbeiders niet helemaal machteloos tegen dit drukkingsmiddel. Dankzij onzorgvuldigheden van lokale besturen bleek het niet zo moeilijk om meer dan één werkboekje tegelijk te bemachtigen, zodat schulden en negatieve opmerkingen omzeild konden worden. De mijnadministratie van Luik beklaagde zich in 1843 bij de provinciegouverneur over de slordige manier waarop de meeste boekjes werden ingevuld. Zo ontbrak de persoonsbeschrijving vaak, bleek de leeftijd niet te kloppen en was er geen correcte nummering. De grootste kans om te ontsnappen aan de tirannie van het werkboekje boden de werkgevers ironisch genoeg zelf want zij stonden nogal onverschillig tegenover de juiste toepassing van de wetgeving terzake. Hoewel een patroon in principe enkel arbeiders mocht aanvaarden met een congé d'acquit van hun vorige werkgever, leidde de nood aan arbeidskrachten er meestal toe dat hiermee weinig rekening werd gehouden. Het enige wat de patroon te vrezen had was een eis tot schadevergoeding van de vorige werkgever die, zoals Demeur het in zijn rapport aan de Kamer omschrijft, *“n'a pas été plus scrupuleux que lui-même sur ce point.”*⁽¹⁸⁾ Bovendien maakten vele werkgevers uit praktische overwegingen toch geen gebruik van hun recht om een werkboekje in te houden: een arbeider die tegen zijn zin blijft, is geen goede en betrouwbare kracht.

Daarom werd de wetgeving rond de werkboekjes bijgestuurd. Het KB van 30 december 1840⁽¹⁹⁾ verplichtte ieder bedrijf binnen de steenkoolnijverheid en de staalindustrie controleregisters aan te leggen waardoor een nieuw werkboekje kon aangemaakt worden als het originele verloren ging. De introductie van ontvangstbewijzen moest de arbeiders een betere bescherming bieden tegen de weigering van de werkgevers om het werkboekje terug te geven. Er mochten ook niet langer negatieve opmerkingen over de arbeider in het boekje genoteerd worden. Aan het noteren erin van eventuele schulden raakte de wetgever evenwel niet. Hoewel in principe dit KB de positie van de arbeider enigszins verbeterde, bleef de situatie in de praktijk verre van ideaal. De overheid voorzag immers geen sancties die de naleving van de wet moesten garanderen; de voorziene schadever-

goeding voor getroffen werkgevers bleef nog altijd dode letter. Een tweede KB, van 10 november 1845, bracht hier verandering in en verplichtte het werkboekje voor *“tout ouvrier travaillant à une fabrique, usine ou atelier”*.⁽²⁰⁾ Hiermee werd in feite grotendeels de wet van 22 Germinal jaar XI overgenomen, samen met de bepalingen van het KB van 30 december 1840. Artikel 5 legde opnieuw vast dat het noteren van negatieve opmerkingen verboden was, wat erop wijst dat het eerder aangehaalde voorbeeld van de mijnwerker zeker geen geïsoleerd geval was. Het nieuwe van het KB lag vooral in het feit dat voor het eerst sancties werden vastgelegd voor overtredingen, op basis van de bepalingen in artikel 1 van de wet van 6 maart 1818, waarin zowel sprake is van een boete gaande van veertien tot honderd florijn als van een gevangenisstraf van één tot veertien dagen. In de praktijk haalde de introductie van sancties weinig uit, de rechtbanken aanvaardden niet dat met een gewoon KB strafmaatregelen werden opgelegd, wat in strijd was met artikel 9 van de grondwet. Er veranderde dus weinig: in sectoren en regio's waar het werkboekje al ingeburgerd was, bleef het behouden, elders kwam van de verplichting niet veel terecht.

In de vroege jaren 1860 begon dan ook een belangrijk debat in het parlement over de toekomst van het werkboekje. De kwestie van de eventuele afschaffing ervan werd echter gekoppeld aan deze van het discriminerende artikel 1781 van het *Burgerlijk Wetboek*, dat stelde dat een werkgever inzake bepaalde arbeidsrelaties steeds op zijn woord geloofd werd. Leopold II bracht de bal aan het rollen met zijn troonrede in 1866 waarin hij de materiële en morele vooruitgang van de arbeidersklasse bepleitte. De opheffing van artikel 1781 was één element hiervan. Toch duurde het, door regeringswissels en een moeizaam vorderende parlementaire procedure, nog tot 1883 vooraleer beide kwesties door een nieuwe wet werden geregeld. Minister van Binnenlandse Zaken Pirmez stelde in 1869 een wetsontwerp voor waarin artikel 1781 werd afgeschaft en het werkboekje facultatief werd. Hij ging niet zover het machtsinstrument volledig af te schaffen. Immers, zo redeneerde hij, dat het werkboekje ondanks het gebrek aan effectieve sancties toch al die tijd in bepaalde sectoren gehandhaafd bleef, gaf toch aan dat het wel degelijk een zeker nut had. Voor de werkgevers was het werkboekje een efficiënte informatiebron over het verleden en de competentie van werkzoekende arbeiders.

Het Comité général de l'Industrie charbonnière belge verdedigde het behoud van het boekje als volgt: *“Ce livret n'est en réalité qu'un certificat d'identité destiné à renseigner exactement le patron sur le nom, l'âge, la profession, les états de service de l'ouvrier [...] ces renseignements indispensables, le patron ne pourrait les recueillir qu'à l'aide d'une longue enquête, pendant laquelle l'ouvrier solliciteur resterait sans travail.”*⁽²¹⁾ Met andere woorden, het was eveneens in het belang van de arbeider deze informatie zo vlug en zo volledig mogelijk te kunnen aanbieden. Op die manier functioneerde het werkboekje als een soort curriculum vitae. Het ontslag van de regering-Frère-Orban leidde er echter toe dat het wetsontwerp vastliep. Het duurde tot eind jaren 1870 voordat er opnieuw schot in de zaak kwam. In zijn lijvige rapport kwam Demeur tot dezelfde conclusie als Pirmez. Een afweging van de voor- en nadelen van het

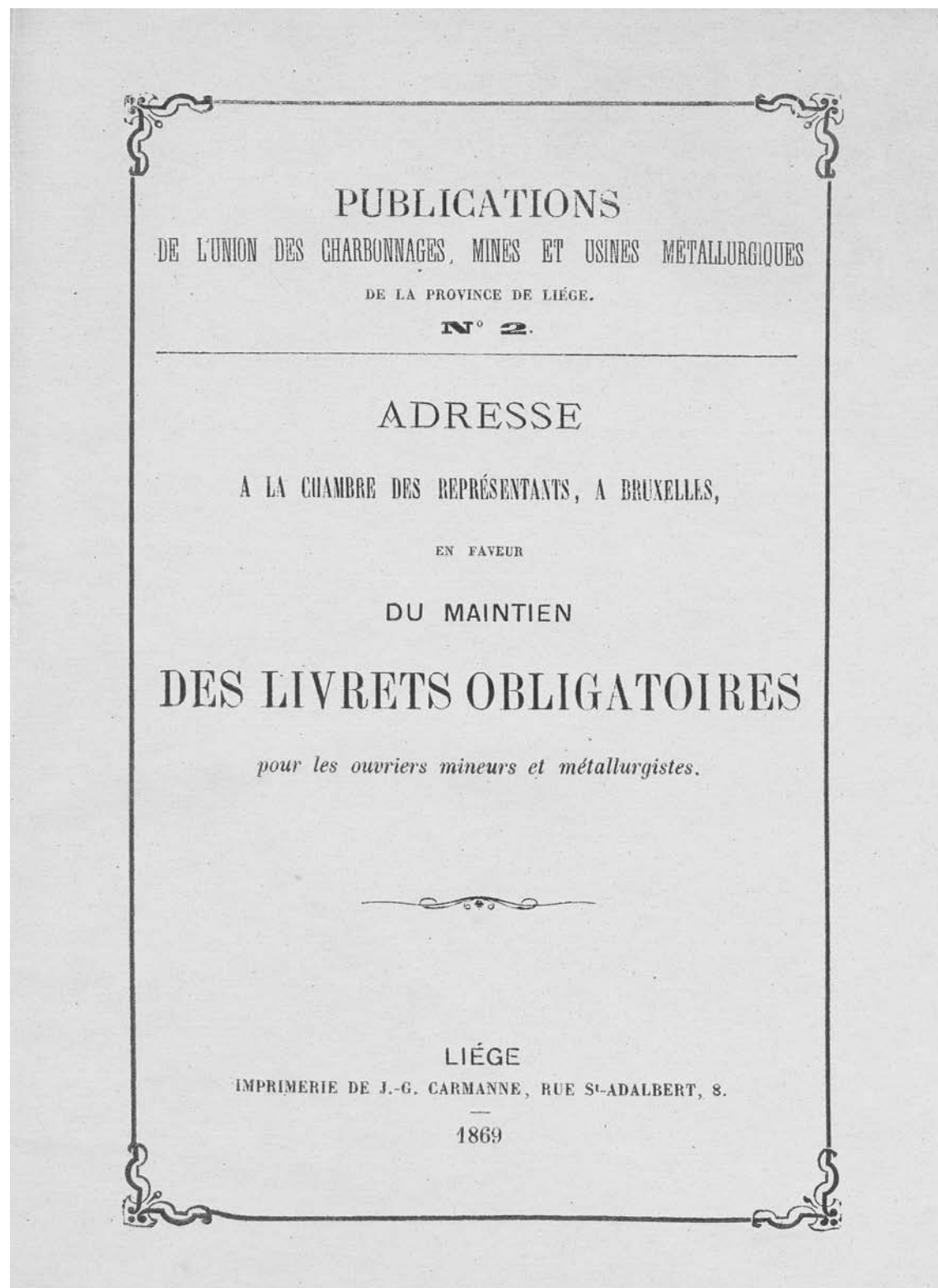
werkboekje leidde ertoe dat een facultatief systeem werd voorgesteld. Na nog eens drie jaar stemden Kamer en Senaat op 25 mei en 5 juni 1883 in met het wetsvoorstel, zodat op 10 juli de wet door de Koning bekrachtigd kon worden samen met een KB betreffende de vorm en aflevering van het nieuwe werkboekje.

Het werkboekje werd facultatief voor *“toute personne qui engage ses services, soit à temps, soit pour une entreprise déterminée.”*⁽²²⁾ Dit bracht met zich mee dat ook dienstbodes, landarbeiders, ploegbazen en in principe zelfs geranten van ondernemingen in aanmerking kwamen voor een werkboekje. Om komaf te maken met het misbruiken van de negatieve opmerkingen preciseerde artikel 5 dat de werkgever enkel de data van in- en uitdiensttreding mocht vermelden. Er was hieraan ook een hele discussie voorafgegaan over eventuele positieve opmerkingen in het boekje. De wetgever redeneerde echter dat ook dit een machtig middel in handen van de werkgever kon worden, want het ontbreken ervan kon een arbeider immers zwaar aangerekend worden. Ten slotte bepaalde artikel 7 dat in tegenstelling tot vroeger het werkboekje door de werknemer mocht bewaard worden.

Volledig facultatief werd het werkboekje evenwel niet. Een rapport uit 1882 wijst erop dat: *“Si un patron croyait que les nécessités de son industrie sont telles qu'il ne put admettre dans son usine que des ouvriers porteurs de livrets, il est libre d'imposer cette règle, quitte aux ouvriers qui ne veulent pas s'y soumettre de ne pas s'engager au service de ce patron.”*⁽²³⁾ Die vrijheid van de arbeiders was uiteraard heel relatief, zeker wanneer in een bepaalde regio of in een economische sector zoals bijvoorbeeld de steenkoolindustrie, de meeste of zelfs alle werkgevers een werkboekje bleven eisen. In ieder geval gaat Van Isackers bewering dat het facultatief worden van het werkboekje *“er praktisch het einde van betekende”* niet op. Duizenden arbeiders in de Belgische mijnindustrie werden er tijdens hun loopbaan tot midden de 20e eeuw mee geconfronteerd. Het is echter niet meteen duidelijk welke precies de reden is van het overleven van het werkboekje in de Belgische steenkoolnijverheid. Moet er in de eerste plaats gekeken worden naar het bestaan van de voorzorgskassen in de mijnbekkens? Of beschouwden mijnarbeiders het document, eens de scherpste kantjes eraf, inderdaad als een soort van cv? Van den Eeckhout wijst er bijvoorbeeld op dat in 1886 de inschrijving van het werkboekje blijkbaar meteen beschouwd werd als het begin van de arbeidsrelatie.⁽²⁴⁾ Diepgaander onderzoek lijkt noodzakelijk.

Mijnwerkers en hun werkboekjes

Na herhaaldelijke verhuizingen zijn zo'n 60.000 werkboekjes uit het Luikse steenkoolbekken in het CLADIC terechtgekomen. De gigantische collectie strekt zich uit over de jaren 1850 tot 1970. Het CLADIC is momenteel bezig met het aanmaken van een database ervan. Een 9000-tal werkboekjes werden reeds ingevoerd waarbij de naam, voornaam, geboorteplaats en -datum en de datum van uitgave van het boekje werden weerhouden. De

gegevens omtrent de carrière zullen pas in een latere fase worden ingevoerd. De situatie voor het Limburgse steenkoolbekken is wat minder rooskleurig, maar toch kunnen we beschikken over enkele duizenden exemplaren. Het zijn de werkboekjes van arbeiders die hun carrière beëindigden bij de steenkoolmijnen van Beringen en Zolder, die na de beruchte splitsing van het archief van de Kempische Steenkoolmijnen (KS) in het Vlaams Mijnmuseum in Beringen bewaard worden. Zowel de boekjes van Beringen als deze van Zolder zijn alfabetisch gerangschikt, of althans grotendeels. Diverse verplaatsingen van de collectie hebben hieraan immers geen goed gedaan.

Hoewel er geen precieze begindatum op de verzameling kan geplakt worden, toonde een steekproef aan dat er reeds boekjes voorhanden waren voor het jaar 1906, toen met het graven van de schachten werd begonnen. Het leeuwendeel van de boekjes werd echter in de jaren 1920 en 1930 afgestempeld, toen de zeven Limburgse mijnen een na een in exploitatie gingen. Voor Beringen was dit 1922, terwijl Zolder wegens diverse problemen pas in 1930 de eerste kolen kon verkopen. Het is ook niet helemaal duidelijk tot wanneer de werkboekjes precies werden gebruikt. Officieel werden ze immers nooit afgeschaft voor het einde van de Belgische steenkoolindustrie. In de praktijk verwaterde het gebruik stilaan vanaf de jaren 1960. Door de steeds omvangrijker wordende administratie nam het belang van het werkboekje als basis voor de berekening van het pensioen gaandeweg af. Ook de arbeidsmobiliteit van de mijnwerkers was sinds de Tweede Wereldoorlog gevoelig verminderd, waardoor een van de voornaamste bestaansredenen van het werkboekje verloren ging. Toch vond ik in een aantal werkboekjes van de mijn van Beringen inschrijvingsdata tot 1971 terug.

Dit vormt waarschijnlijk ook de belangrijkste verklaring voor de duidelijke discrepantie tussen de Luikse en de Limburgse collectie werkboekjes. De Waalse steenkoolmijnen werden immers allemaal gesloten in de periode waarin het werkboekje nog enigszins een rol speelde, terwijl de sluitingen in het Kempense bekken in de jaren 1980 en 1990 gebeurden, in een periode dat het werkboekje definitief alle belang verloren had. De samenvoeging van de zes overblijvende Limburgse mijnen tot de KS had immers geleid tot een meer uniforme administratie die voor de bepaling van het bijzondere pensioenstelsel voor mijnwerkers zeer uitvoerig de individuele loopbaan van het personeel documenteerde. Uiteraard speelt ook de langere bestaansperiode van het Luikse bekken een grote rol.

In tegenstelling tot de werkboekjes van voor 1883, zijn de 20e-eeuwse exemplaren vrij uniform. Aangezien de arbeiders ze zelf moesten bijhouden, zijn er wel enige verschillen. De omslag is vaak van stevig karton met soms nog een extra stoffen bescherm laag, waaraan een lint is bevestigd om het boekje stevig dicht te binden. Andere exemplaren lijken geen omslag gehad te hebben. De werkboekjes zijn altijd tweetalig, met aan de

Brochure uit 1869 met een pleidooi van de Union des Charbonnages, Mines et Usines Métallurgiques voor het behoud van het werkboekje

linkerzijde de Franse tekst en rechts de Nederlandse. Hier werd in de praktijk echter weinig rekening mee gehouden.

Op het eerste blad van ieder boekje staan naast het volgnummer en de stempel van het gemeentebestuur dat het werkboekje bezorgde, de identiteitsgegevens van de eigenaar: naam en voornaam, geboorteplaats en -provincie, geboortedatum, het beroep en een handtekening; van buitenlandse arbeidskrachten is de geboorteprovincie over het algemeen vervangen door het land van herkomst. Daaronder staan de datum van uitgave van het boekje en de handtekening van de burgemeester of zijn plaatsvervanger. In principe moest de verantwoordelijke gemeenteambtenaar ook noteren of het het eerste of een later werkboekje was. Dit werd echter niet altijd gedaan, wat te wijten kan zijn aan nonchalance, maar ook zou kunnen wijzen op veranderingen in arbeidsmobiliteit of een betere zorg voor het document zelf. Het is enigszins verwonderlijk dat deze werkboekjes nooit een foto bevatten. De uitvoerige persoonsbeschrijvingen in de 19e-eeuwse exemplaren werden blijkbaar ook niet langer noodzakelijk geacht. Enkel in de boekjes van minderjarigen, die vanaf 16 jaar in de ondergrond mochten tewerkgesteld worden, werd meestal een foto opgenomen. Hoewel deze boekjes met een andere wetgeving geregeld werden, lijken ze heel goed op deze van de volwassenen en werden bijgevolg ook in de latere carrière meestal gewoon voortgebruikt. Op de daaropvolgende pagina's worden de wet van 10 juli 1883 en het KB van dezelfde datum ter uitvoering van deze wet weergegeven, opnieuw in de twee landstalen. De rest van het document biedt plaats voor de data van in- en uitdiensttreding van de werkmán en de naam en signatuur van de werkgever. In de grote Limburgse mijnondernemingen was dit, met uitzondering van het prille begin, stevast een stempel en werd er meestal meteen onderscheid gemaakt tussen een versie bovengronds en een ondergronds. Het aantal pagina's dat hiervoor voorzien werd, varieert echter in grote mate en lijkt na de Tweede Wereldoorlog te verminderen. Kan dit een indicatie zijn van wijzigingen in het arbeidsmarktgedrag van mijnwerkers? Waren arbeiders geleidelijk aan minder mobiel geworden, zodat het niet langer nodig was evenveel plaats te voorzien voor in- en uitschrijvingen?

Leboutte wijst er in zijn publicatie op dat na 1883 toch nog positieve commentaren opduiken, ondanks de bepaling in de wet dat een werkboekje geen enkele opmerking mocht bevatten. Dergelijke opmerkingen zijn in de Limburgse verzameling voorlopig niet teruggevonden. Nu en dan komen er wel aantekeningen van burgemeesters in voor.

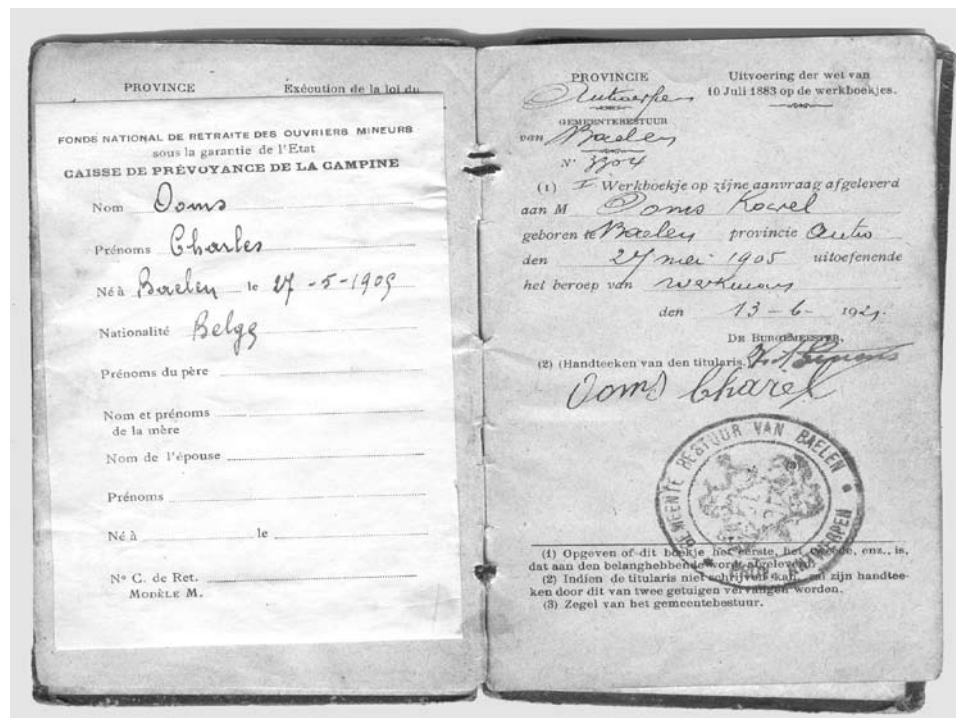
Van hot naar her en terug: drie voorbeelden van werkboekjes

De mogelijkheden die de werkboekjes bieden voor socio-economisch historisch onderzoek kunnen nog het best worden verduidelijkt aan de hand van een drietal concrete voorbeelden: met name drie veelvoorkomende types (en situaties) in de Limburgse steenkoolindustrie: een Kempenaar met ervaring in het Luikse mijnbekken, een Poolse

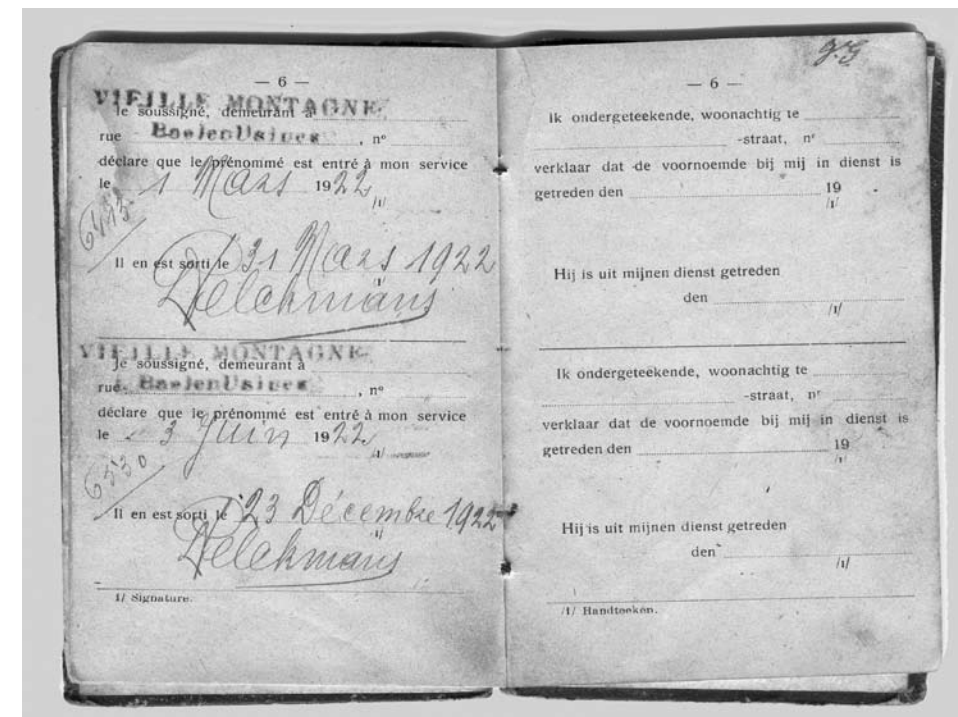
immigrant in de jaren 1920 en een zogenaamde 'Kolenslag-Italiaan' in de jaren na de Tweede Wereldoorlog.

Karel Ooms werd geboren in het Antwerpse Balen op 27 mei 1905, waar hij nog altijd woonde toen hij op zestienjarige leeftijd een eerste werkboekje aanvraagde bij het gemeentebestuur. Als beroep gaf hij werkmán op. Toch begon hij pas een achttal maanden later, op 1 maart 1922, te werken in de zinkfabriek Vieille Montagne in Balen. Dit is enigszins opmerkelijk, aangezien in de meeste werkboekjes de eerste arbeidsdag vrijwel meteen volgt op de aanschaf van het boekje. Het is echter onmogelijk om vast te stellen wat Ooms in de tussenliggende maanden gedaan heeft. Vond hij niet eerder werk? Het is echter ook mogelijk dat hij op een plaats werkte waar een werkboekje niet vereist werd. Maar waarom schafte hij er zich dan al een aan? In ieder geval bleef Ooms niet lang in de 'Balen fabriek' werken: in zijn boekje staat 31 maart 1922, precies een maand later als datum van uitdiensttreding. Op 3 juni van hetzelfde jaar keerde hij terug naar het bedrijf, om er te blijven tot 23 december 1922. Op 28 december later meldde hij zich aan bij de steenkoolmijn Six Bonniers in Seraing, waar hij ondergronds werd tewerkgesteld (hij was toen 17 jaar). Het zou interessant zijn te kunnen achterhalen of hij dan ook van woonplaats veranderde of dagelijks of wekelijks tussen Balen en Seraing pendelde, maar daarvoor moeten andere bronnen worden onderzocht. Op 15 maart 1924 stopte hij als koolputter en verliezen we hem voor enkele maanden uit het oog, want de volgende inschrijving vond pas plaats op 28 oktober 1924, opnieuw in de Vieille Montagne waar hij maar drie dagen bleef. Is hij al die tijd werkloos geweest? Kreeg hij een arbeidsongeval of werkte hij gewoon elders? Na zijn kort verblijf in de zinkfabriek raken we zijn spoor voor bijna twee jaar kwijt, want pas op 4 oktober 1926 begon hij in de mijn van Beringen waar ze hem met zijn ervaring in het Luikse mijnbekken waarschijnlijk maar al te graag zagen komen. Op 5 februari 1927 vertrok hij daar. In de daaropvolgende jaren ging hij tot vier keer toe terug ondergronds in Beringen werken, telkens voor twee tot vier maanden. Tussendoor werkte Ooms ook enkele maanden in de mijn van Winterslag. Vooral de laatste inschrijving is opmerkelijk. Op 2 november 1936 begon hij opnieuw in de ondertussen vertrouwde mijn van Beringen ... om nog dezelfde dag weer te vertrekken. Ooms was op dat moment pas 31 jaar en het is dus weinig waarschijnlijk dat hij daarna nergens meer actief was. Dat zijn werkboekje in de collectie zit doet in ieder geval vermoeden dat hij niet meer in de Limburgse steenkoolindustrie werkte. Het was immers de laatste werkgever die het boekje bijhield ter bepaling van het pensioen. Het zou natuurlijk ook kunnen dat hij een tweede werkboekje had, dat bijvoorbeeld bij de Luikse voorzorgskas terecht kwam. Op basis van het werkboekje alleen blijft het echter gissen naar de ware toedracht.

Een tweede voorbeeld is Stefan Szelagowski, geboren op 15 december 1897 in het Poolse Bonk. Op 25 februari 1924 verkreeg de man zijn werkboekje via het politicommissariaat

Werkboekje van Karel Ooms uit Balen (Vlaams Mijnmuseum, Beringen)

Karel Ooms begon op 1 maart 1922 te werken in de zinkfabriek Vieille Montagne (Vlaams Mijnmuseum, Beringen)

van Genk. Waarschijnlijk was de praktijk in Genk de formaliteiten van het werkboekje meteen samen af te handelen met de inschrijving in het vreemdelingenregister, wat kan wijzen op een administratieve snelheid en efficiëntie, mogelijk op vraag van de mijnindustrie zelf. Door de schaarste op de arbeidsmarkt had deze er alle belang bij zo snel mogelijk nieuwe arbeidskrachten aan het werk te zetten. Via intensieve rekruteringscampagnes, waar de Belgische Staat nauw bij werd betrokken, trachtte de mijnindustrie tijdens het interbellum het personeelsbestand aan te vullen met buitenlandse arbeiders. De zogenaamde Ruhr-Polen vormden een aanzienlijk aandeel daarvan. Het ging vaak om zeer ervaren mijnwerkers van Poolse afkomst, die in het begin van de jaren 1920, beschuldigd van anti-Duitse activiteiten, de mijnbekkens van de Ruhr verlieten om hun geluk elders te zoeken. Tegelijkertijd vond er echter ook een rechtstreekse migratie uit Polen plaats. Szelagowski was waarschijnlijk een van de enkele honderden arbeiders die in 1923 en 1924 in Polen werden geronseld.⁽²⁵⁾

De 26-jarige Pool begon nog dezelfde dag (25 februari) zoals alle buitenlandse mijnwerkers in de ondergrond van de steenkoolmijn van Winterslag. Op 20 september 1924

vertrok hij er, om twee dagen later te beginnen bij de nabijgelegen Charbonnages André Dumont in Waterschei. Daar bleef hij tot 27 juni van het volgende jaar, om dan weer exact dezelfde strategie toe te passen. Op 29 juni 1925 bood hij zich aan in Zwartberg, de derde Genkse mijn. Beviel het werk hem daar niet dat hij het er twee dagen later voor bekeken hield? Op 3 juli 1925 werkte hij opnieuw in Winterslag, op 8 augustus werd hij weer uitgeschreven. Op 17 augustus begon hij in de mijn van Beringen en bleef er veertien jaar, tot 5 december 1939. Een snelle rekensom leert dat hij gemiddeld slechts 132 dagen in elke mijn bleef werken, zijn laatste verblijf in Beringen niet meegeteld. Veertien jaar op eenzelfde plaats is toch een opmerkelijke verandering in het arbeidsmarktgedrag van deze arbeider. Waren de werkomstandigheden in Beringen misschien beter? Verplichtten familiale omstandigheden hem ertoe een andere arbeidsmarktstrategie te hanteren? Of moet er eerder gekeken worden naar gewijzigde economische omstandigheden? Opnieuw zullen andere bronnen noodzakelijk zijn om hierop een antwoord te geven. Wel blijkt uit dit werkboekje dat buitenlandse mijnwerkers niet noodzakelijk minder mobiel waren dan hun autochtone collega's.

PROVINCE *Limburg* Uitvoering der wet van 10 Juli 1883 op de werkboekjes.

Gemeentebestuur *Genck*

Nr *3867*

(1) Werkboekje op zijne aanvraag afgeleverd aan M. *Szelagowski Stefan*, geboren *Bork* provincie *Polen* den *15-12-97* uitoefenende het beroep van *minier* 1924.

(2) (Handteeken van de titularis)

Stefan Szelagowski

KOMMISSARIS VAN DE GENSCHAPPELIJKE DIENST, GENCK

(1) Opgeven of dit boekje is afgegeven, en zo ja, dat aan den belanghebbende wordt afgegeven.

(2) Indien de titularis niet schuldig is aan het niet afgeven van twee getuigen vóór den aflevering.

(3) Zegel van het gemeentebestuur.

PROVINCE Exécution de la loi du 10 juillet 1883 sur les livres.

FONDS NATIONAL DE RETRAITE DES OUVRIERS MINEURS 554 sous la garantie de l'Etat CAISSE DE PRÉVOYANCE DE LA CAMPINE

Nom *Szelagowski*

Prénoms *Stefan*

Né à *Bork*

le *15-12-17*

Epouse de

Prénoms du père

Nom et prénoms de la mère

N° C. de Prév.

N° C. de Ret.

MODÈLE M.

Werkboekje van Stefan Szelagowski uit Polen (Vlaams Mijnmuseum, Beringen)

Een laatste voorbeeld betreft Pietro Garofolin, geboren op 23 juni 1916 ergens in Italië. Zijn geboorteplaats is jammer genoeg onleesbaar, een vaker voorkomend probleem bij buitenlandse arbeiders. Vermoedelijk ligt onnauwkeurigheid of misschien gewoon desinteresse van de ambtenaren aan de basis hiervan. De arbeiders zelf moesten immers verschillende documenten voorleggen, die in het geboorteland waren opgemaakt. Tijdens de Kolenslag geraakte Garofolin zoals vele van zijn landgenoten in de Limburgse ondergrond verzeild. Hij vormde een onderdeel van het Belgisch-Italiaanse akkoord van 20 juni 1946, dat de migratie van 50.000 Italiaanse arbeiders voorzag in ruil voor de verkoop van 200 kilo steenkolen per dag en per arbeider aan het met enorme tekorten kampende Italië. Dit akkoord werd pas stopgezet na de ramp van Marcinelle (8 augustus 1956), waar 136 Italiaanse slachtoffers vielen.⁽²⁶⁾ Op 24 januari 1949 overhandigde het gemeentebestuur van Koersel de 33-jarige Garofolin zijn eerste werkboekje, hij stond vanzelfsprekend als mijnwerker ingeschreven. Vreemd genoeg werkte hij op dat moment al meer dan twee

9166 - 10 - 2-2-24

Ik ondergeteekende, woonachtig te *Genck* verklaart dat de voornoemde bij mij in dienst is getreden den *25 februari 1924* de *WINTERSEAG* te *Genck* Sorti te *25 februari 1924* Hij is uit mijnen dienst getreden den *13 december 1946*

Ik ondergeteekende, woonachtig te *Genck* straat, n° *Waterschei* verklaart dat de voornoemde bij mij in dienst is getreden den *25 februari 1924* de *WINTERSEAG* te *Genck* Charbonnages André Dumont (S.A.M.)

Hij is uit mijnen dienst getreden den *13 december 1946* Charbonnages André Dumont (S.A.M.)

(1) Handteeken.

Je soussigné, demeurant à *Genck* rue *des Charbonnages* déclare que le prénommé est entré à mon service le *25 février 1924* Il en est sorti le *13 décembre 1946*

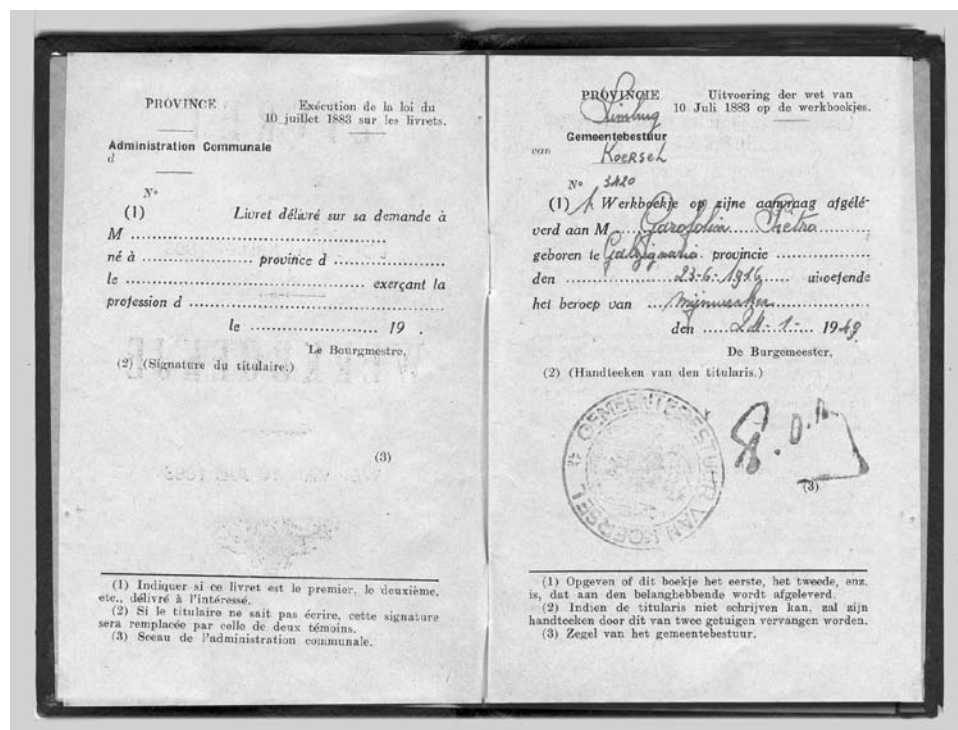
Je soussigné, demeurant à *Genck* rue *des Charbonnages* déclare que le prénommé est entré à mon service le *25 février 1924* Il en est sorti le *13 décembre 1946*

Entré le *25 février 1924* aux Charbonnages de *WINTERSEAG* à *Genck* Sorti le *13 décembre 1946* Service: FOND

(1) Signature.

Stefan Szelagowski begon op 25 februari 1924 te werken in de steenkoolmijn van Winterslag (Vlaams Mijnmuseum, Beringen)

jaar in de mijn van Beringen. Hij was daar voor het eerst begonnen op 13 december 1946, maar er alweer vertrokken op 21 januari 1947. Negen maanden later begon hij er echter opnieuw, deze keer voor een zeer lange periode, namelijk tot eind oktober 1960. Ging hij in de tussenliggende maanden terug naar Italië? Een laatste inschrijving vermeldt 2 mei 1961 als begindatum, opnieuw in Beringen. Een datum van uitdiensttreding wordt niet opgegeven. Twee problemen duiken dus op bij dit werkboekje, het ene echter heel wat ongebruikelijker dan het andere. Dat een laatste datum van uitdiensttreding ontbreekt is niets bijzonders na de Tweede Wereldoorlog. Het werkboekje werd gaandeweg minder belangrijk als methode van pensioenbepaling, zodat er waarschijnlijker nonchalanter mee werd omgesprongen. Een duidelijke lijn lijkt hierin echter niet te bestaan, zodat het onmogelijk is om een eventuele schatting te maken van die einddatum. Het is bijgevolg zowel mogelijk dat deze Garofolin nog tot aan de pensioenleeftijd werkzaam bleef in Beringen als dat hij in de loop van 1961 werk vond in een andere industrie.

Werkboekje van Pietro Garofolin uit Italië (Vlaams Mijnmuseum, Beringen)

Mogelijkheden (en limieten) voor historisch onderzoek

Uit het bovenstaande blijkt al dat het met de werkboekjes als bron mogelijk wordt heel wat nieuwe vraagstellingen te formuleren binnen het domein van de sociale geschiedenis van de arbeid. Zoals iedere andere historische bron laten de werkboekjes echter ook heel wat vragen onbeantwoord en leveren ze mogelijk nieuwe problemen op.

In de eerste plaats krijgen we een beter inzicht in de processen van rekrutering en migratie in de 20e-eeuwse steenkolenindustrie, die zowel in de Waalse als de Limburgse mijnstreek een diepgaande invloed hebben uitgeoefend op het sociale, politieke en economische leven. Uiteraard is reeds meermaals historisch onderzoek gedaan naar deze ontwikkelingen, maar de aard van het bronnenmateriaal beperkte de resultaten vaak tot een geaggregeerd en dus veralgemenend niveau. Op basis van de in het werkboekje vermelde geboorteplaats en de plaats waar het werd aangevraagd wordt het evenwel mogelijk om vanuit het perspectief van het individu een diepgaander analyse te maken. Welke waren de belangrijkste rekruteringsgebieden van de Limburgse steenkoolmijnen?

Pietro Garofolin werkte al sinds 13 december 1946 in de mijn van Beringen (Vlaams Mijnmuseum, Beringen)

Bestonden er verschillen binnen de Limburgse mijnwereld in dat opzicht? In hoeverre konden de mijnen hun rekrutering beperken tot de onmiddellijke omgeving? Waren er mijnen die een grotere aantrekkingskracht uitoefenden op buitenlanders en in welke mate konden ze voldoende ervaren arbeiders uit omliggende mijnbeekens (Luik, Nederlands Limburg, de Ruhr) aantrekken? Deze vragen werden al eerder gesteld, maar nog niet op een microniveau.⁽²⁷⁾ Een andere mogelijke onderzoeksvraag betreft de evolutie van de leeftijd bij de eerste tewerkstelling. Dergelijk onderzoek zou niet alleen toelaten iets te weten te komen over het scholingsniveau (wat relevant is voor de rol van het onderwijs - dus de opleiding buiten de mijn), maar ook over de algemene evolutie betreffende de maatschappelijke acceptatie van ondergrondse arbeid van jongeren. Omdat voorlopig enkel de werkboekjes van Beringen en Zolder werden teruggevonden kunnen soortgelijke vragen slechts ten dele worden beantwoord.

De diverse in- en uitschrijvingen bieden een unieke mogelijkheid om de arbeids-mobiliteit van mijnwerkers te bestuderen. In welke mate varieerde deze naargelang de economische omstandigheden? Wisselden arbeiders vooral van job binnen een relatief

beperkte regio, zoals de Pool Szelagowski die meestal binnen de gemeentegrenzen van Genk bleef? Of legden mijnwerkers over het algemeen veel grotere trajecten af? Ook kan een bijdrage geleverd worden aan de discussie over de samenhang tussen leeftijd en mobiliteit. Waren jonge mijnwerkers mobieler dan de oudere? Of is mobiliteit afhankelijk van andere factoren, zoals ervaring of nationaliteit? Uit de aangehaalde voorbeelden blijkt al dat buitenlandse arbeiders niet noodzakelijk minder mobiel waren, ook al bevonden ze zich in een zwakkere juridische positie.

De precieze mate van de 'labour turn-over' (arbeidersverloop) waar de Limburgse steenkoolmijnen zich tijdens het interbellum zo vaak over beklagden, blijft tot nu toe voor historici eveneens grotendeels onontgonnen gebied. Een gedetailleerde analyse van de turn-over van zo'n belangrijk deel van de beroepsbevolking als de mijnwerkers kan dan ook een belangrijke bijdrage leveren aan het bredere historische en theoretische debat.

In de collectie bevinden zich ook een aantal werkboekjes van vrouwelijke arbeiders, van wie er in de Limburgse mijnindustrie hooguit enkele tientallen actief waren. Toch is het interessant de aandacht erop te richten. Welk beroep oefenden deze vrouwen uit? De wetgever stond immers maar een beperkt aantal taken toe aan vrouwen in de steenkoolnijverheid. Vanaf welke leeftijd kwamen ze in dit arbeidsmilieu terecht? En misschien nog belangrijker, tot wanneer bleven ze welk werk verrichten? Kunnen dezelfde patronen qua mobiliteit en verloop teruggevonden worden of is er sprake van een volledig andere arbeidsmarktstrategie?

Uiteraard zijn ook aan de werkboekjes een aantal nadelen verbonden, zoals dat het geval is bij de meeste bronnen. Het ontbreken van een laatste uitschrijving heb ik reeds eerder aangehaald. Een tweede probleem betreft specifiek de buitenlandse mijnwerkers wier precieze nationaliteit moeilijk te achterhalen is. De geboorteplaats werd wel telkens genoteerd, maar een onjuiste schrijfwijze of een quasi onleesbaar geschrift leveren meer dan eens heel wat moeilijkheden op, zeker wanneer het gaat om zeer kleine, misschien zelfs niet meer bestaande dorpen. In sommige gevallen vermeldde de gemeentelijke diensten gelukkig ook het land van herkomst. Of zoals ik hoger al suggereerde deed het er mogelijk voor de ambtenaren niet zo toe en was het enige wat telde zo snel mogelijk de formaliteiten af te handelen opdat de nieuwe werkrachten aan de slag konden. Het feit dat deze gastarbeiders vaak in konvooien aankwamen, zal hierin ook wel meegespeeld hebben.

Het is bovendien zelden mogelijk hun precieze job vast te stellen. Hiervoor bestond in de eerste plaats namelijk geen duidelijke richtlijn, zodat er dan ook sprake is van een waaier van termen, zowel in het Nederlands als in het Frans. Vaak zijn het variaties op hetzelfde beroep, zoals mijnwerker, 'mineur', koolmijnwerker of koolmijner. In andere gevallen wordt het beroep slechts in heel algemene woorden omschreven zoals werkmán, dagloner, fabriekswerker, handwerker, 'ouvrier de fabrique' of 'ouvrier d'usine'. Een Duitse arbeider werd omschreven als 'Bergarbeiter'. Hoewel er door de mijnbedrijven

meestal wel een onderscheid gemaakt werd tussen bovengronds en ondergronds, zijn er ook binnen deze categorieën tientallen mogelijke functies, variërend van kolenhouwer of machinist tot opzichter of elektricien. Soms lieten arbeiders ook een specifiek beroep binnen de mijnindustrie optekenen, zoals 'manoeuvre', koolhouwer, paswerker, 'ajusteur', mecanicien of 'lampiste'. Typisch voor de Belgisch-Limburgse mijnindustrie is trouwens dat de vakterminologie gedurende haar hele bestaan overwegend Franstalig was, zodat niet alleen Waalse maar ook Limburgse arbeiders hun beroep in het Frans benoemden. Bovendien werd het beroep slechts eenmalig, bij de aanvraag van het werkboekje, genoteerd. Dat verwondert me enigszins, ik had verwacht (en gehoopt) dat een ondergrondse mijnwerker, na enkele jaren ervaring, wellicht gewent zou hebben het vage 'mijnwerker' te laten vervangen door het meer precieze 'kolenhouwer', juist om zijn ervaring te benadrukken. Het is dus onmogelijk om de carrière te achterhalen van arbeiders die een stapje hoger op de hiërarchische ladder klommen.

Ook in verband met de plaats waar het werkboekje werd aangevraagd moet de nodige voorzichtigheid in acht worden genomen. In principe gebeurde dit altijd in de woonplaats van de arbeider, maar het kwam ook voor dat werknemers zich pas realiseerden een boekje nodig te hebben nadat ze zich hadden aangeboden bij een bepaalde werkgever. Bijgevolg gebeurde de aanschaf bij het lokale gemeentebestuur, dat zich - onder druk van de mineigenaars wellicht - van de formaliteiten niet veel leek aan te trekken.

Ten slotte kan door het facultatieve karakter van de werkboekjes sinds 1883 nooit de volledige loopbaan van arbeiders onderzocht worden op basis van deze bron alleen. Zoals al uit de voorbeelden blijkt, zijn er vaak aanzienlijke lacunes tussen twee achtereenvolgende inschrijvingen. Hoewel het mogelijk is dat het in zo'n geval gaat om langdurige werkloosheid, kan dit niet zomaar aangenomen worden. Kleinere bedrijven, individuele werkgevers of andere economische sectoren hanteerden het instrument misschien niet langer. Ook werken voor eigen rekening op een eigen lapje grond staat niet in het werkboekje. Daarom is het van belang dat nauwgezetter wordt onderzocht in welke economische sectoren het werkboekje nog gebruikt werd.

Conclusie

Het 'livret d'ouvrier' kent een lange voorgeschiedenis in België, met wortels tot in de Franse monarchie. Hoewel de wetgeving er enkel kwam om een zekere mate van bescherming te bieden aan de werkgevers, gaf ze hun meteen ook heel wat ruimte voor misbruiken zodat ze de arbeidsmobiliteit van hun personeel sterk aan banden konden leggen. Anderzijds, doordat effectieve sancties ontbraken en door de nonchalance van de gemeentebesturen en werkgevers werd het werkboekje toch nooit een 'livret de servage'. Toch speelde het in de Belgische steenkoolnijverheid al snel een belangrijke rol. Het patronaat was een groot voorstander van het verplichte gebruik van het werkboekje

en ondanks herhaaldelijk verzet van de mijnwerkers bleef het tot ruim na de Tweede Wereldoorlog gehandhaafd. Nochtans heeft het facultatieve karakter dat het document kreeg sinds 1883, meermaals geleid tot de veronderstelling dat het spoedig daarna in onbruik geraakte.

Doordat mijnwerkers een werkboekje moesten voorleggen om tot de verzorgingskas toe treden, beschikken we nu over een uitgebreide collectie. Deze documenten bieden de historicus heel wat perspectieven. Elke sociale historicus die zich inlaat met de 19e eeuw, heeft wel een idee over de waarde en relevantie van deze bron. In feite wordt ze volkomen onderbenut en zijn de publicaties, in binnen- en buitenland, die er gebruik van maken uiterst zeldzaam, zeker wat de 20e eeuw betreft. Ze is nochtans uniek voor individueel onderzoek en om grotere groepen (zoals de Polen in Beringen, de Kolenslag-Italianen, de vrouwen enz.) te bestuderen. Mijn drie voorbeelden, lukraak gekozen, zijn uiteraard niet representatief. Twee ervan maken niettemin een patroon duidelijk: drukke mobiliteit in de eerste jaren van de mijnarbeid, meer stabiele arbeid in de 'rijpere' jaren. Toeval of niet? De voorbeelden laten ook zien dat arbeid in de mijn in geen geval arbeid in andere nijverheden uitsloot. Ik benadruk beide bevindingen, omdat ze raken aan de concrete werking van de markt van de mijnarbeid, een thema dat ik diepgaand wil onderzoeken. De beperkingen ervan mogen uiteraard niet genegeerd worden, maar mijns inziens wegen deze niet op tegen de informatie die de bron te bieden heeft. Zo kunnen op individuele basis nieuwe inzichten verworven worden in belangrijke thema's als rekrutering, arbeidsmobiliteit en labour turn-over, wat dan weer een aanzienlijke bijdrage kan leveren aan het bredere historische debat, zeker wanneer deze bron gecombineerd wordt met andere bronnen.

Dit artikel kadert in een ruimer onderzoek naar de arbeidsmarkt voor mijnwerkers gedurende de 20e eeuw in de euregio Maas-Rijn. De Belgisch-Limburgse mijnen neem ik voor mijn rekening, terwijl Leen Roels en Serge Langeweg (Universiteit Maastricht/Sociaal Historisch Centrum voor Limburg) respectievelijk het Luikse en Nederlands-Limburgse mijnbekken bestuderen. Kristin Klank (RWTH Aachen) ten slotte behandelt de regio rond Aken. Mijn onderzoek wordt gefinancierd door het Vlaams-Nederlands Comité voor Nederlandse taal en cultuur en staat onder leiding van prof. dr. Peter Scholliers (VUB).

(1) Wet houdende administratieve vereenvoudiging van 13 februari 2005. In: *Belgisch Staatsblad*, Brussel: ministerie van Justitie, 23 februari 2005.

(2) Zie bijvoorbeeld: B.S. CHLEPNER, *Cent ans d'histoire sociale en Belgique*, Brussel: Éditions de l'Université de Bruxelles, 1972, p. 95; K. VAN ISACKER, Een opvallend werkboekje uit Turn-

hout. In: *Arbeid in veelvoud. Een huldeboek aan J. Craeybeckx en Etienne Scholliers*, Brussel: VUB-PRESS, 1988, p. 187.

(3) De website (www.blegnyminc.be/Cladic/CLADIC.htm) kondigt de onlineconsultatie van de collectie aan (geraadpleegd op 31/03/2006).

- (4) Gebaseerd op R. LEBOUTTE, *Le livret d'ouvrier dans la province de Liège: une source méconnue en histoire sociale. Présentation et premiers résultats d'exploitation*, Luik: Éditions du musée de la vie wallonne, 1988, p. 13-33; K. VAN ISACKER, Een opvallend werkboekje [...], p. 184-187.
- (5) *Pasinomie ou collection complète des lois, décrets, arrêtés, et règlements généraux qui peuvent être invoqués en Belgique*, première série, t. 12, février 1803 - mai 1804, Brussel: Tarlier, p. 64-66.
- (6) *Pasinomie* [...], première série, t. 12, février 1803 - mai 1804, p. 287-288.
- (7) P. VAN DEN EECKHOUT, Van werkboekje tot arbeidscontract. De negentiende-eeuwse arbeidsrelaties revisited. In: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, XXXV (2005)2-3, p. 156-157.
- (8) K. VAN ISACKER, *Een opvallend werkboekje* [...], p. 185.
- (9) A. BERGMANN, Ernest Staes. In: M. VAN DER HEIJDEN, *Werkmansboekje: sociale beweging in de literatuur rond 1900*, Utrecht/Antwerpen: Prisma, 1971, p. 51.
- (10) M. DEMEUR, Rapport fait au nom de la section centrale. In: *Pasinomie* [...], quatrième série, t. 18, 1883, p. 207.
- (11) K. PITTMVILS, *Arbeidsverhoudingen te Gent in de eerste helft van de 19de eeuw. Een studie van de conflicten voor de werkrechtersraad (1810-1858)*, VUB, licentiaatsverhandeling, 1994; K. PITTMVILS, Alledaagse arbeidsconflicten in de Gentse textiel-industrie. De praktijk van de werkrechtersraad in de eerste helft van de negentiende eeuw. In: *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, XXI(1995)2, p. 181-211; P. VAN DEN EECKHOUT, Giving Notice: The Legitimate Way of Quitting and Firing (Ghent, 1877-1896). In: P. SCHOLLIERS & L. SCHWARZ, *Experiencing Wages: Social and Cultural Aspects of Wage Reforms in Europe since 1500*, New York/Oxford: Berghahn Books, 2003, p. 81-109.
- (12) *Pasinomie* [...], première série, t. 16, septembre 1811 - décembre 1813, p. 201-203.
- (13) R. LEBOUTTE, *Le livret d'ouvrier* [...], p. 21.
- (14) B.S. CHLEPNER, *Cent ans d'histoire sociale* [...], p. 93-94.
- (15) J. BEKERS, Totstandkoming van wetten, 19e - 20e eeuw: de wet van 10 juli 1883 betreffende de werkboekjes. In: J. GILISSEN & H. DE SCHEPPER (eds.), *De besluitvorming vroeger en nu: tentoonstelling 15 april-17 mei 1975*, Brussel: Algemeen Rijksarchief, 1975, p. 43.
- (16) P. VAN DEN EECKHOUT, *Van werkboekje tot arbeidscontract* [...], p. 161.

- (17) P. VAN DEN EECKHOUT, *Van werkboekje tot arbeidscontract* [...], p. 161.
- (18) M. DEMEUR, Rapport fait au nom de la section centrale [...], p. 205.
- (19) *Pasinomie* [...], troisième série, t. 10, 1840, p. 523-526.
- (20) *Pasinomie* [...], troisième série, t. 15, 1845, p. 699-702.
- (21) M. DEMEUR, Rapport fait au nom de la section centrale [...], p. 208.
- (22) *Pasinomie* [...], quatrième série, t. 18, 1883, p. 213-214.
- (23) R. LEBOUTTE, *Le livret d'ouvrier* [...], p. 28.
- (24) P. VAN DEN EECKHOUT, *Van werkboekje tot arbeidscontract* [...], p. 158.
- (25) Zie bijvoorbeeld: A.P. VERSTEEGH, *De onvermijdelijke afkomst? De opname van Polen in het Duits, Belgisch en Nederlands mijnbedrijf in de periode 1920-1930*, Hilversum: Verloren, 1994; I. GOD-DEERIS, *De Poolse migratie in België 1945-1950: politieke mobilisatie en sociale differentiatie*, Amsterdam: Aksant, 2005, p. 14-27; F. CAESTECKER, Het vreemdelingenbeleid in de tussenoorlogse periode in België, 1922-1939. In: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, XV(1984)3-4, p. 461-486; F. CAESTECKER, *Alien Policy in Belgium, 1840-1940: The Creation of Guest Workers, Refugees and Illegal Aliens*, New York: Berghahn Books, 2000.
- (26) A. MORELLI, L'appel à la main d'oeuvre italienne pour les charbonnages et sa prise en charge à son arrivée en Belgique dans l'immédiat après-guerre. In: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, XIX(1988)1-2, p. 90-130; W. TAMINIAUX, *Siamo tutti neri! Des hommes contre du charbon. Etudes et témoignages sur l'immigration italienne en Wallonie*, Seraing: IHOES, 1998, 174 p.; F. DASSETTO & M. DUMOULIN, *L'immigration italienne en Belgique: Histoire, langues, identité*, Brussel/Louvain-la-Neuve: Istituto Italiano Di Cultura, 1985, p. 27-52. Dit werk bevat eveneens een uitvoerige bibliografie over de Italiaanse aanwezigheid in België. Een aantal gesprekken met Italiaanse mijnwerkers zijn opgenomen in: F. VANHINSBERG, *Waarom die Italianen?*, Berchem: EPO, 1996, 159 p.
- (27) T. DE RIJCK & G. VAN MEULDER, *De ereburgers: een sociale geschiedenis van de Limburgse mijnwerkers*, Berchem: EPO, 2000, 775 p.; G. COPPIETERS & G. VAN MEULDER, *Sociale geschiedenis van de Limburgse mijnen, 1917-1985* (unpublished reports), Brussel: VUB, 1999, 2 volumes (346 p. en 377 p.).

Materiaal dat aangeslagen werd door de politie na de aanhouding van de 'bommenwerpende' anarchist Ravachol (Uit: L'Illustration, 30 april 1892)

Hedendaags anarchisme in Nederland en Vlaanderen

Andreas Faes, licentiaat geschiedenis UGent

Het anarchisme is een ideologische stroming die zijn hoogtepunt kende aan het einde van de 19e eeuw. Sindsdien is het voor veel uitdagingen komen te staan, waar niet altijd adequaat op gereageerd werd. Aan de hand van een casus, de Pinksterlanddagen (PL) in Appelscha, wordt de evolutie van het anarchisme in microperspectief bekeken. Geconfronteerd met de internationale context, zien we hoe het anarchisme in de jaren 1960 eindelijk herstelt en voor een ideologische vernieuwing zorgt.

Beeldvorming uit de 19e en 20e eeuw omtrent het anarchisme en de anarchist heeft ervoor gezorgd dat deze begrippen - verkeerdelijk - synoniem werden voor terrorisme, iconoclasmie, vandalisme, goddeloosheid en marginaliteit. Een eenduidige en afdoende definitie van hét anarchisme is nog niet gegeven, maar ze zou in elk geval het begrip vrijheid bevatten en een afkeer van elke vorm van autoriteit, die de persoonlijke vrijheid en ontplooiing enkel belemmert. De Staat, symbool van deze autoriteit, wordt bestreden. Dit gebeurt veelal op pacifistische wijze, al gingen enkelingen over tot terroristische acties om de anarchistische eisen kracht bij te zetten. Alhoewel wordt uitgegaan van een destructief beginsel (de afbraak van de Staat), laat het anarchisme zich vooral kennen door de constructieve voorstellen voor een vrije toekomstmaatschappij na die afbraak. In concreto wordt een vorm van communisme voorgestaan (soms anarchocommunisme genoemd) op grond van menselijke solidariteit, met gemeenschappelijk bezit van eigendom en socialisatie van de productie.⁽¹⁾

Het anarchisme dat uit de literatuur naar boven komt, is stevast het anarchisme uit de 19e eeuw, of begin 20e. Quasi reglementair verwatert de gedetailleerdheid van de historische beschrijvingen vanaf de Eerste Wereldoorlog en valt de geschiedschrijving na de Tweede Wereldoorlog over het onderwerp volledig stil. Niet zonder reden, want in de praktijk heeft het anarchisme in eerstgenoemde periodes zijn hoogtepunt gekend.

In 1871 werd het Algemeen Nederlands Werklieden Verbond (ANWV) opgericht in Nederland. De oprichters voelden zich niet meer thuis in de Internationale en zetten zich er tegen af. Al is haar invloed op de arbeiders gering geweest, toch wordt deze organisatie gezien als een van de wegbereiders van de sociaaldemocratische partijen in Nederland.⁽²⁾ De grote doorbraak van het anarchisme kwam in 1882, paradoxaal genoeg met de oprichting van de Sociaal-Democratische Bond (SDB). Deze politieke formatie luidde immers de opgang in van de charismatische ex-dominee Ferdinand Domela Nieuwenhuis.⁽³⁾ Ontgoocheld door zijn ervaring in de Tweede Kamer (als eerste Nederlandse socialist), bekeerde hij zich tot het anarchisme en zijn antistaatsdenken. Als voorman kon hij voor het Nederlandse anarchisme doen waar niemand in België (of Vlaanderen) in slaagde: een slagkrachtig front vormen gebaseerd op interne samenwerking. Met zijn dood in 1919 zakte het Nederlandse anarchisme finaal als een kaartenhuis in elkaar⁽⁴⁾ en zou nooit meer de grandeur van de jaren 1891-1903 kennen.

Vlaanderen heeft, in tegenstelling tot Wallonië waar het anarchisme (met name in Luik) prominent aanwezig was, nooit veel betekend op het internationale anarchistische vlak. Afgezien van een belangrijke kern in Mechelen en de oprichting van een dissidente universiteit te Brussel, de Université Nouvelle, heeft het Vlaamse anarchisme geen krachtadige acties kunnen ontplooiën.⁽⁵⁾ César De Paepe, later medeoprichter van de Belgische Werklieden Partij (BWP) nota bene, benaderde de functie van Vlaams libertair boegbeeld het best. Zijn *Rede van Patignies* uit 1863 is de beste synthese van het Vlaamse anarchisme: *“Alleen de afwezigheid van elke regering, van iedere macht belichaamt de volledigste vrijheid en gelijkheid. De Paepe wilde de anarchie zien groeien door de logica van de geschiedenis zelf. Er was geen weg naast. Socialistische revolutie is in die zin niets anders dan een progressieve vernietiging van de macht ten voordele van de vrijmaking van het individu.”*⁽⁶⁾ Al had het nooit een grote aanhang, het anarchisme leefde ook in Vlaanderen.

Het traditionele anarchisme: bloei en verval

Na een periode van relatieve bloei in de 19e eeuw, geraakte het internationale anarchisme vanaf de periode 1914-1918 in vrije val. Enerzijds werd door het oorlogsgeweld en de bezetting van vele landen politieke actie bemoeilijkt: kreten vanuit het libertaire kamp gingen verloren in het geschreeuw om een einde aan de oorlog. Anderzijds was er ook binnen het anarchisme een doctrinaire discussie aan de gang, die een (eerste) interne scheuring zou teweegbrengen. Het conflict werd gesymboliseerd door de ruzie tussen

de libertaire kopstukken Kropotkin en Malatesta, die een tegengestelde stelling innamen tijdens de oorlog. Kropotkin tekende immers het *Manifest der Zestien*, een openlijk pleidooi voor deelname aan de oorlog aan de zijde van de geallieerden.⁽⁷⁾ Malatesta had in 1915 al het antimilitaristische manifest *L'Internationale anarchiste et la Guerre* getekend, dat stelde dat deelname aan de oorlog geenszins een zaak van anarchisten mocht zijn. Al was hij geen pacifist pur sang, hij was tegen deze oorlog omdat het er een was tussen verschillende natiestaten en hij nooit een emanciperende functie zou hebben. Deze eerste uitdaging liet de verschillende nationale anarchistische bewegingen, Spanje buiten beschouwing gelaten wegens zijn neutraliteit, verzwakt achter.

De Russische Revolutie van 1917 bleek de tweede struikelsteen voor het anarchisme. Initieel werd de oorlogsmoeheid van de sovjets onterecht ingeschat als de kiem van een revolutionaire geest. Vele anarchisten, onder wie ook weer Kropotkin, namen dan ook openlijk deel aan de revolutie. Al snel werd duidelijk dat de sovjets ingeschakeld werden als instrumenten van de politiek van de bolsjewieken, en bijgevolg verlieten veel anarchisten Rusland. De aantrekkingskracht van het werkbare communisme van Lenin en Stalin bij de arbeiders, bleek daarbovenop een krachtige uitdaging voor het anarchisme.

De Pinksterlanddagen: anarchistische traditie in Nederland

In de jaren 1920 was het naoorlogse optimisme aanleiding tot de oprichting van een specifieke jongerenorganisatie: het Vrije Jeugd Verbond (VJV). Als een van de belangrijkste woordvoerders van de Nederlandse anarchistische jeugdbeweging, opperde Jo de Haas in 1923 al het idee om een manifestatie te organiseren ter mobilisatie van de jeugd tegen het militarisme: *“Wij roepen op, alle jongeren die voor de VRIJHEID der MENSHEID willen vechten.”*⁽⁸⁾ Op een terrein in Amersfoort (Utrecht) vond op 8 juni 1924 de eerste Pinkstermobilisatie plaats, het begin van een lange traditie. Deze bijeenkomst stond geheel in het teken van de dienstweigering en het antimilitarisme, hetgeen gezien de geschiedenis van het Nederlandse anarchisme met zijn buitenmatige focus op antimilitarisme en de voorbije oorlog, niet onlogisch was. De eerste mobilisatie trok enkele honderden bezoekers uit het hele land. In diezelfde maand werd in het Friese Appelscha een gelijkaardige mobilisatie op poten gezet voor anarchisten uit de drie noordelijke Nederlandse provincies Drenthe, Groningen en Friesland. De reden daartoe was veeleer praktisch dan ideologisch, het was voor de arbeiders uit deze streken moeilijker om zich naar Utrecht te begeven. Deze Revolutionaire Anti-Militaristische Landdag kende een grotere opkomst dan zijn algemeen Nederlandse tegenhanger.⁽⁹⁾

Binnen het VJV werd na enkele jaren van succesvolle acties de tegenstelling duidelijk tussen de uitgesproken anarchistische groep die zich rond het blad *De Moker* schaarde en de groep met een bredere oriëntatie rond het blad *De Kreet der Jongeren*.⁽¹⁰⁾ In 1926 scheidde de gematigde strekking zich af van het VJV en richtte het Verbond van Op-

standige Jeugd (VOJ) op. De Mokergroep wordt gezien als een van de merkwaardigste zelfstandige arbeidersjeugdbewegingen die Nederland ooit gekend heeft. Bloeiend van 1924 tot 1928 en met 500 aanhangers, deed die beweging overal van zich spreken door haar propagandistisch slimme vondsten en haar extreme opvattingen. Zij was een hevige voorstander van directe actie en choqueeerde graag: *“Een ieder moet weten dat wij gezagloze, goddeloze, haveloze en het liefst werkloze proleten in deze samenleving zijn, en dat we van hun religieuze ethische gedoe ook geen liefhebbers zijn.”*⁽¹¹⁾

Alhoewel er nu twee organisaties waren, VJV en VOV, bleef de Pinkstermobilisatie een gezamenlijke onderneming. Onderlinge wrevel zorgde echter voor een onhoudbare situatie die in 1927 explodeerde toen beide partijen tegelijkertijd en op hetzelfde terrein, een aparte Pinkstermobilisatie wilden organiseren. Vanaf dan werden twee afzonderlijke mobilisaties georganiseerd en dit bleef zo tot aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog. In Appelscha evenwel, waar de noordelijke beweging haar thuishaven had, werd besloten tot de aankoop van een eigen terrein, waar - met een onderbreking tijdens de Tweede Wereldoorlog - sindsdien elk jaar de Pinksterlanddagen (PL) zouden plaatsvinden.⁽¹²⁾ Zo ontstond het terrein Tot Vrijheidsbeziening (TVB) en de anarchistische traditie in de Noord-Nederlandse provincies was ‘veiliggesteld’.

Grenzen aan de anarchie: 1936-1945

De aanhang van het anarchisme slonk gevoelig tijdens het interbellum, voornamelijk omdat een grote groep anarchisten zich tot de vakverenigingen ging richten als wapen tegen het kapitalisme en een nog grotere groep zijn heil zocht in het communisme. Op dat moment was Spanje nog het enige echte bastion van het anarchisme; de Eerste Wereldoorlog had de groeperingen daar relatief ongemoeid gelaten. Al voor de roemruchte Spaanse Revolutie kende Spanje een levendige, rijke anarchistische (of op z'n minst libertaire) traditie: het Andalusische platteland was opgedeeld in zelfstandige collectieven en de nationale vakvereniging had meer dan een miljoen leden. Die dubbele grondslag van het Spaanse anarchosyndicalisme, industrieel en landelijk, had de richting bepaald van het libertair communisme waarop het zich in twee enigszins afwijkende opzichten beriep: het ene gericht op de commune, het andere op het syndicalisme.⁽¹³⁾ Toen in 1936 het Volksfront de verkiezingen won, werd dit in Spanje en elders aanzien als het begin van de sociale revolutie. De regeringsdeelname van de anarchisten bleek het kritieke punt voor het slagen van de revolutie. Het einde van Spaanse revolutie in 1939 was een zware desillusie voor de Spaanse anarchisten en de doodsteek voor het internationale anarchisme. Het had het anarchistische kamp verder verdeeld tussen principiële antimilitaristen en pragmatici die geweld in de Spaanse context als opportuun zagen. Nederland kende ook die tweedracht: de onenigheid tussen de anarchisten omtrent eventuele deelname aan de oorlog zou nog jaren voortduren. De twee meest prominente antimilitaristische verenigingen, IAMV en IAMB,

kregen splinterbewegingen en de werking van beide organisaties raakte volledig verlamd.

De Tweede Wereldoorlog was voor het traditionele anarchisme een beproeving die het nooit meer volledig zou te boven komen. Het politieke klimaat in België en Nederland werd al snel gekenmerkt door onderdrukking van andersdenkenden, niet in het minst van anarchisten. De oorlog verlegde de prioriteiten van veel mensen die in ‘de beweging’ actief waren. Van ageren was nog amper sprake, uit vrees voor represailles en omdat overleven in de barre oorlogssituatie primair was. De beweging viel echter niet volledig stil. Enkelingen, zoals Jo de Haas bleven het anarchistische gedachtegoed te allen tijde volledig trouw. Alhoewel het anarchisme als beweging nooit een krachtige verzetsbeweging heeft opgeleverd, tenminste niet vergelijkbaar met de communistische verzetspraktijken, kan wel gesteld worden dat individuele anarchisten actief bleven als verzetsfactor, veelal niet vanuit georganiseerde anarchistische hoek, maar wel uit persoonlijk verzet geïnspireerd door het anarchisme. Dit uitte zich hoofdzakelijk in hulp aan behoeftigen, zoals Duitse vluchtelingen, joden en onderduikers.⁽¹⁴⁾

Na 1945 bestond het anarchisme dus nog, zij het enkel in naam en geleid door de oude garde van voor de oorlog, omdat de nieuwe generatie - gedesillusioneerd door de oorlog - de teugels niet had overgenomen. Van vernieuwing was de eerste jaren geen sprake, enkel consacratie van het bestaande was van tel. Ook op het terrein TVB in Appelscha was dit duidelijk zichtbaar: de bijeenkomsten op Pinksteren waren van strijdbaar naar gezellig geëvolueerd en de groep achter de landdagen geraakte meer en meer versplinterd door onderlinge vetes. Enkel nog in naam was het een libertair weekend.

Prille tekenen van verandering

Het zou tot eind jaren 1950 duren voor het Nederlandse anarchisme zachtjes uit zijn slaap gehaald werd. In een aantal vooraanstaande tijdschriften klonk schoorvoetend de oproep tot intellectuele herbronning en tot verhoogde jongerenparticipatie. Ijdele hoop zo bleek de komende paar jaren. De ommekeer voor het anarchisme - en in feite voor de hele linkse wereld - kwam pas midden jaren 1960, met ‘het fenomeen Provo’. De provobeweging bespreken is geen evidentie.⁽¹⁵⁾ Meer dan iets vatbaars, was het een beeld van iets, een ‘image’ zoals ze zelf volhielden. Er werd geageerd tegen een vijand die steunde op centralisatie, militarisme en bezit: deze vijand provoceren - vandaar ook de naamgeving - was de reactie van deze groep jongeren. Sommige auteurs maken de vergelijking met De Mokerbeweging van de jaren 1920, omdat ze dezelfde hoofdkenmerken gemeen hadden. Provo maakte echter veel beter en handiger gebruik van de nieuwe media en bereikte aldus een veel groter publiek.⁽¹⁶⁾

Op ideologisch vlak stond ze een vernieuwing van het anarchisme voor, zoals Roel van Duyn - de ideoloog van Provo - boud stelde: *“Toen begon ik eraan te denken een nieuw tijdschrift*

**ANTI AUTORITAIRE OPPOSITIE NU
EEN KONGRES TE APPELSCHA (FR)
OP 16 & 17 MEI 1970 OVER: BUIT
EN PARLEMENTAIRE AKSIE, KOM
MUNE, ASSOSIATIES, KRESJES, OR
ANJE VRYSTAAT, STUDENTENVERZ
ET, DOLLEMINA, ETC... * AANVANG
3 UUR * MET FILMS & O.A. TON R
EGTIEN, OTTO BOETES, ROEL VAN
DUYN * DISKUSSIEMAP FL. 2,- OP
GIRO 175 66 80 - H. ZUIDEMA. D. HAAG
INL. ID. BANKASTR. 145. ◦ & 05 169
458 ◦ K A B O U T E R ◦ KONGRES
NU ANTI AUTORITAIRE OPPOSITIE**

op te richten, dat het anarchisme in een voor deze tijd aantrekkelijke vorm moest gieten.” ⁽¹⁷⁾ Eerst en vooral uitte zich dat in een resoluut afwijzen van de oude marxistische tegenstelling bezittende klasse - bezitloze klasse (de antagonistische burgerij versus proletariaat) en deze te vervangen door de tegenstelling provotariaat - de intellectuele elite, de provo's in essentie - tegenover het klootjesvolk (de domme massa). Naar anarchistische traditie in Nederland, lag ook in deze nieuwe variant een grote nadruk op het geweldloze, het pacifistische (cf. het gebruik van rookbommen, dat enerzijds schadeloos is, maar anderzijds het image heeft - en de naam - van een bomactie). Provo introduceerde ook voor het eerst de ecologie in de praktijk van het anarchisme en Van Duyn probeerde daar een theoretische grondslag voor te vinden. De kiemen voor een nieuw anarchisme werden gezaaid in de twee jaar dat Provo bestond. De haast mythische gebeurtenissen van mei '68 versterkten enkel het proces dat in Nederland door Provo op gang werd gebracht

Appelscha heeft: de PL '70

Het duurde tot 1970 voor de veranderingen op maatschappelijk en links-intellectueel gebied het terrein te Appelscha bereikten, maar toen sloegen ze in als een bom. Een grootschalig anti-autoritair congres werd georganiseerd, met - op dat moment - klinkende namen als Roel Van Duyn (Provo), Ton Regtien (studentenactivist) en Otto Boetes (anarchist). Enkel actuele onderwerpen werden dat jaar op het programma gezet, zoals de antiautoritaire opvoeding, Dolle Mina, het buitenparlementarisme en het New-Babylonproject van Provo.⁽¹⁸⁾ Linkse jongeren waren massaal aanwezig. Niet enkel het anarchisme was er vertegenwoordigd, er waren ook marxisten, marxistisch-leninisten, trotskisten, sociaaldemocraten, Kabouters, pacifisten, Nederlandse Black Panthers en mensen uit verschillende plaatselijke actiegroepen. Het belang van dit congres was tweeledig: vooreerst bezegelde het de verzoening tussen de Vrije Socialisten van het westen van Nederland en het noordelijk gewest, die nog altijd kampten met historische onenigheden.⁽¹⁹⁾ Ten tweede waren er vierhonderd actieve deelnemers, iets wat na de oorlog nog niet was voorgevallen.

In de nasleep van deze PL werd een nieuw anarchistisch samenwerkingsverband opgericht. De Federatie van Vrije Socialisten (FVS) - geïnspireerd door de gelijknamige federatie van Domela Nieuwenhuis, die een zeer korte geschiedenis kende - werd gesticht in het weekend van 1 en 2 mei 1971, ruwweg een maand voor de PL '71. Het einde van de federatie kwam al na vijf jaar in zicht: in 1975 was zij al lang geen bindmiddel meer voor de anarchistische landelijke beweging en - een laatste poging tot reanimatie ten spijt in 1978 - ze stierf dan ook een stille dood in 1979. Al snel werd ze vervangen door een nieuwe Anarchistische Federatie (AF), met een internationaal secretaris, maar ook deze zou dienen om contacten in stand te houden en nooit in staat zijn om een ware koepel te vormen.

Affiche van PL '70 (Archief Appelscha, postercollectie)

Na 1970 kwamen jaren waarin door onderlinge samenwerking tussen jong en oud de verschillende landdagen vorm werd gegeven. Thematisch is dit duidelijk merkbaar: er is een symbiotische relatie tussen traditionele onderwerpen en ‘nieuwe’ onderwerpen. Maar geleidelijk aan zal de oudere generatie de organisatie weer naar zich toetrekken en zullen de nieuwe groepen uit 1970 ook deel gaan uitmaken van het anarchistische establishment. De dreiging van verstening, nog maar een decennium na de ‘grote vernieuwing’, was op dat moment meer dan reëel. Het was dus hoog tijd voor een nieuwe golf van verjonging. Die kwam er na de landdagen van 1986. Met een ambitieus congres, *Anarchistische strategie en samenwerking*, werd aansluiting gezocht bij de poging tot actualisering van het anarchisme van 1970. Alhoewel dit congres minder spraakmakend was, bleef het niet zonder betekenis. Ook dan zag een grotere overkoepelende organisatie het licht: het Landelijk Anarchistisch Overleg (LAO), met als doel de contacten tussen verschillende anarchistische werkgroepen te verstevigen en het verdiepen van de samenwerking op landelijk niveau. Het LAO (en zijn opvolger LAS) was echter ook een kort lot beschoren, omdat het te weinig eigen activiteiten ontplooipte en nooit voorbij het praatbarakstadium geraakte.⁽²⁰⁾

Verjonging is dus geen eenmalige zaak binnen het anarchisme, maar een - eigenlijk vanzelfsprekende - cyclische beweging, die zich onafgebroken heeft doorgezet sinds het ontstaan van de doctrine, de periode 1945-1960 uitgesloten. Een ideologie heeft immers continu nieuwe impulsen nodig vanuit jonge hoek wil ze van tel blijven in een maatschappij die continu verandert. Waar het anarchisme in de periode tussen 1937 en 1965 ter plekke is blijven trappelen, hetgeen de enorme terugval van zijn ‘populariteit’ verklaart, heeft het door een vernieuwde jongerenparticipatie een deel van zijn aantrek kunnen terugwinnen, met een actualisering van het anarchisme tot gevolg.

Nederlands versus Vlaams anarchisme

De Nederlandse libertaire traditie eind 19e eeuw was veel rijker dan de Vlaamse en dit had een aantal specifieke oorzaken. Vooreerst was er de levensbeschouwelijke achtergrond. Het calvinisme mocht dan wel openlijk verworpen worden door het anarchisme, toch was het een inherent deel van de dagdagelijkse realiteit in het 19e-eeuwse Nederland. Alhoewel atheïsme een logisch gevolg was van (of basis voor) het anarchisme, was er toch een nauwe band tussen de predikanten en het Nederlandse anarchisme. Veel voormannen - Domela Nieuwenhuis, De Ligt, Schermerhorn - hadden een voorgeschiedenis in de protestantse kerk.⁽²¹⁾ De basisideeën bleven dan ook, ontdaan van hun religieuze betekenis, voortbestaan in het ‘traditionele Nederlandse anarchisme’. Omdat ascetisme altijd al belangrijk was in religieus-calvinistisch opzicht, werd alcoholisme een groot strijdpunt voor zowel de anarchistische als de bredere socialistische beweging, omdat het proletarische zelfbewustzijn aldus werd belemmerd. Immers, enkel door middel van een heldere geest

konden heldere daden gesteld worden die de weg naar de revolutie vrijmaakten. Alcohol oefent een externe invloed uit op het individu en het veroorzaakt de onderwerping van de geest: onaanvaardbaar voor anarchist. Er werden dan ook verschillende organisaties ter bestrijding van het alcoholisme opgericht. De bekendste was de ANGOB (Algemene Nederlandse Geheelonthouders Bond), waar verschillende anarchistische voormannen zich voor hebben ingezet. Daartegenover stond het bourgondische klimaat van Vlaanderen. Alcohol was er nooit het pijnpunt - althans, wat de sociale bewegingen betreft; vanzelfsprekend was alcoholisme een sociaal probleem in Vlaanderen - dat het in Nederland vormde. Nog andere factoren hebben de verspreiding van het anarchisme in Nederland bevorderd. De traditie van het antimilitarisme was er al sinds lang. Zoals Constandse het verwoordt: *“Men mag niet vergeten dat het land, dat sinds 1815 buiten alle Europese oorlogen was gebleven, niet kon bogen op roemrijke landstrijdkrachten en des te meer op de wens [om] neutraal te blijven. Nergens was het anarchisme zo verweven met de strijd tegen de oorlog als in Nederland.”*⁽²²⁾ In België werden - om op de zaken vooruit te lopen - antimilitarisme en dienstweigering pas een prominent agendapunt in de jaren 80 van de 20e eeuw.

Naast de verschillen in ideologie, is het van belang deze in de beweging aan te tonen. Nederland ontwikkelde *“een van de origineelste anarchistische bewegingen in Europa”*⁽²³⁾ met vele federaties en organisaties. In Vlaanderen waren ‘groupuscules’ veeleer de regel. Dit had vooral te maken met het ontbreken van leidersfiguren. Nederland had een veel grotere schare van intellectuele anarchistische voormannen: Domela Nieuwenhuis als belangrijkste, daarnaast Bart de Ligt, Jo de Haas, Anton Constandse enz. Daarnaast had Nederland ideologen van het anarchisme onder wie Clara Meijer Wichmann, die als juriste diepere inzichten in de relatie anarchisme/recht aanbracht.⁽²⁴⁾ In België lag het zwaartepunt van de beweging in Wallonië en Franstalig Brussel. Voor Vlaanderen was het César De Paepe die een theoretische invulling gaf aan het Vlaamse anarchisme. Het is dus opportuun of op z’n minst zinnig, gezien het verschil in theoretische invulling en infrastructuur, om een verschil aan te duiden tussen de nationale ‘varianten’ van Nederland en Vlaanderen.

Na de Tweede Wereldoorlog viel de interesse voor het anarchisme als ideologie terug, zowel in België, Nederland als over heel de wereld. Het kwam in beide landen terug naar voren in de jaren 1960 en 1970, zij het veranderd. Onder invloed van de ideeën van de ‘New Left’ transformeerde de ideologie en werden de verschillen tussen de landelijke varianten steeds kleiner. Nieuwe inhoudelijke onderwerpen kwamen aan bod: ecologie, jongerenverzet, anarchofeminisme en sociaal onrecht. Globaal gezien blijft er van de grote verschillen op ideologisch vlak nog maar weinig over. In dat opzicht is de tendens tot globalisering van groot belang: met de opkomst van verschillende communicatiemiddelen, verschuift het traditionele ‘postbusanarchisme’ naar een anarchisme dat minder gebonden is aan kleinschalige communicatie. Een internationalistische kijk op de zaken is hier een rechtstreeks gevolg van. Vandaag lijkt het dus nog moeilijk vol te houden dat

er inherente verschillen zijn tussen het Belgische en Nederlandse anarchisme, wat de ideologie betreft. Verschillen in beleving van het anarchisme zijn er, gezien de verschillende culturele contexten, wel nog.

Hedendaags anarchisme?

Tezamen met een nieuwe generatie, veranderde ook de samenstelling van de anarchistische (of libertaire) groepen danig. Traditioneel werd uit een arbeidersomgeving gerekruteerd, maar dit patroon sloeg om tijdens de jaren 1970. Het anarchisme werd een zaak van jongeren uit de middenklassen. Zoals een enquête in het anarchistische tijdschrift *Freedom* uit 1962 aantoont, behoorde enkel 15 % van de zichzelf anarchistisch noemende jongeren tot de traditionele groepen van arbeiders en boeren; van de 85 % van de witteboordenbevolking was de grootste groep actief in het onderwijs, als student of als docent.⁽²⁵⁾ Dat dit een heroriëntering meebracht, lijkt een plausibele hypothese. Hoe het ook zij, de sfeer was omgeslagen en een nieuw anarchisme werd geboren uit de as van het traditionele.

Wat decennialang de focus van het Nederlands anarchisme was geweest, het antimilitarisme, werd omgebogen in het kader van een prangender probleem: de verplichte militaire dienst. "Onder totaalweigeren verstaan we de hedendaagse vorm van dienstweigeren, waarbij niet enkel de militaire dienstplicht wordt afgewezen, maar ook (...) de wettelijk voorziene vervangende burgerdienst. Enkel die dienstweigeraars [worden onder deze categorie gerekend] die beide vormen van dienstplicht weigeren op basis van politieke motieven."⁽²⁶⁾ De vraag was dus waarom iemand die weigert dienst te nemen in het leger, genoodzaakt was een vervangende dienst te doen, voor een Staat waar ze - in het geval van de anarchisten - tegen ageerden. In essentie bracht burgerdienst mee dat de oppositie gekanaliseerd werd; indirect werd de militaire maatschappij niet verholpen. Kritiek werd dus uitgeschakeld en enkel het geweten en de opvatting van het individu werden in vraag gesteld, niet het militarisme op zich.

Een tweede vernieuwing in het hedendaagse anarchisme betreft het anarchofeminisme, dat kaderde in de algemene tweede golf van het feminisme. Vooral de geschriften van Emma Goldman zijn in eerste instantie duidend voor de richting waarin dit anarchisme zich ontwikkelde. Wat de theoretische onderbouw betreft werd ten eerste het paradigma van het feminisme, 'het persoonlijke is politiek', erkend: deze vrouwen wilden hun eigen normen en waarden ontwikkelen tegenover de vooroordelen en heersende ideeën. Ze wilden zich niet aanpassen aan de heersende mannennormen, die hiërarchie, agressieve concurrentie, zakelijkheid enz. verheerlijken en ze strenden voor de afschaffing van de stereotiepe seksuele rollen. Ten tweede vormt het model van de toekomstige maatschappij-inrichting een groot verschilpunt met de 'reguliere' (lees: niet-anarchistische) vrou-

Anarchistische affiche, jaren 1970

WU, KONING DER BELGEN!

BEVELEN AAN VOLGENDE DISCUSSIES:

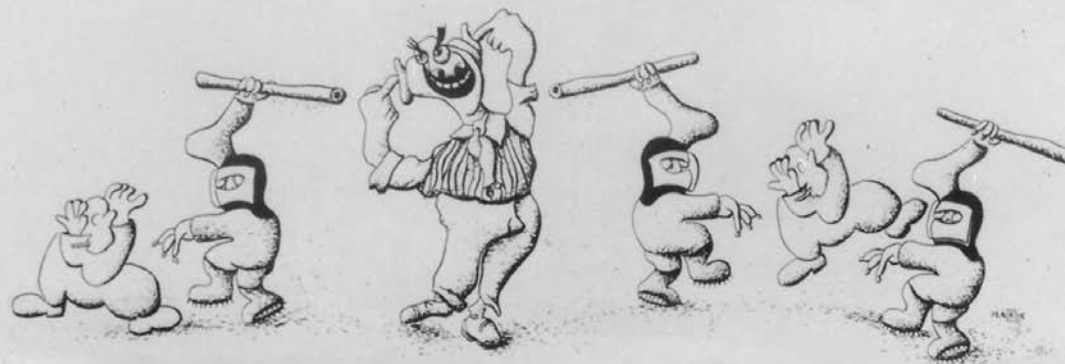
- di 12/10
STUC KOMMUNES IN HET PERSPECTIEF VAN MAATSCHAPPELIJKE VERANDERING
m.m.v. kommunes uit Denemarken, Engeland e.a.
- di 19/10
De VALK DIREKTE DEMOKRATIE
m.m.v. Michel Graindorge en Jos De Man
- di 26/10
STUC VERRECHTSING VAN DE STAAT?
m.m.v. Jos Vandervelpen
- do 04/11
De VALK DE ARBEIDERSSTRIJD VANDAAG
m.m.v. Lucien Vannespen (VTR-Machelen) e.a.
- di 09/11
STUC WEGEN NAAR ZELFBEHEER
m.m.v. Jef Ulburghs
- di 16/11
AUD. VESALIUS VERKRACHTING, SEXUALITEIT EN FEMINISME
m.m.v. Moniek Darge, en Bob Carlier
- wo 24/11
De VALK ALTERNATIEVEN TEN AANZIEN VAN HET STRAFRECHT
m.m.v. Herman Bianchi, Jef Vermassen C. Eliaerts
- di 30/11
AUD. VESALIUS MOGELIJKHEDEN OM ZELF WERK TE CREEËREN
M.m.v. Kollektief Rampenplan Sittard, Geitenkollektief Alken
en met vertoning film: 'Wacht niet te lang op de bazen'
- di 07/12
AUD. VESALIUS MACHT
m.m.v. Leo Apostel, Leopold Flam
- di 14/12
STUC THEORETISCHE INLEIDING TOT DE DISCUSSIE OVER DE (AFSCHAFFING?)
VAN HET WELZIJNSWERK.
m.m.v. John De Wit

Alle lezingen starten om 20h, hetzij in de Valk, Tiensestraat 41, Leuven
Stuc, Van Evenstraat 2d, Leuven
Aud. Vesalius, Van Evenstr. 2e Leuven

Organisatie: Onkruit, Anarchistisch Kollektief Leuven, Madicale Criminologen

Verdere Inlichtingen: Onkruit, Postbus 62, Leuven 3

V.U. Lieven Vanderstock, Parkstraat 197, Leuven

wenbeweging. Sommige radicale feministen stelden dat een maatschappij gecontroleerd door vrouwen het alternatief moest zijn voor de huidige patriarchale maatschappij. Anarchofeministen echter waarschuwden voor dit model: staatscontrole is altijd onderdrukkend en brengt onherroepelijk nieuwe ongelijkheden met zich. De anarchie is de enige organisatievorm waardoor dit voorkomen kan worden.

Dé grootste vernieuwing binnen het anarchisme, zonder meer ook de meest originele, is het ecologisch anarchisme van Murray Bookchin.⁽²⁷⁾ Deze stroming sluit net als de vorige twee aan bij een algemene trend inzake bezorgdheid over de leefwereld en de ideologie van het postmaterialisme. Bookchin vertrekt vanuit de natuur als een 'spiritueel mechanisme', dat alles ziet oplossen in een kosmisch 'één zijn'; hij beschouwt de natuur als krachtig, rationeel en bewust. Het menselijke bewustzijn is slechts een exponent van dit 'natuurlijke web', deze natuurlijke ordening. Al rikt dit naar determinisme, toch impliceert het enkel dat de ontwikkeling van het individu moet gezien worden in relatie met andere entiteiten.

Bookchin stelt dat de moderne technologie een nieuw stadium heeft gecreëerd in de geschiedenis. Het verleden werd gedomineerd door materiële schaarste, die het patriarchale model heeft voortgebracht, met privébezit, klassendominantie en de Staat als voornaamste kwalen. Er werd een repressieve moraal van ontkenning en schuld in stand gehouden. In traditionele termen wordt de natuur gezien als een middel om de schaarste te overwinnen door haar te domineren en uit te buiten. Zowel de mens als de natuur zijn slachtoffer van deze dominantie, in zoverre zelfs dat ze door ecologische rampen gedoemd zijn om uit te sterven. Nu zijn we echter in het tijdperk van de 'postschaarste' terechtgekomen.⁽²⁸⁾ *"De bourgeois-samenleving revolutioneerde de productiemiddelen op een historisch ongekende schaal. Deze technologische revolutie, die zijn hoogtepunt vindt in de cybernetica, heeft de objectieve basis geschapen voor een wereld zonder klassenheerschappij, uitbuiting, zware lichamelijke arbeid of materieel gebrek."*⁽²⁹⁾ Deze postschaarste is volgens Bookchin dé vereiste om tot een vrije maatschappij in libertaire zin te komen. Hij stelt ons voor de keuze: ofwel evolueren we naar een anarchistische samenleving ofwel sterven we uit. Het anarchisme is voor hem de enige ideologie die eenheid kan scheppen in sociale diversiteit aangezien hij de natuur ziet als een organisch geheel, dat logisch in elkaar zit.

De eindbalans

Zowel het traditionele als het hedendaagse anarchisme wordt gedreven door dezelfde ideeën. Vrijheid, gelijkheid en een afkeer van elke vorm van autoriteit zijn gemeenschappelijke kenmerken. Er is enkel een accentverschuiving binnen deze drie. Het anarchisme is dan ook geen dode ideologie gebleven; het kreeg eind 19e-begin 20e eeuw een definitieve

Affiche van Onkruit, Anarchistisch Kollektief uit Leuven, 1982

vorm. Al kwam het anarchisme in de jaren 1940-1970 in een ideologische en praktische impasse, een jongere generatie nam het voortouw over en nu leeft het anarchisme weer. Maar kunnen we wel een onderscheid maken tussen een ‘traditioneel’ en een ‘heden-daags’ anarchisme?

Ja, want er zijn wezenlijke verschillen op te merken. Het ecologische anarchisme met zijn volstrekt originele beschouwingen over de toekomstmaatschappij betekent een radicale vernieuwing van het anarchisme. Ook het anarchofeminisme is een innovatie geweest in de strijd tegen dominante verhoudingen. De beweging heeft ook een volstrekt ander gezicht gekregen. In het verleden eerder gericht op de arbeiders, was het anarchisme, met zijn eigen symbolen en uitzicht, een populaire zaak - getuige de propagandistische taal van de grote theoretici. De vernieuwde beweging heeft ook haar eigen tekens - het bekende anarchistische symbool is een creatie uit de jaren 1960 - en haar eigen publiek. Het anarchisme is in recentere tijden veeleer een zaak van intellectuelen geworden dan van de massa.

Neen, want de behandelde problemen zijn grosso modo onveranderd gebleven. Nog altijd wordt gestreden tegen het onrecht in de wereld, de structurele ongelijkheid van de klassen (in zoverre dit nog een term is die van toepassing is op ons maatschappelijk bestel) en nog altijd wordt een utopisch toekomstbeeld voorgehouden van een volledig egalitaire samenleving. De ideeën van de grootmeesters - Proudhon, Kropotkin en Bakoenin - komen in een modernere vorm terug, hetgeen maar evident kan zijn voor een ideologie die pretendeert dicht bij de massa te staan.

Dit artikel is gebaseerd op mijn licentiaatsverhandeling *Hedendaags anarchisme in Nederland en Vlaanderen (1933-2000) aan de hand van de casus ‘Pinksterlanddagen en het Terrein tot Vrijheidsbeziinning’*, UGent, 2005, 225 p.

- (1) Voor een vollediger definiëring van het anarchisme, onder meer aan de hand van de verschillende denkers (Proudhon, Bakoenin, Kropotkin, Malatesta enz.) en de verschillende stromingen, verwijs ik naar P. MARSHALL, *Demanding the Impossible: A History of Anarchism*, Londen: Fontana Press, 1992, 768 p.
- (2) H. DE VOS, *Geschiedenis van het socialisme in Nederland in het kader van zijn tijd*, Baarn: Het Wereldvenster, 1976, I, p. 43-44.
- (3) A. DE JONG, *Van Christen tot anarchist en ander werk van F. Domela Nieuwenhuis*, Utrecht: A.W. Bruna & Zoon, 1970, 232 p.
- (4) Beweren dat het anarchisme van Domela Nieuwenhuis dé Nederlandse variant is, zou onrecht

doen aan de reële situatie. Het anarchisme in Nederland was onderhavig aan geografische - met een ‘authentiekere’ anarchisme in het arme noorden, door de grote economische verschillen met het rijke Holland - en ideologische verschillen, zoals het prominente christen-anarchisme (met Kropotkin als belangrijkste ideoloog).

- (5) Anarchisme in Vlaanderen: J. MOULAERT, *Rood en Zwart: de anarchistische beweging in België (1880-1914)*, Leuven: Davidsfonds, 1995, 462 p.
- (6) F. BOENDERS, A. LEHNING, P. AVRICH, e.a., *De volle vrijheid: ideologie en geschiedenis van het anarchisme*, Brussel: Manteau, 1978, p. 147.
- (7) s.n., *L'anarchisme à la une*. In: *L'anarchisme à la une*, tentoonstellingsbrochure, Mons, 2005, p. 2.

- (8) Archief Appelscha, Pamflet van de Vrije Jeugd, 1924.
- (9) Meer over de vroegste geschiedenis van de Pinksterlanddagen: A. HAZEKAMP & R. HURRELBRINCK, Kwaadwillige bedoelingen van die anarchistische elementen, de geschiedenis van de PL (1924-1940). In: bijlage bij *Buiten de Orde zomer 2003*, Tilburg: Vrije Bond, 2003, p. 5-10.
- (10) *Recht voor Allen*, 1983, nr. 3, themanummer PL 50 jaar, p. 9.
- (11) *Recht voor Allen*, 1983, themanummer PL 50 jaar, p. 9.
- (12) De PL vinden tot op heden plaats in het Friese stadje Appelscha, op het terrein Tot Vrijheidsbeziinning. Voor een uitvoeriger overzicht van de programmapunten op deze bijeenkomsten, verwijs ik naar mijn licentiaatsverhandeling: A. FAES, *Hedendaags anarchisme in Nederland en Vlaanderen (1933-2000)*, UGent, licentiaatsverhandeling, 2005, p. 59-172.
- (13) D. GUÉRIN, *Het anarchisme*, Amsterdam: Van Gennep, 1979, p. 113.
- (14) A. HAZEKAMP, Temidden van het bruutste geweld. Het verzet van Nederlandse anarchisten tijdens de Tweede Wereldoorlog. In: *Reader PL 2004*, 30 mei 2004, p. 6-7.
- (15) Een diepgaand onderzoek over de beweging Provo heb ik niet in mijn licentiaatsverhandeling opgenomen. Voor een analyse van het fenomeen Provo, verwijs ik naar het uitstekend werk van N. PAS, *Imaazje: de verbeelding van Provo (1965-1967)*, Amsterdam: Wereldbibliotheek, 2003, 463 p.
- (16) J. VERSCHUEREN, *Plaats voor de homoludens! Vlaamse provo's als nieuwe sociale beweging in een ruimtelijk wereld-systeem-analytisch perspectief*, UGent, licentiaatsverhandeling, 2003, p. 101.
- (17) R. VAN DUYN, *Het witte gevaar: een vademekum voor provoos*, Amsterdam: Meulenhoff, 1967, p. 17.
- (18) Archief Appelscha, Congresbundel PL 70, 1970, 70 p.
- (19) Onder meer de armoede van de noorderlingen, die zij in juxtapositie stelden met het rijke westen, met de provincie Holland, speelde hierin mee.
- (20) Het probleem met anarchistische overkoepelende organen is dat het anarchisme autoriteit afkeurt; de interpretatie van vele anarchisten is dan ook dat elke anarchistische structuur paradoxaal genoeg structuurloos moet zijn. De clash tussen twee stromingen binnen het anarchisme, structuralisten tegen (wat we hier noemen) chaotici, zorgde er (onder meer) voor dat al deze pogingen dode letter bleven.
- (21) De drie mannen kenden echter een andere evolutie tot het anarchisme. Domela Nieuwenhuis breekt met de Kerk en wordt anarchist, De Ligt is eerst religieus anarchist en Schermerhorn blijft predikant.
- (22) A.L. CONSTANDSE, F. Domela Nieuwenhuis en het anarchisme in Nederland. In: F. BOENDERS, A. LEHNING, PAVRICH, e.a., *De volle vrijheid: ideologie en geschiedenis van het anarchisme*, Brussel: Manteau, 1978, p. 118. Constandse vermeldt nog ‘kolonialisering’ als bepalende factor voor het anarchisme van Domela Nieuwenhuis. Nuancering is echter vereist.
- (23) P. MARSHALL, *Demanding the Impossible [...]*, p. 484. Eigen vertaling.
- (24) Voor uitgebreide biografieën: P. J. MEERTENS, *Biografisch woordenboek van het socialisme en de arbeidersbeweging in Nederland*, Amsterdam: IISG, 1986, IX delen. Online te consulteren op <http://www.iisg.nl/bwsa/index.html>
- (25) G. WOODCOCK, *Anarchism: A History of Libertarian Ideas and Movements*, Harmondsworth: Penguin books, 1977, p. 462.
- (26) L. VAN HEERENTALS, *Totaalweigeren in België*, Gent: LSG, 1987, p. 1.
- (27) M. BOOKCHIN, *Ekologie en anarchisme*, Utrecht: AK Utrecht, 1977, 130 p.
- (28) Dit is tevens de titel van zijn meest invloedrijke essay, *Post-Scarcity Anarchism*, zoals opgenomen in M. BOOKCHIN, *Ekologie en anarchisme [...]*, p. 105-126.
- (29) M. BOOKCHIN, *Ekologie en anarchisme [...]*, p. 105; P. MARSHALL, *Demanding the Impossible [...]*, p. 609. Post-schaarste is niet hetzelfde als ongebreidelde overvloed, maar is eerder een voldoende technologische ontwikkeling die het individu in staat stelt om zijn noden autonoom te vervullen.

L'HÉROÏSME DES SOCIALISTES AUTRICHIENS

n'a pu avoir raison des canons du chancelier sanglant DOLLFUSS, et de sa sinistre séquelle de tueurs de femmes et d'enfants.

Après plusieurs jours de résistance acharnée, au cours de laquelle plus d'un millier des nôtres ont trouvé la mort la plus glorieuse, la social-démocratie a succombé pour le plus grand péril de la paix européenne et de l'indépendance de l'Autriche.

Dans ces circonstances tragiques, nous demandons aux travailleurs belges de tirer, avec sang-froid, les leçons utiles. PLUS QUE JAMAIS, nous affirmons notre volonté de défendre la liberté et la démocratie.

SOCIALISTES !

Serrez les coudes autour des drapeaux du Parti Ouvrier Belge !
Renforcez vos organisations syndicales et vos milices de défense ouvrière !

C'est la tâche la plus urgente, avec l'organisation immédiate des mesures de
SOLIDARITÉ A L'ÉGARD DES HÉROS AUTRICHIENS.

Le Comité National d'Action Féminine, d'accord avec le Parti Ouvrier, adopte dès aujourd'hui les orphelins de la guerre civile.

Des mesures seront prises d'urgence pour que nous puissions recueillir les enfants des victimes du fascisme clérical d'Autriche et leur apprendre, en les aimant comme nos propres enfants, que la cause pour laquelle leurs pères sont morts est la plus belle et la plus haute.

Travailleurs belges !

VOUS NOUS AIDEREZ A ACCOMPLIR CETTE MISSION SACRÉE.

C'est le meilleur moyen de témoigner notre admiration et notre gratitude à ceux de nos frères qui, en Autriche, ont consenti pour le socialisme les suprêmes sacrifices.

CES SACRIFICES NE SERONT PAS PERDUS.

Demain, les camarades que nous allons soutenir par tous les moyens reprendront la bataille et vaincront à leur tour.

**GLOIRE AUX COMBATTANTS SOCIALISTES D'AUTRICHE !
VIVE LA LIBERTÉ ! VIVE LE SOCIALISME !**

Tous à vos postes pour les défendre, partout où la réaction fasciste les menace !

Le Comité Directeur du P. O. B. :

Le Vice-Président,
Henri de MAN.

Le Président,
Emile VANDERVELDE.

Les Secrétaires,
Jean DELVIGNE, Auguste DE BLOCK.

30830. Imp. coop. Lucifer (dir. : G. Vanden Bosch), place de la Chapelle, 8, Bruxelles.

“Une dictature de sacristie”.

De BWP en het Oostenrijkse Dollfussregime (1934)

Frederik Verleden, assistent Centrum voor Politicologie K.U.Leuven

Tinne Jacobs, licentiate geschiedenis K.U.Leuven

In februari 1934 mobiliseert de Belgische Werklieden Partij (BWP) haar achterban naar aanleiding van de harde confrontatie tussen ordediensten en socialisten in Oostenrijk. De partij wil haar solidariteit tonen met de belaagde Oostenrijkse sociaaldemocratie. De basis reageert massaal maar de protestacties blijven niet sereen. In de jaren dertig, wanneer Europa in de greep komt van de totalitaire dreiging, lopen binnen- en buitenlandse politiek in elkaar over. Het lot van de Oostenrijkse socialisten is voor de BWP-leiding een waarschuwing voor wat ook in eigen land kan gebeuren.

Op 17 februari 1934 - geheel toevallig de avond van het overlijden van koning Albert - vertrekt aan het Brusselse Volkshuis een socialistische manifestatie. Paul-Henri Spaak, boegbeeld van L'Action Socialiste, de linkervleugel van de BWP, laat zich opmerken, evenals een communistische delegatie. Opgejut door de communistische medebetogers wordt de sfeer grimmiger en viseren de manifestanten de gebouwen van enkele katholieke en conservatieve kranten uit de hoofdstad. De ruiten van de redacties van *La Nation Belge* en *La Libre Belgique* moeten eraan geloven.⁽¹⁾ De aanleiding van de schermutselingen in Brussel ligt zo'n duizend kilometer verder, in Oostenrijk. Het gebeurt niet elke dag dat de Belgische socialisten hun achterban mobiliseren naar aanleiding van wat er zich in het buitenland afspeelt, a fortiori in dat kleine Alpenland. Begin 1934 zijn de vooruitzichten voor de linkerzijde in Europa allerm minst geruststellend en de internationale ontwikkelingen worden door de Belgische socialisten met argusogen gevolgd.

Affiche van de BWP met een oproep tot solidariteit met de belaagde Oostenrijkse sociaaldemocraten in februari 1934

Sinds het bestaan van de Sovjet-Unie teren extreemrechtse groeperingen overal in Europa op 'la peur du rouge': Kerk, burgerlijke partijen en patronaat huiveren bij het idee van een communistische overheersing. In oktober 1922 is Italië als eerste land aan de beurt. Op enkele jaren tijd vestigt Benito Mussolini er zijn fascistische dictatuur. De Socialistische Arbeidersinternationale houdt de herinnering aan de brutale moord op Giacomo Matteotti in juni 1924 levendig als een waarschuwing voor wat de socialisten onder het fascisme te wachten staat.⁽²⁾ Nog voor het begin van de jaren dertig, wanneer de economische crisis Europa in haar greep krijgt, krijgt Italië navolging in de Balkan en Zuidelijk Europa. In Duitsland wordt de SPD, de grootste socialistische partij in Europa, in 1933 met geweld opzijgezet door de nazi's.⁽³⁾ In februari 1934 valt met Oostenrijk een nieuwe dominosteen wanneer de autoritaire regering er met grove middelen de socialistische arbeidersbeweging decimeert.

De Februarkämpfe: 12-16 februari 1934

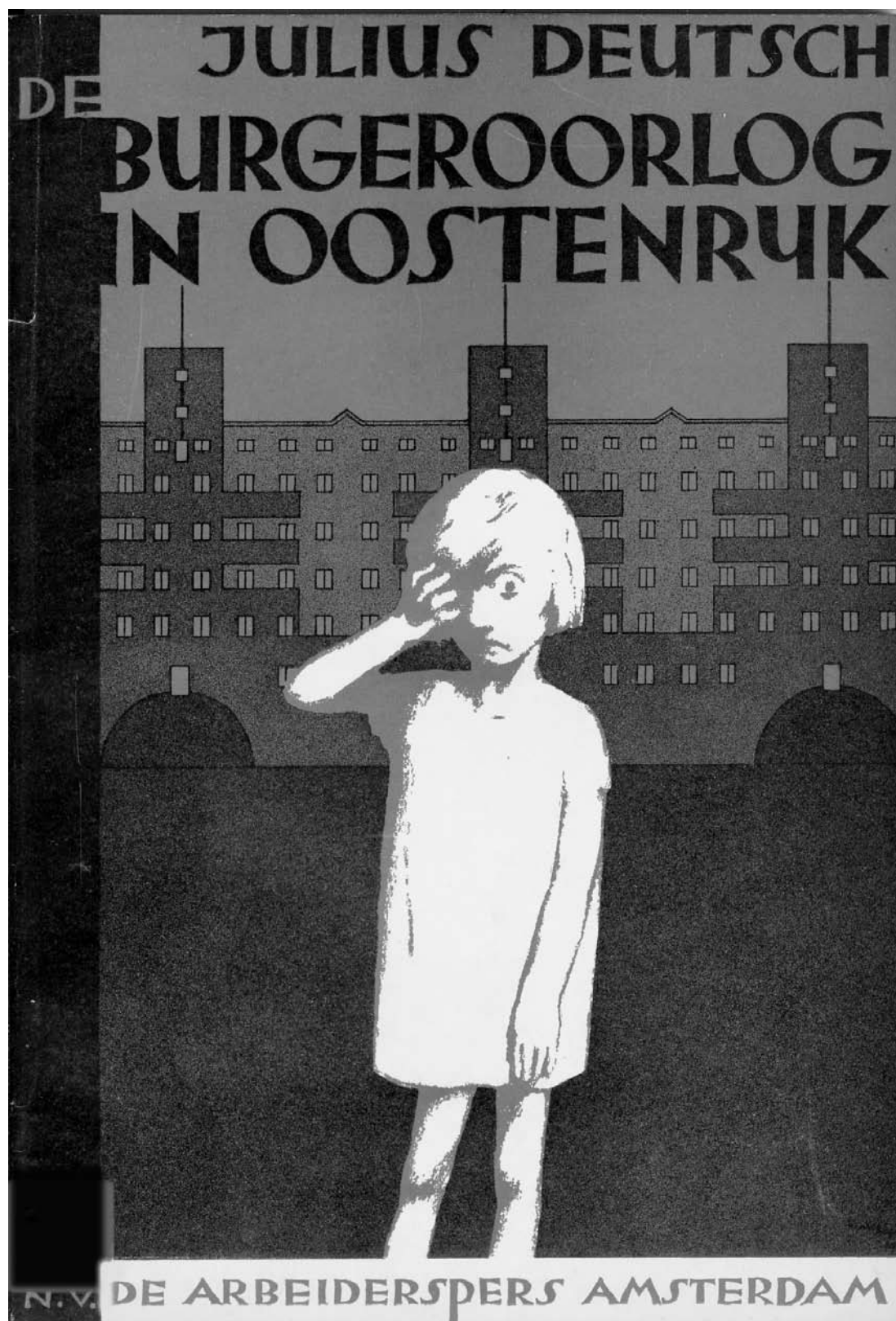
Op 12 februari 1934 komt het in Linz tot schermutselingen tussen de politie en leden van de Republikanische Schutzbund, de (verboden) paramilitaire vleugel van de SDAP, de Sozialdemokratische Arbeiterpartei Österreichs. De politie was erop uitgestuurd om in het socialistische partijgebouw de wapenvoorraden van de Schutzbund in beslag te nemen. Sinds maart 1933 is de parlementaire democratie in Oostenrijk de facto opgeschort en nemen de fricties tussen de regering en de Oostenrijkse socialisten hand over hand toe. De onlusten in Linz zijn voor de SDAP het signaal om een nationale staking uit te roepen tegen het autoritair-katholieke bewind van kanselier Engelbert Dollfuss. De staking escaleert in de belangrijkste industriesteden - Linz, Steyr, Graz, Sankt Pölten enz. - meteen in rellen tussen politiediensten en militanten van de Schutzbund. De ordediensten worden bijgestaan door gewapende milities van de Heimwehr, de Oostenrijkse fascisten.⁽⁴⁾ De algemene staking bloedt haast meteen dood, behalve in het rode Wenen, sinds decennia een bastion van de SDAP. De socialisten barricaderen er zich in de 'Gemeindebauten', de huisvestingcomplexen voor arbeiders die tegelijk een symbool zijn van het rode stadsbestuur. In de daaropvolgende straatgevechten zet de regering ook de Oostenrijkse strijdkrachten in. De socialistische woonblokken worden door militaire artillerie onder vuur genomen. Op 16 februari is het verzet murw gemaakt. Er vielen honderden doden en duizenden gewonden, voornamelijk socialisten.⁽⁵⁾ In de onmiddellijke nasleep van de gevechten kondigt de regering de staat van beleg af. De socialistische partij wordt buiten de wet gesteld, Wenen verliest zijn autonomie (en zijn socialistische bestuur) en alle socialistische organisaties worden ontmanteld. Vakbonden worden onder overheidscontrole geplaatst. De leiding van de Oostenrijkse socialisten vlucht richting Tsjecho-Slowakije. Honderden militanten van de Schutzbund vinden via een internationale communistische solidariteitsactie een onderkomen in de Sovjet-Unie.⁽⁶⁾

Deze brutale repressie, met het inzetten van legereenheden tegen burgers (in de woonblokken), zindert na bij de socialisten in de rest van Europa. Het nieuws uit Oostenrijk haalt de voorpagina's van alle kranten. De Belgische socialistische krant *Le Peuple* heeft het over een "répression sauvage" en "bestialités".⁽⁷⁾ Na februari 1934 komt de socialistische pers verwensingen te kort om het Oostenrijkse regime te omschrijven. Emile Vandervelde neemt als voorzitter van de BWP en van de Socialistische Arbeidersinternationale het voortouw voor een grootschalige solidariteitsactie voor de Oostenrijkse socialisten. Op 18 februari roept hij in een open brief in *Le Peuple* op tot solidariteit met 'les enfants d'Autriche'.⁽⁸⁾ De rest van de partijtop volgt en enkele dagen later lanceert de BWP een nationale solidariteitsactie ten voordele van de 'wezen van de burgeroorlog'.⁽⁹⁾ De nadruk op het kinderleed is niet alleen een dankbare manier om de brutaliteit van het Dollfussregime in de verf te zetten, maar moet ook alle verwarring met de gelijktijdige steunactie voor het Plan van de Arbeid vermijden. De partijleiding wordt door Isabelle Blume, op dat ogenblik in Wenen, op de hoogte gehouden van de gebeurtenissen. Eind februari wijdt het Bureau van de Algemene Raad van de BWP enkele vergaderingen aan de kwestie. Vandervelde ziet er na enige aarzeling van af om zelf naar Oostenrijk te gaan, maar de BWP zal het propaganda-effect van de februarirellen ten volle benutten. De daaropvolgende weken en maanden herinnert de socialistische pers geregeld aan het lot van de 'kameraden uit Wenen'. Aan Vlaamse kant speelt *Vooruit* een voortrekkersrol in de steuncampagne voor de Oostenrijkse socialisten.⁽¹⁰⁾ Ondanks de verhitte atmosfeer van de 17e februari organiseert de Brusselse federatie nieuwe manifestaties en betogingen.⁽¹¹⁾ De solidariteitsoproep van de BWP raakt bij de militanten duidelijk een gevoelige snaar. Al na enkele weken overtreft de opbrengst de verwachtingen van de partijleiding.⁽¹²⁾

Hoe schokkend de gebeurtenissen voor de socialisten ook zijn, de gewelddadige ophefing van de SDAP in februari 1934 is niet het begin van een nieuwe rechtse dictatuur in Europa, maar veeleer een eindpunt. De Oostenrijkse parlementaire democratie is sinds 1933 geleidelijk afgebouwd en de linkse waarnemers maakten zich al een tijd ongerust over wat de sociaaldemocraten te wachten staat: "Het was voor iedereen duidelijk, dat de lont in Oostenrijk, zoo dicht bij het poedervat werd gehouden, dat het een mirakel zou geweest zijn, indien een ontploffing ware uitgebleven."⁽¹³⁾

Een creatie van Versailles

De Eerste Oostenrijkse Republiek (1918-1934) ontstaat in de nasleep van de Eerste Wereldoorlog op de ruïnes van de Habsburgse dubbelmonarchie. Het naoorlogse Oostenrijk is een wankel constructie. Het zelfbeschikkingsrecht voor de Europese naties uit Wilsons XIV punten wordt de Oostenrijkers immers niet gegund. Het vredesverdrag van Saint-Germain (10 september 1919) verhindert de Duitstalige romp van het uitgekleden Habsburgse rijk - initieel Deutsch-Österreich geheten - om zich bij Duitsland te voegen.

De Ansluß geniet nochtans brede steun bij de bevolking. Tot Hitlers machtsovername prefereren ook de sociaaldemocraten een unie met de (linkse) Weimarrepubliek boven een onafhankelijk en katholiek Oostenrijk. De vroegere personificatie van de nationale identiteit, de Habsburgse monarchie, is verdwenen, een linguïstisch nationalisme is dan een logische opvolger. De geallieerden gunnen het verslagen Duitsland echter geen gebiedsuitbreiding. Een eventuele Ansluß moet het fiat van de Volkenbond krijgen. Door de opgedrongen onafhankelijkheid start de jonge republiek van meet af aan onder een slecht gesternte.

Op binnenlands vlak gaan twee partijen het politieke toneel domineren: de socialisten en de katholieken of 'Christlichsozialen'. Het bewind van de Habsburgers liet de socialisten voor 1918 niet toe hun electoraal succes in politieke macht om te zetten. In de woelige novemberdagen van 1918 zien ze een kans om voortaan een rol van betekenis te spelen in de Oostenrijkse politiek. Hun leiders, zoals Victor Adler, staan aan de wieg van de republiek. Samen met de katholieken en de nationalisteng wordt een coalitieregering gevormd onder leiding van de socialist Karl Renner. De sociaaldemocraten komen als grootste partij uit de eerste naoorlogse verkiezingen van februari 1919. De door socialisten gedomineerde coalitieregering ondertekent het vredesverdrag van Saint-Germain en werkt in 1920 het constitutionele raamwerk van de prille republiek uit. Eind 1920 komt er een eind aan het verstandshuwelijk tussen links en rechts. In oktober van dat jaar winnen de Christlichsozialen de vervroegde parlementaire verkiezingen.⁽¹⁴⁾ De socialisten verdwijnen in de oppositie en ze zullen daar blijven tot 1945. In tegenstelling tot België bereiken katholieken en socialisten na de Eerste Wereldoorlog geen modus vivendi, integendeel. De kloof tussen de twee grote blokken van de Oostenrijkse politiek zal in de loop van het decennium steeds breder worden.

Na 1920 opteren de Christlichsozialen voor centrumrechtse kabinetten en een frontale confrontatie met de linkerzijde. Priester-politicus Ignaz Seipel wordt het boegbeeld van dit rechts-katholicisme. Aangevuurd door een fanatiek en autoritair antimarxisme stuurt hij aan op een integraal katholieke samenleving zonder socialistische invloeden. Antisocialisme en antisemitisme liggen hier trouwens in elkaars verlengde. De partijleiding van de Oostenrijkse socialisten telt dan ook meerdere joden, onder wie Otto Bauer. Diezelfde Bauer - epigoon van het 'Austromarxismus' - staat tegelijk symbool voor de radicalisering van de Oostenrijkse socialisten in de jaren twintig. De sterke linkervleugel rond Bauer verhindert weliswaar de ontwikkeling van een volwaardige communistische partij, maar versterkt het antagonisme met de strekking-Seipel.⁽¹⁵⁾ In het Oostenrijk van de jaren twintig loopt de politieke polarisatie tussen katholieken en socialisten over in een culturele botsing van onverzoenbare maatschappijopvattingen. Die 'Kulturkampf' woedt om het burgerlijk huwelijk en het niet-katholiek onderwijs. De sociaaldemocraten nemen eraan deel met een nationale campagne om de Kerk te verlaten. De levensbeschouwelijke

Cover van een brochure met een ooggetuigenverslag over de gebeurtenissen in Oostenrijk in februari 1934

breuk is tegelijk een geografische: het landelijke en katholieke Oostenrijk staat in fel contrast met het rode bastion Wenen.⁽¹⁶⁾ Er leven in het naoorlogse Oostenrijk in feite twee samenlevingen naast elkaar.

Oostenrijk als pasmunt van de internationale politiek

De intern verdeelde republiek kampt bovendien met zware problemen. De nieuwe staat is financieel-economisch amper leefbaar. Het staatsbankroet is nooit veraf en kan slechts afgewend worden door internationale tussenkomst. Wenen is lang voor de Grote Depressie financieel afhankelijk van buitenlandse leningen. De implosie van de binnenlandse banksector begin jaren dertig reduceert het land tot een cliëntstaat, onder curatele van een bereidwillige geldschiet, een rol die het fascistische Italië van Mussolini graag op zich wil nemen.

De Oostenrijkse republiek is sinds haar onafhankelijkheid een pion in de internationale politiek. Wenen kan in de jaren twintig en dertig rekenen op westerse leningen mits financieel toezicht van de Volkenbond.⁽¹⁷⁾ Frankrijk en Groot-Brittannië gebruiken de benarde financiële positie om het land in hun invloedssfeer te houden. Parijs en Londen wantrouwen immers de toenemende intrusie van Italië in de Oostenrijkse politiek. Mussolini kan er immers rekenen op een geduchte factor: de 'Heimwehr'.

De Heimwehr is de verzamelnaam voor rechtse paramilitaire milities die in de chaos van eind 1918, buiten het reguliere leger om, worden opgericht. In plaats van grensverdediging schakelt de Heimwehr al snel over naar het bestrijden van 'binnenlandse' vijanden: al wat links of progressief is.⁽¹⁸⁾ De socialisten reageren in 1923 met een eigen bewapende en geüniformeerde militia: de Schutzbund. Het oorlogsgeweld gaat in Oostenrijk, net als in Duitsland, over in politiek geweld tussen bewapende milities. Dat politieke geweld bereikt een eerste hoogtepunt in juli 1927, wanneer een Weense rechtbank, na een partijdig proces, beklagden vrijspreekt die eerder dat jaar het vuur hadden geopend tijdens een socialistische meeting. Onlusten in Wenen kosten daarop aan zo'n tachtig mensen het leven, honderden worden gewond.⁽¹⁹⁾ Het harde politieoptreden en de hoge dodentol is een voorbode van de februari rellen in 1934. Mussolini zal echter alle pressiemiddelen benutten om ontwapening van de Heimwehr - en de pacificatie van de Oostenrijkse politiek - te verhinderen. Wanneer een Amerikaanse zakenbank in oktober 1929 een nieuwe lening koppelt aan de onmiddellijke ontwapening van de politieke milities belet Mussolini de overeenkomst. De Oostenrijkse Heimwehr is een te waardevolle schakel in de fascistische machtspolitiek. Het is naar aanleiding van deze Italiaanse obstructie dat de BWP zich voor het eerst zorgen maakt over de fascistische infiltratie in Oostenrijk. Eind oktober van dat jaar stemt de Algemene Raad van de partij, naar aanleiding van de geflopte ontwapeningspoging, een motie die de Oostenrijkse regering-Schober veroordeelt en in een beweging waarschuwt voor het grotere gevaar van het oprukkende fascisme.⁽²⁰⁾

Hitler 'überhitlern'

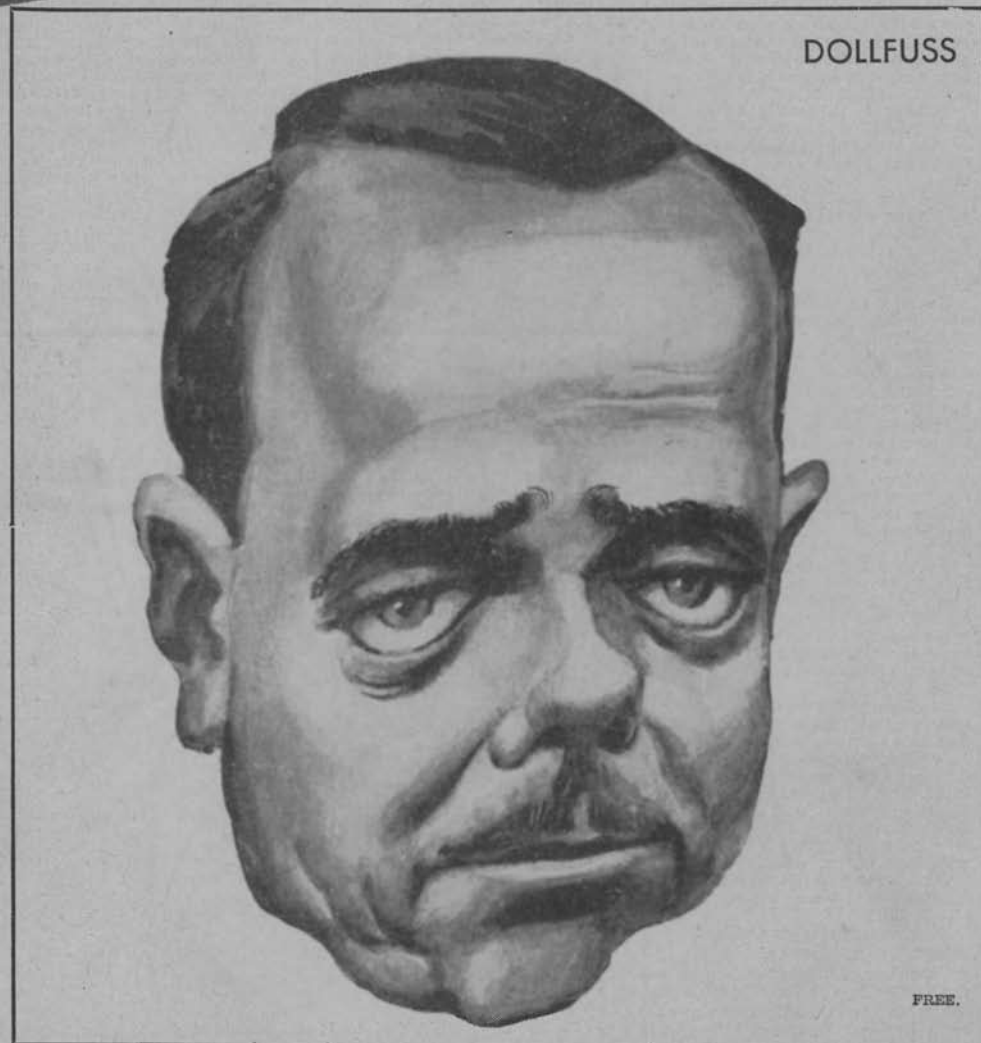
Na Hitlers machtsovername liggen de kaarten plots anders. Kwam de grootste dreiging voor de Oostenrijkse parlementaire democratie daarvoor uit Rome, in 1933 wordt Duitsland een nazistische dictatuur die de Oostenrijkse republiek alle bestaansrecht ontzegt. De nazi's - met een groeiende aanhang binnen Oostenrijk - sturen zonder verbloemen aan op een annexatie door Duitsland. Gevangen tussen Scylla en Charybdis - nazi's en fascisten - kunnen de Christlichsozialen twee kanten op: ofwel naar een vergelijk met de socialisten om tot een breedgedragen coalitie te komen, ofwel de vlucht vooruit tegen het ergste kwaad, de nazi's, in. Sinds mei 1932 is de katholiek Dollfuss kanselier van de zoveelste centrumrechtse regering. Zelf weifelt hij welke weg te kiezen, net als de rest van zijn partij, maar het water tussen katholieken en socialisten is te diep geworden. De Christlichsozialen zien sinds de Grote Depressie en de pauselijke encycliciek *Quadragesimo Anno* steeds meer in een autoritair-katholiek corporatisme. Het corporatisme is trouwens reeds sinds het eind van de 19e eeuw een populair thema bij de Oostenrijkse katholieken.⁽²¹⁾

Op 4 maart 1933 - Hitlers dictatuur is dan nog niet geconsolideerd - steekt Dollfuss de Rubicon over. Een banale procedurekwestie verlamt dan tijdelijk de 'Bundesrat' en Dollfuss beroept zich op de oorlogswetgeving uit 1917 om voortaan buiten het parlement om te regeren. Nooddecreten volgen om de Schutzbund en de Oostenrijkse nazi's te ontbinden. Tegelijk volgt toenadering tot de Heimwehr en Italië. Dollfuss bezoekt Mussolini in april 1933 en de Italiaanse dictator wijst iedere terugkeer naar het parlementarisme in Oostenrijk af. Mussolini heeft trouwens nog een rekening te vereffenen met de Oostenrijkse socialisten. Deze hadden in maart 1933 aan het licht gebracht dat Italië via een Oostenrijkse wapenfabriek in Hirtenberg munitie leverde aan Kroatische rebellen in Joegoslavië.⁽²²⁾ De Hirtenbergaffaire is voor de BWP een reden te meer om de gebeurtenissen in Oostenrijk te blijven volgen.⁽²³⁾

Eind 1933 gaan de Christlichsozialen en de Heimwehr samen in het 'Vaterländische Front', de voorbode van een eenheidspartij. Dollfuss moet immers ook komaf maken met de democratisch gezinde katholieken en hij is bereid zijn partij daarvoor op te heffen.⁽²⁴⁾ De plotse opstoot van politiek geweld in februari 1934 versnelt de verdere afbraak van de parlementaire democratie. Een nieuwe grondwet, in mei 1934 bij nooddecreet ingevoerd, maakt van Oostenrijk een 'Ständestaat': een corporatieve eenpartijstaat, naar Italiaans model, maar tegelijk katholiek geïnspireerd. De aanhef van het decreet luidt als volgt: "*Im Namen Gottes, des Allmächtigen, von dem alles Recht ausgeht, erhält das österreichische Volk für seinen christlichen, deutschen Bundesstaat auf ständischer Grundlage diese Verfassung.*"⁽²⁵⁾

Oostenrijk geniet zodoende in 1933-1934 de twijfelachtige eer het strijdtoneel te zijn van aanhangers van maar liefst drie verschillende varianten van het fascisme (in de ruime zin van het woord): nazi's, Heimwehrfascisten en 'clericofascisten', de opgejaagde autoritaire rechtersvleugel van de katholieken.⁽²⁶⁾ De Duitse historicus Ernst Nolte heeft het

Koeboek

Prijs : 0.50 fr. HUMORISTISCH WEEKBLAD - 3e Jaargang - Nr 43 22 Feb. 1934

interbellum geïnterpreteerd als een 'Europese Burgeroorlog', een transnationale strijd tussen communisme en fascisme.⁽²⁷⁾ Het Oostenrijkse Dollfussregime is echter veeleer een illustratie van de interne tegenstellingen en afrekeningen onder rechts-autoritaire bewegingen. De westerse machten en de Europese socialisten hebben geen sympathie voor Dollfuss maar zien het onderscheid tussen Berlijn en Wenen. Hoewel Groot-Brittannië en Frankrijk via hun toegezegde Volkenbondlening Dollfuss de facto kunnen dwingen het parlement opnieuw bijeen te roepen gebeurt dan niet. Een eventuele val van zijn regering roept het schrikbeeld op van een coup door de nazi's.⁽²⁸⁾ Ook de houding van de BWP getuigt tot aan de februarirellen van 1934 van realpolitik en pragmatisme, hoewel de Oostenrijkse democratie dan al een jaar wordt ontmanteld. In augustus 1933 debatteert de Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers over de Volkenbondlening aan Oostenrijk. Vandervelde wil de lening zeker niet tegenhouden, maar evenmin probleemloos laten passeren.⁽²⁹⁾ De BWP-kamerfractie heeft dezelfde ambigue houding. Vandervelde en Louis Piérard benadrukken weliswaar het criminele van het Dollfussregime - de aanvallen op het parlement, het Oostenrijkse Hooggerechtshof en de persvrijheid - maar tegelijk betuigen ze hun steun aan Wenen tegen het Hitlerregime. De janushouding van de BWP ontlokt schampere commentaren aan de communisten. Vooral Joseph Jacquemotte strooit tijdens het kamerdebat zout in de wonde: "*Dollfuss est maintenant le rempart de la démocratie!*"⁽³⁰⁾

'Une dictature de sacristie'

De aandacht van de BWP voor de Oostenrijkse binnenlandse politiek en de grootschalige socialistische campagne om het politieke geweld van februari 1934 aan de kaak te stellen is niet alleen te verklaren door het dreiging van nazi-Duitsland of door internationale solidariteit onder socialisten. Het mogelijke binnenlandse gebruik ervan is ongetwijfeld een even belangrijke verklaring. Hoewel de Belgische socialisten niet direct door een dictatuur bedreigd worden, vreest met name Vandervelde dat een aanzienlijke fractie van de Belgische katholieken en de conservatieve burgerij, net als de Oostenrijkse, door zijn antimarxisme bereid zou zijn gemene zaak te maken met rechtse avonturiers.⁽³¹⁾ De Heilige Stoel is het katholieke Dollfussregime immers zeer gunstig gezind. In mei 1933 sluiten Rome en Wenen een concordaat af en de 'Katholikentag' van 4 oktober 1933 onderstreept het confessionele karakter van het Dollfussregime. De katholieke dimensie gaat in België niet onopgemerkt voorbij. Er zijn voldoende Belgische katholieke intellectuelen die met bewondering kijken naar de experimenten van Mussolini, Salazar en Dollfuss om de socialisten ongerust te maken. Niet zozeer de dictatuur spreekt deze intellectuelen aan, maar een christelijk geïnspireerde politiek en een radicale afrekening met de socialisten.⁽³²⁾

Karikatuur van de Oostenrijkse kanselier Dollfuss op de cover van Koeboek, 22 februari 1934

Naarmate de economische malaise groter wordt, ijveren katholieke politici steeds harder om een 'hervorming van de instellingen' op de politieke agenda te krijgen. Zowel de conservatieve Federatie van Kringen als het ACW houden in navolging van de pauselijke encycliciek *Quadragesimo Anno* congressen over corporatisme. Een katholiek dagblad als *De Standaard* roemt Dollfuss als een politiek voorbeeld.⁽³³⁾ De binnenlandse recuperatie van de Oostenrijkse problemen vertaalt zich dan ook in een scherpe polemiek tussen de katholieke en de socialistische pers. *Völksgazet* veroordeelt de "*Gazet van Antwerpen en andere kwezelbladen die Dollfuss ophemelen.*"⁽³⁴⁾ In februari 1934 is de katholieke pers niet voor niets het doelwit van de linkse woede in Brussel.

De BWP benut de rol van de katholieken in de Oostenrijkse dictatuur vanzelfsprekend als binnenlandse propaganda, maar er zijn tekenen dat de partijleiding rekening houdt met een mogelijke Belgische variant. Per slot van rekening zitten de socialisten in 1934 al zeven jaar in de oppositie en vraagt de regering sinds twee jaar steeds nieuwe bijzondere machten om de economische crisis buiten het parlement om aan te pakken. In februari 1934 staan de zenuwen bij de BWP duidelijk gespannen: er zijn niet alleen de gevechten in Wenen en de onlusten in Parijs, waar extreemrechts het parlamentsgebouw bestormt. Een verontruste Arthur Wauters, hoofdredacteur van *Le Peuple*, roept de BWP-leiding dringend op de betogingen tegen de rechtse pers te staken: "*Depuis la mort du roi, nous sommes plongés dans un dopage nationaliste formidable. Il ne faut pas perdre de vue qu'il faut très peu de chose pour que cette atmosphère devienne anti-socialiste.*"⁽³⁵⁾

Vrees voor een mogelijke dictatuur speelt ook zijdelings mee in de beslissing van de BWP, en meer bepaald bij Emile Vandervelde, om in maart 1935 zonder Plan van de Arbeid in de regering te stappen: "[...] à l'heure actuelle, le danger d'un gouvernement autoritaire à l'autrichienne est une chose qu'il ne faut pas négliger".⁽³⁶⁾ Vandervelde zal zijn partijgenoten na de verkiezingszege van Rex en het VNV in mei 1936 herinneren aan het einde van de Oostenrijkse democratie: "*Il résulte que les députés élus que j'appellerai d'origine catholique, c'est-à-dire les cléricaux proprement dit, les Rexistes, les nationalistes flamands, représentent à peu près, la 1/2 de la Chambre. Si à un moment donné ces gens venaient à se réconcilier, ce serait un très grave péril de se voir constituer une dictature de sacristie qui mettrait la Belgique dans la situation de l'Autriche.*"⁽³⁷⁾

'Antes Viena que Berlin'

De gewelddadige uitschakeling van de Oostenrijkse sociaaldemocratie, Hitlers machts-overname en de onderdrukte arbeidersopstand in het Spaanse Asturië (oktober 1934) zijn traumatische ervaringen voor de socialistische arbeidersbeweging. Ze zijn tegelijk een

Beschadigde arbeiderswoonblokken in de Weense wijk Ottakring (© Fotosammlung DÖW (Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes, Wenen))

kantelmoment in de houding van de Europese linkerkant tegenover de extreemrechtse dreiging. De tweede helft van de jaren dertig wordt de tijd van het Volksfront. De afloop van de Oostenrijkse tragedie is voor de resterende socialistische partijen een signaal dat temporiseren niet helpt. De slogan van de Spaanse oktoberrevolutie in 1934 - de ‘Commune van Asturië’ - luidt veelbetekenend: *‘Antes Viena que Berlin’*.⁽³⁸⁾ Een expliciete verwijzing naar Wenen, omdat de arbeiders er gebroken hebben met de afwachtende houding van hun eigen partijleiding.⁽³⁹⁾ Het socialistische protest in België wordt niet toevallig aangevoerd door de Brusselse BWP-federatie, gedurende het interbellum een hoeksteen van de linkerkant van de BWP. Het Belgische communisme rond Joseph Jacquemotte ontstaat daar en L’Action Socialiste, de linkervleugel rond Paul-Henri Spaak, staat er het sterkst. De BWP kiest met De Mans Plan van de Arbeid in december 1933 echter voor een andere tactiek dan de linkerkant. In plaats van klassenstrijd en straatactie staat het Plan voor een toenadering tot de centrumkrachten (de christelijke arbeidersbeweging, gematigde liberalen) en een feitelijke revisie van het marxisme. Het protest in februari 1934 is voor de Brusselse federatie dan ook een uitlaatklep. De Mans optreden is wars van openlijk antifascisme en ziet de BWP van de toekomst als een nationale volks- en regeringspartij. In die zin vormt het protest van 1934 de prelude op de tweespalt in het Belgische socialisme naar aanleiding van de houding tegenover de communisten (een eventueel Volksfront) en de Belgische buitenlandse politiek (de Spaanse Burgeroorlog) vanaf 1936, wanneer het initiële enthousiasme rond het Plan is weggeëbd.⁽⁴⁰⁾

De *Protocolen van Rome* van maart 1934 bezegelen Oostenrijks positie als politieke en economische satellietstaat van het fascistische Italië.⁽⁴¹⁾ Dollfuss wordt afgerekend op zijn beleid, niet door de socialisten maar door de Oostenrijkse nazi’s. Hij komt om bij een nazistische coup poging in juli 1934. Zijn regime overleeft nog tot maart 1938, wanneer Hitler zijn geboorteland annexeert. Tijdens de laatste weken van de Oostenrijkse onafhankelijkheid komen er eindelijk toenaderingen tussen de regering en de ondergrondse socialistische beweging. Evenwel te laat om de Duitse agressie tegen te houden.⁽⁴²⁾

Deze bijdrage is gebaseerd op de licentiaatsverhandeling van Tinne Jacobs: *Het Dollfuss-regime door de Bril van de Belgische Pers*, K.U.Leuven, 2002, 207 p.

(1) P. STÉPHANY, *La Libre Belgique: histoire d'un journal libre 1884-1996*, Louvain-la-Neuve: Duculot, 1996, p. 144; M. CLAEYS-VAN HAE-GENDOREN, *25 jaar Belgisch socialisme. Evolutie van de verhouding van de Belgische Werkliedenpartij tot de parlementaire democratie in België van 1914 tot 1940*, Antwerpen: Standaard Wetenschappelijke Uitgeverij, 1967, p. 333-334.

(2) B. GROPPPO, Le Fonds Matteotti et l’action de solidarité de l’Internationale Ouvrière Socialiste (1926-1934) In: J. GOTOVITCH & A. MORELLI (eds.), *Les solidarités internationales: histoire et perspectives*, Brussel: Labor, 2003, p. 85.

(3) G.-R. HORN, *European Socialists Respond to Fascism: Ideology, Activism and Contingency in the 1930s*, New York/Oxford: Oxford University Press, 1996, p. 5-6.

(4) M. MANN, *Fascists*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004, p. 208-209.

(5) F. CARSTEN, *The First Austrian Republic 1918-1938: A Study Based on British and Austrian Documents*, Aldershot: Gower Publishing Company, 1986, p. 189-194.

(6) C. NATOLI, Pour une histoire comparée des organisations communistes de solidarité: le Secours ouvrier international et le Secours rouge international. In: J. GOTOVITCH & A. MORELLI (eds.), *Les solidarités internationales* [...], p. 40-42.

(7) *Le Peuple*, respectievelijk 18/02/1934, 28/03/1934.

(8) *Le Peuple*, 18/02/1934.

(9) *Le Peuple*, 23/02/1934.

(10) Amsab-ISG, BWP, *Verslag van een vergadering van de Vlaamse arrondissementsecretarissen*, 19/03/1934.

(11) Amsab-ISG, BWP, *Verslagen Bureau en Algemene Raad*, 21/02/1934 en 27/02/1934.

(12) Amsab-ISG, BWP, *Verslagen Bureau en Algemene Raad*, 21/03/1934.

(13) *De Volksgazet*, 13/02/1934.

(14) H. WOHNOUT, Middle-Class Governmental Party and Secular Arm of the Catholic Church: The Christian Socials in Austria. In: W. KAISER & H. WOHNOUT (eds.), *Political Catholicism in Europe 1918-1945*. Volume 1, London/New York: Routledge, 2004, p. 173.

(15) F. CARSTEN, *The First Austrian Republic* [...], p. 25-27. G. COLE, *Socialism and Fascism 1931-1939*, London/New York: Macmillan & Co, p. 152-153.

(16) H. WOHNOUT, *The Christian Socials in Austria* [...], p. 175-177.

(17) F. CARSTEN, *The First Austrian Republic* [...], p. 157.

(18) M. MANN, *Fascists* [...], p. 208.

(19) F. CARSTEN, *The First Austrian Republic* [...], p. 74, 121-123 en 166.

(20) Amsab-ISG, BWP, *Verslagen Algemene Raad*, 29/10/1929.

(21) H. WOHNOUT, *The Christian Socials in Austria* [...], p. 181-183.

(22) G. COLE, *Socialism and Fascism* [...], p. 161; M. KITCHEN, *Europe between the Wars: A Political History*, Londen: Longman, 1990, p. 71; F. CARSTEN, *The First Austrian Republic* [...], p. 172.

(23) Amsab-ISG, BWP, *Verslagen Bureau en Algemene Raad*, 02/03/1933.

(24) H. WOHNOUT, *The Christian Socials in Austria* [...], p. 185.

(25) <http://de.wikipedia.org/wiki/Maiverfassung>

(26) M. MANN, *Fascists* [...], p. 211; S. PAYNE, *A History of Fascism 1914-1945*, London: UCL Press, 1995, p. 245.

(27) Naar de titel van zijn boek: E. NOLTE, *Der europäische Bürgerkrieg 1917-1945: Nationalsozialismus und Bolschewismus*, Frankfurt am Main: Propyläen, 1988.

(28) F. CARSTEN, *The First Austrian Republic* [...], p. 184.

(29) Amsab-ISG, BWP, *Verslagen Bureau en Algemene Raad*, 03/08/1933.

(30) Kamer van Volksvertegenwoordigers, *Parlementaire Handelingen* 03/08/1933, p. 1268-1270.

(31) G.-R. HORN, *European Socialists Respond to Fascism* [...], p. 126-127.

(32) O. BOEHME, *Revolutie van rechts en intellectuelen in Vlaanderen tijdens het interbellum: ideeënhistorische bijdragen*, Leuven/Leusden: Acco, 1999, p. 70-79.

(33) G. VAN HAVER, *Onmacht der verdeelden: katholieken in Vlaanderen tussen democratie en fascisme 1929-1940*, Berchem: EPO, 1983, p. 81.

(34) *Volksgazet*, 28/05/1934.

(35) Amsab-ISG, BWP, *Verslagen Bureau en Algemene Raad*, 21/02/1934.

(36) Amsab-ISG, BWP, *Verslagen Bureau en Algemene Raad*, 20/03/1935.

(37) Amsab-ISG, BWP, *Verslagen Bureau en Algemene Raad*, 29/05/1936.

(38) F. ERICE, El ‘Octubre Rojo’ asturiano por la República Socialista Federal cumple su 70 Aniversario. In: *Mundo Obrero y internet*, nr. 157(2004). [<http://www.pce.es/mundoobrero/index.php>]

(39) G.-R. HORN, *European Socialists Respond to Fascism* [...], p. 125-128.

(40) M. CLAEYS-VAN HAE-GENDOREN, *25 jaar Belgisch socialisme* [...], p. 324 en 334; F. VERLEDEN, Hendrik de Man, ‘een minister in hemdsmouwen’. In: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 118(2005)4, p. 542-543.

(41) H. SETON-WATSON, *Eastern Europe between the Wars 1918-1941*, Boulder: Westview, 1986, p. 375.

(42) F. CARSTEN, *The First Austrian Republic* [...], p. 270.

“Verbeelding gedijt niet in gevangenschap”. Het Network of Concerned Historians na tien jaar

Antoon De Baets, Rijksuniversiteit Groningen

Op 13 oktober 1995 werd het Network of Concerned Historians (NCH; Netwerk van Bezorgde Historici) opgericht aan de Vakgroep Geschiedenis van de Rijksuniversiteit Groningen. Zijn doel was – en is nog steeds – om een brug te slaan tussen internationale mensenrechtenorganisaties die campagnes voeren voor gecensureerde of vervolgte historici en anderen die bezorgd zijn om het verleden enerzijds en de globale gemeenschap van historici anderzijds. Het afgelopen decennium nam NCH deel aan 31 dergelijke campagnes voor gevallen in 20 landen op alle continenten. NCH stelde ook 11 Jaarrapporten samen over het veld waar geschiedenis en mensenrechten samenkomen. Het Jaarrapport van 2005 bijvoorbeeld bevat informatie over 61 landen. NCH wil deze inspanningen voortzetten in het komende decennium. Van harte hopen we dat vele collega's uit de hele wereld (momenteel staan er 600 op de ledenlijst) NCH zullen vervoegen. Want solidariteit met onze vervolgte collega's is vandaag even dringend als altijd.

Oorsprong

Het NCH ontstond door het samenspel van drie factoren. De vroegste daarvan was mijn onderzoek in de jaren tachtig en negentig naar de naoorlogse censuur van de geschiedenis. Enkele gevallen van de vervolgte historici die ik bestudeerde waren nog in volle ontwikkeling en vroegen om meer dan onderzoek: ze vroegen ook om actie. De tweede factor was het escalerende gebruik van elektronische post in academische milieus sinds het midden van de jaren negentig. Dit vergemakkelijkte de communicatie met collega's enorm. De laatste factor betrof het rondetafelgesprek in 1995 georganiseerd in Montréal door het Internationale Congres voor Historische Wetenschappen over het cruciale onderwerp *Macht, vrijheid, en het werk van de historicus*. Onmiddellijk na dat congres stelde ik een kort mandaat op voor een Network of Concerned Historians en moedigde collega's

aan om deel te nemen aan het initiatief. Op vrijdag 13 oktober 1995 ontwierp historicus George Welling een website (<http://www.let.rug.nl/nch>; later gevolgd door de spiegelwebsite <http://www.dit.is/nch>), die hij sindsdien gestadig bijwerkt en aanpast. Historica Ingrid Sennema nam het op haar om de taal van de langere *Jaarrapporten* na te kijken. En zo ontsproot NCH uit deze informele samenwerking zonder kantoor, zonder personeel, zonder begroting, zonder bestuur, en haast zonder vergaderingen. De enige troeven zijn een duidelijk mandaat, vrije tijd, e-mail, het internet en dagelijkse volharding. In 2000 geraakte NCH betrokken bij een initiatief van de UNESCO om een netwerk van netwerken voor academische vrijheid op te richten. Bijgevolg werd het in juni 2001 een van de stichtende leden van het Network of Education and Academic Rights (NEAR), een globale waakhond voor academische vrijheid gehuisvest aan de South Bank University in Londen (<http://www.nearinternational.org>). Reeds dertien Groninger geschiedenisstudenten liepen er stage en velen zullen nog volgen. Naast NCH zijn inmiddels historische verenigingen in België, Noorwegen, Spanje en Zwitserland lid geworden van NEAR. Sinds 2003 heeft NCH ook banden met Academia Solidaria, een in 2000 opgericht initiatief van het Spaanse netwerk Historia a Debate (<http://www.h-debate.com>).

Werking

Misschien is het hoofdkenmerk van NCH wel zijn continuïteit. Het mandaat is in essentie hetzelfde gebleven sinds de oprichting. Het ritme van activiteiten is relatief gelijkmatig. De werking berust op vier principes: universaliteit, onpartijdigheid, onafhankelijkheid en afstand. De eerste drie principes spreken voor zich, het laatste houdt in dat NCH niet noodzakelijk de visie deelt van de historici voor wie het werkt. Dagelijks worden drie taken uitgevoerd: het lezen en selecteren van aan geschiedenis gerelateerde dringende oproepen van internationale mensenrechtenorganisaties; het lezen van bronnen voor de samenstelling van de *Jaarrapporten*; en, ten slotte, de normale netwerklogistiek. Als er campagnes worden gelanceerd (in totaal werden 61 originele en follow-upcirculaires verspreid voor 31 gevallen), worden netwerkliden altijd verzocht om brieven in hun professionele hoedanigheid te schrijven.

Vervolging

Is er enige overeenkomst tussen de campagnes waaraan NCH heeft deelgenomen en het werkelijke peil van vervolging van historici en anderen die bezorgd zijn om het verleden? De informatie van NCH komt van twee bronnen: mensenrechtenorganisaties en geschiedenisverenigingen. Tot voor kort rapporteerde NCH alleen over de informatie van de mensenrechtenorganisaties maar dat was niet onproblematisch. Soms berichtten die internationale mensenrechtenorganisaties namelijk niet over gevallen van censuur of vervolging omdat ze buiten hun mandaat vielen of omdat ze niet opgemerkt werden. Ook vandaag stoot ik nog op zulke gevallen. Andere keren was de informatie van die mensenrechtenorganisaties te algemeen om het belang ervan voor NCH tijdig in te schatten en

om de campagne te vervoegen. Af en toe was de informatie wel voldoende helder, maar onderschatte ikzelf het belang ervan. Deze tekorten konden deels gerepareerd worden door de over het hoofd geziene gevallen in een volgend *Jaarrapport* te vermelden. Het is daarom mijn stelling dat de geaccumuleerde campagnes en *Jaarrapporten* van NCH een goede indruk geven van de werkelijke situatie van de vervolging van historici in de wereld voor zover het de grove en zichtbare vormen betreft. Inzake de minder zichtbare vormen (van pesterij tot discriminatie) is de onwetendheid van NCH zeer groot. Met name is het ‘ondergeïnformeerd’ over gevallen van ontslag - en dat is wellicht de meest voorkomende sanctie tegen historici over de hele wereld.

Onderwerpen

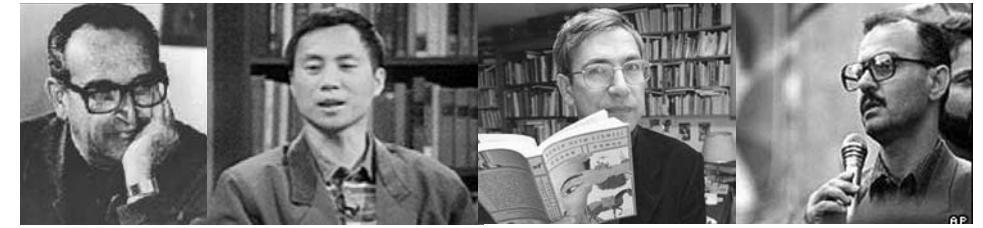
Onderwerpen die regelmatig terugkeren in de *Jaarrapporten* van NCH kunnen in vijf groepen worden verdeeld. De eerste zijn natuurlijk de thema’s die rechtstreeks verband houden met geschiedenis: historici, historisch onderzoek, archieven, archeologie, geschiedenisonderwijs en geschiedenisleerboeken, en populaire geschiedeniskanalen zoals films, televisie, theater, romans, het internet. De tweede groep onderwerpen houdt verband met het geheugen; het betreft vooral informatie over de versterking van herdenkingen. De derde groep omvat kwesties van vrijheid van informatie en meningsuiting: wetten van openbaarheid van bestuur en archiefwetten, archieftoegang en geheimhouding, censuur en smaad. De vierde groep verwijst naar kwesties van straffeloosheid. Waar straffeloosheid heerst, duren misdrijven uit het verleden voort in het heden en komen delicate kwesties van forensische antropologie, waarheidscommissies, historisch onrecht en reparatie voor slachtoffers op de proppen. De laatste categorie betreft gevallen van activisme van historici in de politiek en de media.

Slachtoffers

Onder de slachtoffers die voorkwamen in de campagnes waren historici natuurlijk het meest vertegenwoordigd. Verwante categorieën waren (in volgorde van afnemend belang) forensisch antropologen (die massagraven opdelven met bewijs van voorbije wreedheden), schrijvers (inbegrepen auteurs van historische romans), geschiedenisstudenten, archeologen, archeologiestudenten, geschiedenisleraren, archivariissen en leden van waarheidscommissies. Vier slachtoffers waren ook bekend in het buitenland: de Guatemalteekse bisschop en voorzitter van een waarheidscommissie Juan Gerardi; Wang Dan, een Chinese geschiedenisstudent en de belangrijkste studentenleider op het Tiananmenplein in 1989; de Iraanse historicus Hashem Aghajari, raadgever van voormalig president Khatami; en de Turkse schrijver Orhan Pamuk. De anderen waren alleen lokaal bekend.

Invloed

NCH is licht en soepel, maar ook klein, kwetsbaar en zonder macht of gezag. Alleen vanaf het moment dat leden brieven schrijven in hun professionele hoedanigheid wordt enige

v.l.n.r. de Guatemalteekse bisschop Juan Gerardi, de Chinese studentenleider Wang Dan, de Turkse schrijver Orhan Pamuk en de Iraanse historicus Hashem Aghajari

invloed uitgeoefend. Het is evenwel onmogelijk om na te gaan in welke mate de leden aan de campagnes deelnemen. Alhoewel er bemoedigende signalen van deelname zijn van historici overal ter wereld en sommige collega’s deelnemen aan alle campagnes, is de invloed van NCH moeilijk te meten. Die invloed is wellicht klein. Er is nog een lange weg af te leggen om van het NCH een effectief instrument te maken. Uiteraard is NCH niet alleen: het neemt deel aan de bestaande initiatieven en intensificeert deze. Misschien ligt NCH’s belangrijkste rol hierin dat het de historici bewust maakt van de problemen waarmee hun vervolgde collega’s kampen. Ons werk toont overduidelijk aan dat de vervolging van historici niet alleen iets is van een ver verleden of van afgelegen landen.

Solidariteit

Waarom moeten we vechten voor de rechten van historici? Daar zijn drie goede redenen voor. De eerste is solidariteit: we moeten onze vrijheid gebruiken voor hen aan wie zij ontnomen is. Onze professionele rechten zijn bedoeld voor bona fide historici waar ze ook wonen, in democratische of niet-democratische landen en ongeacht wie ze zijn, gevestigde historici of hun tegenstanders. De tweede reden is zelfbelang. Als het recht op vrije meningsuiting van onze collega’s in gevaar is, dan is ons eigen recht op informatie dat ook omdat we het moeten stellen zonder de boeiende werken die ze hadden kunnen schrijven. Op langere termijn wordt ook onze eigen vrije meningsuiting geschaad daar we verplicht worden zelf geschiedenis te schrijven op basis van verschaalde informatiebronnen. De laatste reden is dat het vechten voor de rechten van historici de integriteit van de historiografie ondersteunt en de weerstand vergroot tegen georganiseerde vormen van de vergetelheid. Wat George Orwell zes decennia geleden zei, blijft waar: “*Vandaag weten we alleen dat de verbeelding niet gedijt in gevangenschap.*”⁽¹⁾

(1) Citaat van George Orwell: “*At present we know only that [...] imagination [...] will not breed in captivity.*” G. ORWELL, *The Prevention of Literature* [oorspronkelijk 1945]. In: J. McCORMICK & M. McINNES (eds.), *Versions of Censorship*, Chicago: Aldine, 1962, p. 285–99, aldaar p. 299.

STUUR

Rode

Leeuwen

Naar de KAMERS

WETGEVENDE VERKIEZINGEN 1968

O P G E M E R K T

Communautaire spanningen in een ‘moeilijk’ kiesarrondissement.

De wordingsgeschiedenis van de Rode Leeuwen of de Vlaamse BSP-Federatie Brussel-Halle-Vilvoorde.

Doctoraal proefschrift, VUB, 2006

*Ann Mares, wetenschappelijk medewerker VUB-Centrum
voor de Interdisciplinaire Studie van Brussel*

Met dit proefschrift werd een curieus en geladen onderwerp uit de naoorlogse Belgische politieke geschiedenis aangesneden. Toen bij de opmaak van de kandidatenlijsten van de BSP-federatie in het kiesarrondissement Brussel-Halle-Vilvoorde in maart 1968 de Vlaamsgezinde kandidaten geen verkiesbare plaats meer werd gegund, besloot een aantal van hen met een eigen Vlaamse socialistische lijst naar de kiezer te stappen, los van de officiële BSP-lijst. Het avontuur wekte enthousiasme en geestdrift bij progressieve Vlamingen, maar kwam bij Franstalige partijgenoten aan als een slag vanuit de minst verwachte hoek. Niet alleen gold de BSP als de meest strak georganiseerde politieke partij; sinds de bevrijding was het ook betrekkelijk rustig gebleven langs de kant van de Vlaamse socialisten. De unitaire krachten die na de Tweede Wereldoorlog de overhand hadden verkregen, zagen iedere Vlaamsbewuste reflex immers als een bedreiging voor de partijeenheid. De afgescheurde Vlaamse lijst werd door de BSP-partijtop weliswaar erkend, maar toch werd alles in het werk gesteld om de rangen in Brussel terug te doen sluiten en vooral om een gemeenschappelijk opkomen met de Franstalige kameraden bij de volgende verkiezingen tot stand te brengen. De rest van de zuil reageerde alsof het om een dissidentie ging en steunde bijna exclusief de tweetalige Brusselse BSP-federatie. Binnen de socialistische beweging was de interne cohesie steeds hecht geweest, maar het vroegere groepsgevoel moest nu plaatsmaken voor nieuwe loyaleiten als antwoord op de communautaire radicalisering en op nieuwe maatschappelijke ontwikkelingen. Tot aan de nationale breuk in 1978 bleven de Rode Leeuwen fungeren als het Vlaams geweten van de socialistische partij, tot de communautarisering niet meer kon worden afgewend

Affiche van de Rode Leeuwen voor de wetgevende verkiezingen van 1968

en de partij zelf uiteenviel in een Vlaamse en Franstalige formatie. De periode tussen de Brusselse breuk en die op nationaal vlak was relatief lang, wat zowel wijst op het stugge vasthouden van de socialistische partij aan de unitaire instelling als op de helende kracht van de Brusselse opdeling voor de bestending van de nationale partijeenheden.

Rood en Leeuw

De afscheuring van de Vlaamse socialisten in het kiesarrondissement Brussel-Halle-Vilvoorde ging van start als de Rode Leeuwen, een naam die tot de verbeelding sprak en tevens een gericht antwoord inhield op diverse politieke vraagstukken van het moment. Rood en Leeuw, socialistisch en Vlaams en wel in die volgorde, maar toch als een onlosmakelijk geheel beschouwd, omdat net meer socialisme en democratie door de gangmakers werd gezien als remedie tegen de verburgerlijking binnen een door Franstaligen gedomineerde Brusselse federatie die de representatie van Vlamingen op de helling had gezet. Het nalopen van het radicaal-Franstalige Front des Francophones (FDF) als reactie op de tanende verkiezingsresultaten werd door de Vlamingen gezien als een opgeven van de solidariteitsgedachte over de taalgrenzen heen, terwijl de Brusselse BSP-top de actie van de Rode Leeuwen als een daad van verdeling beschouwde. De tweetalige BSP-federatie bleef met artikel 1 van de partijstatuten schermen, waarin stond dat er binnen de partij geen onderscheid naar taal kon worden gemaakt, om de erkenning van een Vlaamse parallelle structuur tegen te houden.

Voor een deel van de Vlaams-conservatieve rechterzijde hield de naamgeving alleen al een haast onmogelijke combinatie in en daar was de naoorlogse Vlaamse socialistische beweging zelf mee verantwoordelijk voor. De rechtmatigheid van de Vlaamse eisen werd niet ontkend, maar de emotionaliteit die met Vlaams en Vlaanderen gepaard ging, te wijten aan de associatie met ontsporingen van voor, tijdens en na de Tweede Wereldoorlog, maakte dat de Vlaamse bezieling bij de linkerzijde uiterst ambivalent bleef en Vlaams-socialistische initiatieven eerder zeldzaam. Een aantal onderzoekers belichtte intussen de rol van Vlaamse socialisten in bepaalde fases van het Vlaams ontvoogdingsproces, waardoor de mythes rond de door een deel van de Vlaamsgezinde rechterzijde - tot op heden - veronderstelde contradictio in terminis, op zijn minst voor de periode voor de Tweede Wereldoorlog, konden worden bijgestuurd. Het globale beeld van de naoorlogse Vlaamse socialistische generatie die zich afzijdig hield van de Vlaamse kwestie bleef echter standhouden. Voor de zogenaamde Zandhovengeneratie lag het omspringen met de Vlaamse identiteit en symbolen inderdaad bijzonder delicaat en bood het vasthouden aan de unitaire staatsvorm en aan een overeenstemmende partijstructuur de mogelijkheid om een pijnlijk hoofdstuk uit haar recente verleden uit de weg te gaan. Daarmee raakte echter ook meteen een reëel stuk van haar eigen geschiedenis vergeten en verborgen.⁽¹⁾

De factor Brussel-Halle-Vilvoorde

Zowel door de traditionele Vlaamse beweging als binnen de socialistische beweging werden flamingante socialisten dus als marginaal beschouwd. Binnen de Brusselse Federatie kwam daar bovendien een extra ruimtelijke dimensie bij. Het contrast tussen de verstedelijkte gemeenten van de agglomeratie waar overwegend Frans werd gesproken aan de ene kant en de grotendeels landelijke randgemeenten met een Nederlandstalige bevolking aan de andere kant, genereerde meerdere spanningen binnen de federale partijstructuren. Taal tegenstellingen werden er versterkt door de antithese stad-rand, waarvan een groot gedeelte platteland, door de hoofdstedelijke centrumfunctie versus de omliggende gemeenten en door daarmee gepaard gaande sociaal-economische ongelijkheden, politieke en culturele contrasten, verstedelijkingsprocessen, stadsvlucht en verfransing. In de Brusselse gemeenten had het socialisme al in de 19e eeuw zijn intrede gedaan en was intussen een sterke socialistische machtsbasis uitgebouwd, terwijl in de kleinere gemeenten van het arrondissement de beweging amper was doorgedrongen. De stad Vilvoorde vormde een van de uitzonderingen en het was ook vooral vanuit die partijafdeling dat Vlaamse socialisten nog in de federale bestuursorganen vertegenwoordigd geraakten. Maar het was ook vooral in deze afdeling dat de frustraties toenamen wegens het systematisch negeren van het Vlaamse element door de Brusselse partijtop. De Brusselse gemeenten leverden ongeveer 70 % van de BSP-leden in het arrondissement, maar domineerden zowel de leiding als de inhoudelijke koers volledig. De hybride samenstelling van het kiesarrondissement maakte, met andere woorden, dat inertie hier geen optie was.

De Rode Leeuwen als onderdeel van het communautariseringsproces

Politologen en sociologen hebben sinds de Tweede Wereldoorlog heel wat aandacht besteed aan partijverandering, waarbij verklaringen voornamelijk werden gezocht in maatschappelijke veranderingsprocessen en de reacties van de partijorganisatie en de zuil daarop. De invloed van de gemeenten van het kiesarrondissement Brussel-Halle-Vilvoorde op de scheidingsprocessen van de Belgische politieke partijen wordt als aanzienlijk ervaren, enerzijds als onderdeel van het conflict en anderzijds als het terrein waarop de belangrijkste confrontaties plaatsvonden. De communautaire breuklijn zorgde voor zware druk op de partijstructuren van de drie grote politieke families vanaf het eind van de jaren 1960 en resulteerde in allerlei pacificatiepogingen als commissies, pacts, vleugelvorming en dubbel voorzitterschap tot uiteindelijk tussen 1968 en 1978 de unitaire partijvorm door de gebeurtenissen achterhaald bleek en de basis werd gelegd van de huidige gefederaliseerde partijen. De chronologie van dit communautariseringsproces was voor de drie politieke families verschillend; de partijen reageerden elk op een eigen manier op de communautaire uitdagingen, naargelang de algemene machtsverhoudingen en naargelang hun eigen

geschiedenis en organisatie. De timing van de Brusselse partijfederaties stond bovendien haaks op die van de nationale splitsingen - voor geen van de drie partijen werd de Brusselse breuk op hetzelfde moment doorgevoerd als de nationale.

In het kiesarrondissement Brussel-Halle-Vilvoorde gebeurde de boedelscheiding het vroegst binnen de socialistische federatie. Hoe dit uiteengaan verliep in de diverse partijgeledingen; de reacties van en de relaties met de partijtop, met de Franstalige partijgenoten en met de zuilorganisaties; de band met de Vlaamse verenigingen en drukingsgroepen; de relatie tot de andere Vlaamse politieke formaties en het zoeken naar verklaringen voor het verdwijnen van deze eenheidsstructuren, vormden hier de voornaamste onderzoeksvragen. De Rode Leeuwen werden dus zowel benaderd als een geografisch afgebakende groep binnen de socialistische partij als als geïntegreerd onderdeel van de Vlaamse beweging(en). Het aandeel van de Rode Leeuwen, in en als resultante van het proces van politisering van de Vlaamse beweging, is immers aanzienlijk. Zij leverden als eersten een concreet organisatorisch antwoord op de heterogene samenstelling van het kiesarrondissement door een federalistisch partijmodel voor te stellen, waarin twee partijfederaties evenwaardig naast elkaar opereren. Samen met de Vlamingen uit de andere politieke partijen en hun Franstalige ideologische partners begeleidden zij vervolgens het Belgische politieke bestel naar het huidige gefederaliseerde systeem. Dit verhaal ondersteunt de hypothese dat het wegvallen van de partijen als unitaire overlegstructuren door de communautarisering van het partijlandschap mee de federalisering van het land in de hand heeft gewerkt. Er is met andere woorden sprake van een permanente wederzijdse stuwning. De reorganisatie van het Belgische partijwezen vormde een onderdeel van de pacificatie van de communautaire crisis en regenereerde zelf mee nieuwe processen in de richting van een federale staatsvorm.

Andere verklaringen voor de breuk

Het zoeken naar verklaringen voor het feit dat de Vlaamse socialisten daar en toen kozen voor de rol van gangmakers in plaats van getuigen van de Vlaamse actie, veronderstelde een analyse van het scheidingsproces, een delicaat gebeuren met een belangrijke intermenselijke dimensie. De rol van de kopstukken Hendrik Fayat, Frans Gelders en Piet Vermeylen en vooral de complementariteit van deze drie verschillende persoonlijkheden vielen daarbij op. Het succesverhaal, zoals dat uit jubileumuitgaven naar voor komt, had duidelijk ook een keerzijde. Er ging een breuk mee gepaard - een moeilijk loskomen van een moederfederatie en van de leden daarvan, partijgenoten, collega's en vrienden - iedereen werd verplicht om keuzes te maken en een positie in te nemen en dat ging met zoveel emoties gepaard, dat het meer dan dertig jaar later nog steeds mensen tot tranen toe kon bewegen.

De gewijzigde machtsverhoudingen tussen Vlaanderen en Wallonië en het toenemende belang van de derde factor Brussel deden zich ook binnen de partijen voelen. Sinds de

Twee kopstukken van de Rode Leeuwen: Piet Vermeylen (l.) en Hendrik Fayat (r.), 1968

parlementsverkiezingen van 1965 was het stemmenaandeel van de Vlaamse socialistische federaties groter dan dat van de Waalse. De BSP-federatie Brussel-Halle-Vilvoorde werd op datzelfde ogenblik geconfronteerd met ronduit dramatische kiesuitslagen, die haar wezen zelf in vraag stelden. Om het tij te doen keren, verstrakten de Franstalig-Brusselse socialistische hun houding tegenover de communautaire en vooral Brusselse kwesties, waardoor de Nederlandstaligen in de federatie nog minder dan tevoren aan bod kwamen. Deze achterstelling werd in de Vlaamse gemeentelijke BSP-afdelingen rond Brussel als problematisch ervaren, niet in het minst omdat daar via de bestaande partijfederatie geen afdoende en geloofwaardige reactie op de stemmenverschuiving naar de Volksunie kon worden geboden. In de Brusselse agglomeratie stonden de Vlaamsgezinde socialistische al langer geïsoleerd en door de toegenomen commotie in de rand, ontstond een convergentie van belangen. Dat was onder meer tot uiting gekomen op het Congres van de Vlaamse Socialistische Federaties in Klemmerkerke in oktober 1967, waar ook aan Vlaamse zijde radicalere communautaire standpunten werden ingenomen en eerder dat jaar door het ontslag van Frans Gelders, socialistisch burgemeester van Vilvoorde na een door de

Franstalige Brusselaars afgedwongen stellingname in de federale BSP-raad over de 'liberté du père de famille'.

Bij de Vlaamsgezinde socialisten in de Brusselse federatie ontspoon zich een organisatorisch dilemma tussen het behoud van de bestaande situatie met het gevaar nog verder gemarginaliseerd te geraken enerzijds en het afdwingen van de erkenning van de taalbelangen van de Vlamingen en een vorm van Vlaamse machtsparticipatie binnen de federale structuren anderzijds. Volgens de Franstalig-Brusselse BSP leverde dat laatste absoluut geen meerwaarde op; het impliceerde immers dat het al schaarser wordende aantal zetels nog moest verdeeld worden volgens een taalsleutel en dat werd in strijd geacht met het democratiebeginsel en met de partijstatuten die geen onderscheid naar taal toestonden. Afstemmen op een radicaal-Franstalige koers, zeg maar de FDF-lijn, werd beschouwd als de beste kans op stemmenwinst. De Brusselse gemeentelijke overheden, op zich en georganiseerd in de Conferentie van Burgemeesters, speelden een actieve rol in de belangenverdediging van de Franstalig-Brusselse beweging. De socialistische burgemeesters uit de zogenaamde rode bolwerkgemeenten lieten zich daarbij niet onbetuigd, zoals uit de totstandkoming van het *Manifest der 29* bleek. De Vlaamse beweging legde op datzelfde moment de klemtoon in haar eisenpakket op de problemen in de Brusselse gemeenten, die als de motors van de verfransing werden beschouwd. Intussen groeide aan Nederlandstalige zijde een consensus over een minimumprogramma, waarbij de beperking van de 19 gemeenten, de pariteit in een nieuw Brussels supragemeentelijk orgaan en de situatie van het Nederlandstalig onderwijs prioritair werden geacht. Dat gegeven, in combinatie met de accentverlegging van de politieke actoren van de taalwetgeving naar de staatshervorming, plaatste vraagtekens bij de unitaire partijvorm. De klassieke pacificatiemechanismen bleken van dan af steeds moeilijker in staat om de communautaire breuklijnen te remediëren.

De rol van de verkiezingen als herverdelers van de politieke posities en machtsverhoudingen was cruciaal in het scheidingsproces. De communautaire spanningen binnen de partijen kwamen openlijk tot uiting in de polls. Het was dan ook de lijstsamenstelling die de directe aanleiding betekende voor de breuk binnen de Brusselse socialistische federatie. De representatie van de meest vooraanstaande Vlaamse socialisten van het kiesarrondissement was in het gedrang gekomen en met ruggensteun van de achterban en vanuit andere Vlaamse partijfederaties, werd overgegaan tot het indienen van de eigen BSP-lijst. Tussen de Vlaamse socialisten van Lijst 11 en de tweetalige BSP hing vanaf de historische beslissing in Vilvoorde een sfeer van wederzijds onbegrip en wantrouwen. De gebruikelijke kameraadschappelijke omgang met de anderstalige partijgenoten en met de partijgenoten die een andere keuze hadden gemaakt, ontaardde in wederzijdse vervreemding en een op zichzelf gerichte dynamiek. De nakende gemeenteraadsverkiezingen van

En de derde grote persoonlijkheid: Frans Gelders

1970, waarbij de overname van de lokale machtsposities door het FDF werd gevreesd, zorgden wel voor intensieve verzoeningspogingen door de partijtop, maar de electorale profileringsdrang maakte op dat moment elke toenadering onmogelijk.

Een eigen Vlaamse BSP-lijst voor de parlementsverkiezingen van maart 1968 en de daaropvolgende uitbouw van een eigen Vlaamse BSP-federatie, werden door de Franstalig-Brusselse socialisten en door de zuilorganisaties als bijzonder negatief gepercipieerd. De BSP-top erkende de Vlaamse lijst en nadien ook de afzonderlijke Vlaamse federale structuur, maar bleef bemiddelingspogingen ondernemen om de eenheid in de socialistische rangen in het Brussels te herstellen. Enkele maanden voor de nationale splitsing omschreef covoorzitter Jos Van Eynde de Brusselse breuk nog hoopvol als een louter *“organisatorische distanciëring (sic)”*, [...] *“niet van grote betekenis en beslist niet gevaarlijk”*.⁽²⁾ De nevenorganisaties van hun kant meden de Rode Leeuwen als scheurmakers. Tot na de splitsing van de nationale BSP bleven deze machtige dienstverlenende structuren in het arrondissement Brussel-Halle-Vilvoorde exclusief in handen van de Brusselse BSP-federatie en dat had lang grote gevolgen voor de dagelijkse partijwerking van de jonge Vlaamse BSP-partijfederatie. Vooral de Rode Leeuwen van de 19 Brusselse gemeenten werden daardoor afgesloten van een deel van hun potentiële achterban. Door deze onvrijwillige afstand van de zuil, sneuvelden een aantal elementen van de traditionele politieke cultuur en daarvan maakten de Rode Leeuwen gebruik om in te spelen op eisen van de tijd. Bij jongeren en intellectuelen werkten het discours en de durf van de Rode Leeuwen om uit te pakken met een nieuw Vlaams, jong en ook vrouwelijk imago van het socialisme aanstekelijk.

Inhoudelijke vernieuwingen

Met Vlaams en Vlaanderen was tot dan toe door de naoorlogse socialistische partij, zoals gezegd, steeds met veel schroom omgesprongen. Een van de verklaringen voor het grotere Vlaams bewustzijn bij de Nederlandstalig-Brusselse socialisten ligt, behalve in de dagdagelijkse confrontaties in Brussel, in de sociaal-economische samenstelling van het plaatselijke electoraat. De rekrutering van de Vlaamse beweging gebeurde vooral in milieus van intellectuelen en midden- en lagere kaders, terwijl net deze zogenaamde witte boorden in de socialistische achterban traditioneel ondervertegenwoordigd waren. Deze situatie was echter anders in de Brusselse context, mede door de concentratie van administraties en dienstverlening in en rond de hoofdstad. In de Brusselse agglomeratie bestond al vóór de Tweede Wereldoorlog een niet-partijpolitiek georganiseerd netwerk van Vlaams-Brusselse progressieven, vaak ontstaan aan de ULB, die bijeenkwamen in intellectuele salons en culturele kringen. Na de oorlog werden deze Vlaams-Brusselse contacten langs de linkerkzijde aangezwengeld door de oprichting van het August Ver-

meulenfonds en vooral de Vermeulenkring. De cultureel-ideologische factor die vaak als ontbrekende schakel tussen de socialistische en de Vlaamse beweging wordt aangewezen, was bij de Vlaams-Brusselse socialisten dus wel aanwezig.

De Schoolstrijd had in de Brusselse agglomeratie door de specifieke situatie van het Brussels Nederlandstalig gemeenschapsonderwijs, dat als het ware een dubbele achterstelling kende, tegelijk een Vlaams socialisatieproces in gang gezet. De vergelijking van het ledenbestand van de Vlaamse BSP met de samenstelling van de Vriendenkringen van de gemeenschapsscholen in de 19 gemeenten toonde een onderlinge verstrengeling aan.

Het scheidingsproces viel volop in de periode van de nieuwe sociale bewegingen en onder meer de directe aanleiding voor de opdeling, wees op de gevoeligheid voor de nieuwe politieke breuklijnen. Vanuit de rand kwam de vraag naar meer interne democratie en naar waarborgen voor de vertegenwoordiging van de Brusselse Vlamingen bij de lijstensamenstelling en in de partijstructuren. De kwestie van garanties voor de Vlaamse minderheid was overigens op datzelfde moment ook buiten de partijgrenzen aan de orde in besprekingen over de vorming van de nieuwe Brusselse agglomeratieraad. Dit spanningsveld kwam dus naar aanleiding van de communautaire kwestie en onder invloed van de nieuwe waarden in de samenleving extra onder druk te staan. De Vlaamse BSP onderscheidde zich ook in genderopzicht. Er was, en dan vooral opnieuw in het kanton Brussel, meer dan gemiddeld plaats voor vrouwen op de lijsten met als gevolg dat er meer aandacht ging naar zogenaamde vrouwenzaken als kinderopvang, meer bepaald naar de Nederlandstalige kinderopvang in Brussel.

De vernieuwende impulsen kwamen duidelijk vanuit de Brusselse agglomeratie, wat in het wordingsproces leidde tot een aantal spanningen met de Vlaamse socialisten uit de rand. Daar was men minder vatbaar voor inhoudelijke koerswijzigingen en werd de bestaande lokale werking in de meeste gevallen gewoon voortgezet door dezelfde mensen als voorheen maar dan nu onder de Vlaamse BSP-vlag.

De tegenstelling stad-rand bleef met andere woorden ook in de nieuwe federatie aanwezig, wat tot gevolg had dat de Vlaams-Brusselse socialisten een strijd op meerdere fronten tegelijk moesten blijven leveren. Het arrondissement Brussel-Halle-Vilvoorde bleef dus ook in de nieuwe partijstructuren ‘moeilijk’.

(1) W. DE BROCK, *Pamflet over een verborgen verleden: links en de Vlaamse beweging (1780-1914)*, Gent: Mase-reelfonds, 1984; M. VAN GINDERACHTER, *Het rode vaderland. De vergeten geschiedenis van de communautaire spanningen in het Belgisch socialisme voor WO I*, Tiel/Gent: Lannoo/Amsab-ISG, 2005.

(2) Interview Jos Van Eynde. In: *De Demokraat*, 01/05/1978.

Sociaal verzekeren in België: de factor Lemaire.

Het archief van vzw De Sociale
Voorzorg en van Henri Lemaire

Martijn Vandenbroucke, Amsab-ISG

Begin 2004 werd in Amsab-ISG een omvangrijk archief gedeponeerd door de verzekeringsmaatschappij P&V. Een eerste vluchtige blik op het materiaal zei me dat het hier archief van verschillende archiefvormers betrof maar met telkens een constante: Henri Lemaire, telg van de familie die onlosmakelijk met de Prévoyance Sociale of de PS, de juridische voorganger van P&V Verzekeringen verbonden is.

Verzekeren met een sociaal doel

De Sociale Voorzorg (de weinig gehanteerde vertaling van La Prévoyance Sociale) is in feite een onderdeel van de Groep PS die op het hoogtepunt van zijn bestaan uit vijf (of zes) maatschappijen bestond: de samenwerkende maatschappij (sm) De Sociale Voorzorg, sm De Sociale Voorzorg Herv verzekering, sm De Sociale Voorzorg Gemeenschappelijke Kas,

de vzw De Sociale Voorzorg en sm Codep Spaarbank.⁽¹⁾ Een zesde maatschappij, die soms ook nog wordt vernoemd, was het sociaal verzekeringsfonds De Zelfstandige Arbeiders van België (ZAB). De Sociale Voorzorg was evenwel de belangrijkste en zorgde voor 95 % van de winst. De Herv verzekering leverde een kleine winst op, terwijl de Gemeenschappelijke Kas, die de arbeidsongevallen dekte, haar overschot voor 90 % uitkeerde aan de verzekerden.

De vzw De Sociale Voorzorg werd opgericht in het kader van de 'socialisatie van de winst' en beheerde de sociale instellingen van de groep. Deze instellingen waren vier MPPI's (medisch-psycho-pedagogische instituten te Momignies, Ukkel, Schepdaal en Solières) opgericht tussen 1957 en 1971 waar sociaal onangepaste kinderen medisch begeleid werden en een algemene vorming - nadien ook vakonderwijs - kregen (Momignies, Ukkel, Schepdaal en Solières), een tehuis voor kinderen te Felenne, een sanatorium te Tombeek en de thermale centra te Oostende en Spa. Voor de Tweede Wereldoorlog richtte De Sociale Voorzorg zich in de eerste plaats op de strijd tegen de tuberculose, nadien op het sociaal thermalisme. Na enkele jaren verschoof de aandacht naar mindervalide kinderen.

Ten slotte waren er nog de twee centra te Felenne en Beauraing, waar kinderen in het kader van de wet op de jeugdbescherming werden geplaatst en een bejaardentehuis dat op het domein van Tombeek werd geïnstalleerd.

De hoofdzetel van de Prévoyance Sociale, square de l'Aviation, gebouwd in 1912 en verbouwd door de Brunfauts in 1932 (waar vandaag het SOMA is gevestigd)

Joseph Lemaire, redder van het sociaal verzekeren

Toen op 18 maart 1882 te Grivegnée (Luik) Joseph Lemaire, zoon van een zandgietsvormmaker, werd geboren, wist niemand dat de naam van het kind synoniem zou worden voor het sociaal verzekeren in België.⁽²⁾ In 1907 trad Lemaire meteen na de oprichting van de *Prévoyance Sociale* in dienst als regionaal inspecteur voor de provincie Luik. Twee jaar later werd hij bevorderd tot algemeen inspecteur voor Wallonië en nog eens twee jaar later werd hij als vertegenwoordiger van het personeel opgenomen in de Raad van Beheer. Voortdurend wees hij op de slechte financiële toestand van de maatschappij; de reserves waren op dat moment volkomen ontoereikend om alle afgesloten polissen te kunnen uitbetalen!⁽³⁾

Tijdens de Eerste Wereldoorlog reisde hij in moeilijke omstandigheden door heel Wallonië en nam hij bovendien de taak van de gefusilleerde inspecteur voor de provincie Luxemburg over. In 1917 verhuisde hij naar Brussel, van waaruit hij zijn inspectieopdrachten voortzette. Kort na het einde van de Eerste Wereldoorlog werd hij eerst inspecteur-generaal en vervolgens (op 14/07/1921) codirecteur van de PS, in opvolging van Jules Mansart.⁽⁴⁾

De PS kende in het interbellum een grote expansie. De maatschappij kreeg in de eerste naoorlogse jaren weliswaar af te rekenen met een groot aantal schadedossiers, terwijl heel weinig fondsen waren binnengekomen, maar tegelijk profiteerde ze van het uitbundige positivisme van de jaren twintig. Nadat een open oorlog met

het eveneens vanuit socialistische hoek opgerichte OMOB was bedwongen, wijdde Lemaire zich aan de uitbouw van de maatschappij. Hij stak bijzonder veel energie in de opbouw van een netwerk van internationale contacten tussen verzekeringsmaatschappijen ontstaan uit de coöperatieve en arbeidersbeweging. In 1922 lag hij dan ook aan de basis van een samenkomst van verzekeringsmaatschappijen te Rome. Deze conferentie was de aanleiding tot de oprichting van een Comité Verzekeringen binnen de Internationale Coöperatieve Alliantie (ICA), waarvan hij tot 1946 het secretariaat waarnam.

In 1925 werd Lemaire directeur-generaal van de PS. Kort daarop (op 25 mei) richtte hij de PS-Herverzekering op, met als doel de herverzekering van andere coöperatieve verzekeringsmaatschappijen en het behandelen van zaken die het Rijksse bijkantoor (geopend in juni) niet mocht boeken. Later kwam er nog een tweede bijkantoor in het Luxemburgse Esch-sur-Alzette.⁽⁵⁾ In de jaren dertig werden er bijkantoren geopend in alle grote Vlaamse steden, werd de PS-Gemeenschappelijke kas opgericht (1932) en kwam er binnen de maatschappij een nieuwe afdeling Ongevallenverzekering onder leiding van Raymond, Lemaire's tweede zoon.⁽⁶⁾ De groei van de maatschappij stelde Lemaire voor het probleem wat er moest gebeuren met de winsten; hij opteerde voor een 'socialisering' ervan, in plaats van te streven naar het monopolie voor de verzekeringen dat - zo vond hij - elk privé-initiatief smoort. De doelstelling werd geconcretiseerd in de strijd tegen de tuberculose. Op 1 oktober 1927 werd een eerste preventorium geopend in het eind

1925 aangekochte kasteel van Tribomont. Een jaar later werd een eigendom gekocht te Klemskerke (De Haan) om er op 15 februari 1929 een tweede preventorium te openen. In 1936 opende de vzw een rusthuis (*Quiétude* in het kasteel van Fallais) en zorgde ze voor de financiering van een laboratorium van de Faculteit Geneeskunde van de ULB, waar Lemaire in de Raad van Beheer zetelde.

In 1937 werd het Sanatorium Joseph Lemaire in Tombeek (Overijse) opgericht en kort daarop het preventorium *L'Heureux Abri* in Solières. Na de Tweede Wereldoorlog verschoof de aandacht naar het sociaal thermalisme, met centra te Spa (1949) en Oostende (1950). Zonnige Uren Oostende bestond in feite uit drie instellingen, namelijk Zonnige Uren zelf, Lucht en Zee Mariakerke en Vrolijk Verblijf Klemskerke. Deze laatste instelling vond haar oorsprong in 1929, toen De Sociale Voorzorg een villa aan de kust kocht om die als preventorium voor zwakke en pretuberculeuze kinderen ter beschikking van de socialistische mutualiteiten te stellen. Wanneer het Nationaal Verbond van Socialistische Mutualiteiten in 1960 besliste de kinderen van zijn kolonies in Ottignies te groeperen, was De Sociale Voorzorg gedwongen op zoek te gaan naar een andere bestemming voor haar gebouw in Klemskerke. Vrolijk Verblijf werd zodoende een centrum voor astmatische kinderen. In de tweede helft van de jaren vijftig verschoof de aandacht naar de opvang van verstandelijk gehandicapte kinderen. Er kwamen MPPI'S te Solières (i.p.v. het ter ziele gegane preventorium) en Schepdaal in 1957 en te Momignies in 1962 (zie hoger). Voorts ondersteunde de PS de oprichting

van een instelling voor cerebromotorisch gestoorde kinderen (Solières), voor astmapatiëntjes (Klemskerke) en voor geplaatste kinderen (Fellenne).⁽⁷⁾ Dit laatste was geen eigen creatie, maar werd overgenomen van de vzw Socialistische Solidariteit.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog stond Lemaire in voor de omvorming van het sanatorium te Tombeek tot veldhospitaal, zorgde hij voor asiel voor vele verzetslieden en verzekerde hij de voedselvoorziening van vele personeelsleden van de PS. Hij was ook de initiatiefnemer van het Werk van het Pakket voor de Gevangelen.

Na de Tweede Wereldoorlog werd De Sociale Voorzorg dé financiële motor van de socialistische beweging; ze ondersteunde de socialistische pers, stond in voor leningen aan de vakbonden, financierde talrijke partijorganisaties en voorzag in een uitgebreid gebouwenpatrimonium voor de mutualistische werking (bijvoorbeeld te Singelbeek, 1949).

In 1937 was de maatschappij ook de initiatiefnemer en geldschietster van het Nationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, dat als voorganger van Amsab-ISG kan gelden.⁽⁸⁾

Om de socialisering van de winsten te symboliseren, besloot de Raad van Beheer van De Sociale Voorzorg in 1957, naar aanleiding van de vijftigste verjaardag van de maatschappij, de Stichting Joseph Lemaire in te stellen. Om de twee jaar, sinds 1959, kent de stichting de Prijs Joseph Lemaire toe met als doel "*alle uitmuntende initiatieven ten gunste van de sociale vooruitgang aan te moedigen en te steunen*"⁽⁹⁾

Lemaire zelf ontving diverse onderscheidingen, waaronder deze van ereleden van

de Arbeid, commandeur van de Orde van Leopold II, commandeur van de Kroonorde, grootofficier van de Orde van Leopold en Minister van Staat. Hij was lange tijd lid en ondervoorzitter van het Directiecomité van het Rode Kruis van België, lid van het Directiecomité van de Belgisch Nationaal Werk tot Bestrijding van de Tuberculose, lid van de Raad van Beheer van de Centrale Dienst voor Hypothecair Krediet en lid van de Raad van Beheer van de Algemene Spaar- en Lijfrentekas (ASLK).

Hij overleed op 5 juli 1966 te Bosvoorde op 84-jarige leeftijd aan de gevolgen van kanker. Tijdens zijn begrafenis drie dagen later stierf ook zijn vrouw Julia Ramboux aan een hersenbloeding. Ze heeft nooit geweten dat haar man haar in de dood was voorgedaan want ze leed al lange tijd aan hersensclerose.⁽¹⁰⁾

De zonen Lemaire zetten het werk van hun vader voort

(Joseph-)Henri 'Jo' Lemaire (Esneux 04/09/1907 - Etterbeek 29/06/1995)⁽¹¹⁾ werd op 23-jarige leeftijd opgenomen in de PS als attaché van de directie. Al snel werd hij adjunct-directeur en directeur, om in 1955 zijn vader op te volgen als directeur-generaal en voorzitter van het Directiecomité. In 1946 nam hij het secretariaat van het Comité Verzekeringen binnen de ICA (Internationale Coöperatieve Alliantie) over (tot 1969). Toen zijn vader in 1968 ontslag nam als voorzitter van de Raad van Beheer van de PS, nam Henri die vacante stoel in. Hij nam pas in 1994 ontslag uit de Raad van Beheer van wat nu P&V is geworden.

Intussen was hij ook een zwaargewicht

in de socialistische beweging. Naast lid van de partijbureaus van PS en SP én van het Presidium van de Gemeenschappelijke Actie (hij was zonder meer een van de laatste unitaire socialisten) was hij lange tijd voorzitter van het dagblad *Le Peuple* (1957-1969), voorzitter van de koepel van socialistische coöperaties Febecoop, regent van de Nationale Bank en lid van de Raden van Beheer van de ASLK, de Centrale Dienst voor het Hypothecair Krediet, de Nationale Investeringsmaatschappij, de Bankcommissie (1955-1965)⁽¹²⁾ en de Hoge Raad van Financiën.

Binnen de verzekeringswereld was hij lid van het Directiecomité van de Union Professionnelle des Entreprises d'Assurances (UPEA), secretaris van het Comité Levensverzekering, voorzitter van de Association de l'Assurance Vie-Populaire en ondervoorzitter van de Association des Caisses Communes d'Assurances. Voorts was hij rechter bij de Handelsrechtbank. Ten slotte doen we nog een greep uit het ontelbaar aantal vrijwillige functies dat hij bekleedde, zoals het ondervoorzitterschap van de coöperatie Maison du Peuple van Brussel, het secretaris-generaalschap van de Brailleliga, het lidmaatschap van het Directiecomité van het Rode Kruis en het voorzitterschap van de Raad van Beheer van de ULB (1972-1973).⁽¹³⁾

Terwijl Henri het sociale en politieke pad van zijn vader volgde, richtte Raymond (Luik 19/03/1913 - Brussel 08/02/1982)⁽¹⁴⁾ zich vooral op het commerciële en internationale aspect van het verzekeringswezen. Na studies in Groot-Brittannië, Nederland en Duitsland volgde hij de familietraditie en trad in 1932 in dienst van de PS als secretaris

Het driemanschap Lemaire: v.l.n.r. vader Joseph en zoons Henri en Raymond

van de nieuwe dienst Ongevallen. Drie jaar later werd hij inspecteur-generaal, directeur van de Externe Dienst en adjunct-directeur-generaal. In 1968 volgde hij zijn broer op als directeur-generaal en een jaar later nam hij ook het secretariaat van het Comité Verzekeringen binnen de ICA over.

Raymond was net als zijn broer lid van de partijbureaus van SP en PS, lid van de Raad van Beheer van de SGC, lid van de Nationale Raad voor de Coöperatie en lid en voorzitter van de Raad van Beheer van Codep. Binnen de internationale coöperatieve beweging vervulde hij lange tijd de functies van voorzitter van het Internationaal Coöperatief Bureau van Herverzekeringen en van het Comité Verzekeringen van de ICA. Daarnaast was hij vanaf begin jaren 1960 tot eind jaren 1970 voorzitter van het Beheerscomité van de Rijksdienst voor Sociale Zekerheid, ondervoorzitter

van Sabena (1976-1978), commissaris bij de Nationale Maatschappij voor Krediet aan de Nijverheid (1964-1971) en voorzitter van de Verzekeringsmaatschappij voor luchtvaart Aviabel. Net als zijn vader was hij ondervoorzitter van het Rode Kruis van België (1945-1980). Tijdens de Tweede Wereldoorlog was hij afgevaardigd beheerder voor het Rode Kruis in Vichy-Frankrijk. In de laatste oorlogsjaren werd hij belast met de organisatie van de repatriëring van de krijgsgevangenen in overleg met het Amerikaanse leger. Ten slotte was hij ook commandeur in de Orde van Leopold II.

Het archief

Zoals reeds eerder aangestipt, is dit archief een conglomeraat van diverse archieven. Het grootste deel ervan werd gevormd door de vzw De Sociale Voorzorg en heeft be-

trekking op het beheer van de instellingen van de vzw (zoals Momignies, Solières, Spa, Oostende, Ukkel en Schepdaal). Het omvat ook een gedeelte van het archief van Henri Lemaire. Hij voerde zijn briefwisseling namelijk vanuit de hoofdzetel van De Sociale Voorzorg, wat niet zo verwonderlijk is, maar waardoor wel overlappingsen ontstaan zijn. Hij verstuurde brieven als voorzitter van de Association de l'Assurance Vie Populaire met het briefhoofd van De Sociale Voorzorg of hij werd als lid van de Raad van Beheer van de ULB toch aangeschreven als voorzitter van De Sociale Voorzorg. Ten slotte is er nog een klein gedeelte archief dat door de samenwerkende maatschappij De Sociale Voorzorg werd gevormd en zijn er enkele dossiers die door Joseph Lemaire werden gevormd.

Het archief is quasi volledig naoorlogs (tot 1990-1991), maar bevat een aantal verdwaalde dossiers uit de jaren 1920 en 1930. De stortingslijst beslaat 1050 nummers, opgeborgen in 162 dozen (17,8 lopende meter). Zodra een overeenkomst met de archiefvormer is bereikt, zal het archief beschikbaar zijn voor het publiek.

(1) In 1994 fuseerde Codep Spaarbank met Bank Nagelmackers 1747, die op zijn beurt in 2002 werd verkocht aan de Britse verzekeringsgroep CGNU, eigenaar van Delta Lloyd. Zie ook M. VANDENBROUCKE, De inventarissen van de archieven van CODEP-spaarbank en van Les Vacances Ouvrières. In: *Brood & Rozen*, (2005)1, p. 85-97.

(2) Amsab-ISG, Biodoc 83/77, Joseph Lemaire.

(3) M. RADELET, *Joseph Lemaire. Een groot leven, een groot werk*, Brussel: Labor, p. 34-36.

(4) M. RADELET, *Joseph Lemaire [...]*, p. 34-35: In 1909 hadden Jules Mansart uit La Louvière en Jules Bourquin, die lange tijd voor een Franse gasmaatschappij had gewerkt, de directie overgenomen van de Brusselse aristocraat Jean Hendrickx de la Rocca. M. RADELET, *Joseph*

Lemaire [...], p. 43: Bourquin bleef in 1921 directeur, maar had enkel nog de verantwoordelijkheid voor de publiciteit. De volledige administratieve en commerciële verantwoordelijkheid lag nu bij Lemaire.

(5) M. RADELET, *Joseph Lemaire [...]*, p. 46.

(6) M. RADELET, *Joseph Lemaire [...]*, p. 50.

(7) Solières wordt aangekocht in 1934 en ingehuldigd in 1935. Aanvankelijk een weeshuis en tbc-preventorium voor jongens, werd het in 1957 een opvangtehuis voor onaangepaste kinderen. Klemskerke werd in 1960 omgevormd van tbc-preventorium tot instelling voor de behandeling van astma en allergieën.

(8) M. RADELET, *Joseph Lemaire [...]*, p. 65.

(9) M. RADELET, *Joseph Lemaire [...]*, p. 89.

(10) M. RADELET, *Joseph Lemaire [...]*, p. 97-98; Amsab-ISG, Biodoc 83/77, Joseph Lemaire.

(11) Amsab-ISG, Biodoc 82/75, Henri Lemaire.

(12) Ter vervanging van Julien Papart.

(13) Lid van de Raad van Beheer sinds 1964. Tot erevoorzitter benoemd in 1973.

(14) Amsab-ISG, Biodoc 32/34, Raymond Lemaire.

Van Assebroek tot Zuienkerke.

Socialistisch partijarchief in het Brugge

Martijn Vandenbroucke, Amsab-ISG

Vorig jaar ontving Amsab-ISG een omvangrijk archief van het secretariaat van sp.a-West-Vlaanderen. Het betreft hier een typisch conglomerataarchief, een heteroog geheel van diverse archieven die in de kelders van het Brugse volkshuis waren opgeslagen.

In de tientallen archiefdozen steekt uiteraard slechts een klein deeltje archief van

de jonge provinciale federatie, die na de herverdeling van Vlaanderen in provinciale kieskringen medio 2000 werd opgericht. Voordien was Brugge de zetel van de SP-federatie Brugge; het grootste deel van het archief werd dan ook door deze federatie gevormd. Maar ook stukken van andere West-Vlaamse federaties kwamen via allerlei omwegen in het Brugse volkshuis terecht. Voorts omvat het een groot deel van het archief van SP-afdeling Brugge: notulen van het bestuur, verslagen en dossiers met betrekking tot de werking van de 'kernen' (wijkafdelingen), diverse verkiezingscampagnes en grote delen van het archief van diverse lokale afdelingen, zoals Blankenberge, Knokke-Heist, Oostkamp en Zuienkerke. Ten slotte werden ook nog enkele archiefstukken van CSC geweest Brugge, Bond Moyson federatie Brugge-Oostende en van enkele nationale en lokale mandatarissen in de stortingslijst van dit conglomerataarchief opgenomen.

Aangezien Amsab-ISG reeds heel wat partijarchief van de diverse oude socialistische federaties uit West-Vlaanderen beheert⁽¹⁾, is deze schenking zonder meer een belangrijke aanvulling, waardoor nu een quasi volledige collectie van West-Vlaamse socialistische partijarchieven kan geraadpleegd worden.

Het archief (nummer 355) omvat 442 stukken, opgeborgen in 52 dozen (5,72 lopende meter) en is enkel toegankelijk na een gemotiveerde aanvraag bij de archiefvormer.

(1) De federatie Brugge in archief nr. 2, de federatie Kortrijk in archief nr. 3, de federatie Ieper in archief nr. 28 en de federatie Veurne-Diksmuide-Oostende in archief nr. 485.

De teloorgang van de Waalse coöperaties.

Het archief van Maurice Dequenne

Martijn Vandenbroucke, Amsab-ISG

In de loop van de jaren 1984-2004 verwierf Amsab-ISG zowat het hele archief van de koepel van socialistische coöperaties Febecoop en haar voorgangers. Deze schenkingen resulteerden inmiddels in tientallen inventarissen, waarvan deze van de Société Générale Coopérative (SGC) ongetwijfeld de belangrijkste is. Een aantal spin-offs van het immense archief bleef echter nog onverwerkt, hoewel er nog heel wat waardevol materiaal in zit, onder andere de door Maurice Dequenne verzamelde collectie.

Dequenne was begin jaren zeventig boekhoudkundig directeur van Febecoop en lid van het Financieel Comité. Toen de Waalse coöperaties in die jaren in ernstige moeilijkheden verkeerden, werd hij belast met hun reconversie. Voor de coördinatie ervan werd hij aangesteld als - onder meer - algemeen directeur van de Union des Coopérateurs Borains (UCB) en van Au Progrès Jolimont (Haine-Saint-Paul). Dequenne probeerde de Henegouwse coöperaties nog te redden door middel van een grootscheeps fusieplan, dat onder meer leidde tot de creatie van Coop Sud, waarin ook de Union Coopérative Liège betrokken was.

Dit archief, dat hij zelf aanlegde, bevat dan ook uitsluitend stukken met betrekking tot het financiële beheer van de Waalse coöperaties en hun reconversie. Dit lijkt op het eerste gezicht weinig interessant, maar het sluit wel perfect aan bij zowel het archief van de Société Générale Coopérative (archief nr. 34) en haar 'opvolger' Febecoop als bij de archieven van de diverse Waalse coöperaties. Het archief is zonder meer van cruciaal belang voor elke onderzoeker die het tumultueuze einde van de socialistische coöperatieve beweging bestudeert.

Het archief (nr. 357) omvat 78 stukken in 10 dozen (1,10 lopende meter) en is toegankelijk mits toelating van de dienstdoende archivaris.

Z
E
N
B
R
O
O
D
&
R
O
Z
E
N

Vlamingen in Nicaragua.

Het archief van Eric Van der Meirsch en Isabel Vertriest

Bart De Nil, Amsab-ISG

Op 19 juli 1979 veroverden de verzetsstrijders van het FSLN (Sandinistisch Front van Nationale Bevrijding) de Nicaraguaanse hoofdstad Managua. De sandinisten maakten hiermee een eind aan de ruim veertig jaar oude dictatuur van de familie Somoza. De nieuwe regering wou van Nicaragua een socialistische modelstaat maken en startte een groot landhervormingsplan om de positie van de boeren te verbeteren. Ook

het analfabetisme en de gezondheidszorg werden aangepakt. Ondertussen moest er een burgeroorlog uitgevochten worden tegen de contra's, die met de steun van de Verenigde Staten terreur zaaiden onder de Nicaraguaanse bevolking. In 1990 kwam er een eind aan de sandinistische revolutie toen Daniel Ortega de presidentsverkiezingen verloor van de rechtse oppositiekandidaat Violetta Shamorro.

Nicaragua werd het symbool van de strijd tegen dictaturen. In het Westen waren er solidariteitsacties en sommigen gingen zelf naar Nicaragua om mee te bouwen aan de toekomst van het land. Twee van hen waren de Vlamingen Isabel Vertriest en Eric Van der Meirsch wier archief de neerslag is van hun activiteiten in Nicaragua van 1985 tot 1990.

Van 1985 tot 1986 waren beiden actief in Jalapa, Van der Meirsch als vormingsmedewerker met betrekking tot het rationeel gebruik van de natuurlijke rijkdommen en Vertriest als adviseur voor de bosbouw. De volgende twee jaar (1987-1988) werkten ze in de IVe Regio waar Van der Meirsch adviseur was voor milieuvorming en Vertriest technisch assistent voor de bosbouw en bodembescherming in het kader van het Doriomo-project. De laatste twee jaar (1989-1990) van hun verblijf zaten ze in Managua waar Van der Meirsch werkte als adviseur bij de dienst Vorming en Controle van de Directie voor de Natuurlijke Hulpbronnen en het Leefmilieu en Vertriest als adviseur bij het opstellen van de *Planes Técnicos Forestales* en de *Planes de Manejo de Bosque Latifoliado* bij de Directie voor de Natuurlijke Hulpbronnen en het Leefmilieu.

Optreden te Rekkem van harmonie De Plicht naar aanleiding van haar 50-jarig bestaan, mei 1974

Openbaar onderwijs, muziek en vakbonden.

Enkele Menense archiefjes

Martijn Vandenbroucke, Amsab-ISG

Enkele jaren geleden verwierf Amsab-ISG een omvangrijk archief van de Menense coöperatie De Plicht. Dit archief werd korte tijd later volledig verwerkt, maar enkele zogenaamde gedeponeerde archieven bleven onaangeroerd. Toch was het materiaal interessant genoeg om het volledig te ontsluiten.

Het grootste deel van het materiaal is afkomstig uit het archief van de Menense socialistische voorman Robert Detaevernier, van 1944 tot zijn overlijden in 1961 afgevaardigd beheerder van De Plicht. Samen met zijn zoon Marcel, die zijn vader niet volgde in de politiek, maar wel een vooraanstaande

rol speelde in het stedelijk onderwijs, was hij erg actief in de begeleiding van de overname van de gemeentescholen door de nationale overheid. De dossiers en de briefwisseling hierover, daterend uit de periode 1956-1969, werden opgenomen in archief 363. Voorts werd er ook nog een dossier aangetroffen over de werking van de provinciale afdeling van de Vlaamse Federatie van Socialistische Muziekkorpsen, waarvan Robert Detaevernier een tijdlang voorzitter was. Dit dossier, met stukken uit de periode 1961-1980, werd opgenomen in archief 364. Ten slotte bevond zich in dit restarchief ook nog een bijzonder interessant verslagboek van de algemene vergaderingen en het bestuur van de Federatie van Socialistische Vakbonden Menen en het bestuur van de blekers uit de jaren 1923-1927 (archief 365).

Deze drie archieven zijn te raadplegen mits toestemming van de dienstdoende archivaris.

Groen in Gent

Archieven van Boudewijn Van Belle, het Groencomité Drongen, de Actiegroep Bourgoyen-Ossemeersen en de Gentse afdeling van De Wielewaal

Bart De Nil, Amsab-ISG

De Raad van Europa had 1970 uitgeroepen tot het *Europees Jaar van de Natuurbescherming*. In het kader van dit Europees jaar organiseerde de toenmalige BRT (nu VRT) van 1970 tot 1972 een boomplantactie. In het verlengde ervan werden in veel gemeenten groencomités opgericht die de plaatselijke boomplantacties organiseerden. De nationale aandacht voor natuurbescherming was ook een stimulans voor de oprichting van een groot aantal lokale en regionale milieuverenigingen en -actiegroepen. Op 12 februari 1970 werd in Gent met de oprichting van het Groencomité Gent gehoor gegeven aan de oproep van de nationale omroepstichting. De kern van het Groencomité bestond uit de leden van het Actiecomité tot behoud van het Gentse Maaltebrugpark, kortweg Actiecomité Maaltebrugpark, dat in de herfst van 1969 was opgericht. Het archief van Van Belle dat recent werd verwerkt bevat een dossier van beide verenigingen. Van Belle was de secretaris ervan. Hij was ook geëngageerd in de derdewereld- en de vredesbeweging

en was in 1970-1971 de drijvende kracht achter Delta, een werkgroep voor ontwikkelingssamenwerking. Van Belle was in die periode ook lid van het bureau van de CVP-jongeren van Gent; van 1971 tot 1981 werkte hij bij het Nationaal Centrum voor Ontwikkelingssamenwerking (NCOS), als provinciaal secretaris voor Oost-Vlaanderen en later als verantwoordelijke voor de promotie van het educatief materiaal (1980-1981). Begin jaren tachtig was hij actief binnen Elcker Ik-Gent en Kristenen voor Socialisme en een van de organisatoren van de Werkgroep Vrede Drongen die van 1981 tot 1991 vooral acties voerde tegen atoomwapens. Zoals zoveel maatschappelijk geëngageerde en progressieve christenen werd Van Belle in 1983 een heel actief lid van de groene partij AGALEV (Anders GAan LE-Ven). Vanuit zijn woonplaats Drongen hielp hij mee met het opstarten van de lokale afdeling. In 1987 werd hij stuurgroep lid van AGALEV-Gent-Eeklo en van 1987 tot 1989 zetelde hij als provincieraadslid voor die partij. Om professionele redenen zette hij in 1992 zijn activiteiten voor AGALEV op een lager pitje.

Op 19 september 1970 werd ook in de gemeente Drongen (nu deelgemeente van Gent) een Groencomité (toen Groenkomitee) Drongen tot bescherming van het leefmilieu opgericht. Centraal in de werking stond het behoud van de natuur en de aanleg van groen via gerichte acties zoals het planten van bomen en de nestkastjesacties. De acties van het comité tegen het illegaal storten van afbraakmateriaal in de Ossemeersen leidden tot het Plan prof. J. Hublé, voor de inrichting van de Bourgoyen-Ossemeersen tot een educatief natuurreser-

vaat. Een van de stichtende leden van het comité, Maurice Reynaerts, was in 1972 de bezielende kracht en medeoprichter van de Actiegroep Bourgoyen-Ossemeersen (ABO).

De Bourgoyen-Ossemeersen is een waardevol natuurgebied gelegen ten westen van Gent, tussen de Gentse agglomeratie en de Ringvaart. De bescherming van dit open graslandgebied dooraderd met talrijke sloten en beken tegen de verstedelijking is grotendeels te danken aan de inzet van de Actiegroep Bourgoyen-Ossemeersen (ABO). Hublé stelde zijn plan op in 1971 op vraag van het Groencomité Drongen. De ABO koos als symbool de grutto, een steltloper die de Ossemeersen uitkoos als pleisterplaats tijdens de voorjaarstrek. In de beginjaren ijverde de ABO vooral voor de erkenning van het gebied als natuurreservaat. Wat uiteindelijk gebeurde op 7 juli 1977. Intussen was de Stad Gent begonnen met delen van het gebied aan te kopen om deze onder beheer van het Schoolmuseum Michel Thiery in te richten als educatief natuurreservaat. De ABO richtte een onthaalcentrum, De Grutto, in als de centrale uitvalsbasis voor zijn werking: gerichte acties, natuurstudie, publicaties, cursussen en natuurbeheer. Toen de aankooppolitiek van de Stad Gent stilviel begonnen de ABO en de vzw Natuurreservaten zelf gronden aan te kopen. Vanaf de jaren negentig hervatte de Stad Gent zijn aankoopbeleid waardoor hij het grootste deel van het gebied in handen kreeg. Voor het beheer van het gebied werkte de ABO samen met de Stad en met wetenschappers in een speciale beheerscommissie. Geleidelijk breidde de ABO

ook zijn werkterrein uit naar onder andere de Assels en de Keuzemeersen. Eind 2001 fuseerden de ABO, De Wielewaal Gent en Natuurreservaten-kern Sint-Martens-Latem tot de Gentse afdeling van Natuurpunt Vlaanderen. Na de fusie deponeerde de ABO zijn archief in Amsab-ISG.

Het archief is evenwel beschadigd ten gevolge van een brand die het onthaalcentrum De Grutto in 1985 volledig in de as legde. Toch geeft de inventaris ervan een zeer goed beeld van zijn werking en van de stappen die hebben geleid tot bescherming van de Bourgoyen-Ossemeersen. Het archief van het Groencomité Drongen werd afgezonderd van het archief van de ABO.

Ook van een andere fusiepartner van Natuurpunt, De Wielewaal-afdeling Gent, is het archief ontsloten. Het betreft een schenking van Eric Van Renterghem, voorzitter van De Wielewaal-afdeling Gent van 1974 tot 2001. De Wielewaal is een ornithologische vereniging die in 1933 werd opgericht op initiatief van E.H. Frans Segers. De vereniging hield zich bezig met de studie en de bescherming van in het wild levende vogels, ontwikkelde zich tot een landelijke organisatie met tal van afdelingen en verwierf verschillende natuurreservaten. In 1947 werd er een Gentse afdeling van De Wielewaal opgericht. In het begin was haar werkterrein de provincie Oost-Vlaanderen, maar naarmate er nieuwe afdelingen in de provincie bijkwamen concentreerde ze haar werking op Gent en de omliggende gemeenten. Ze organiseerde informatieavonden over natuur en geleide wandelingen in natuurgebieden. Ze stond in voor het beheer van Wielewaalnatuurreservaten in haar gebied en organiseerde gerichte milieubeschermingsacties.

Knutselen in de Rakkersclub, jaren 1960

Creatief in de Brugse Poort.

Het archief van de Rakkersclub

Bart De Nil, Amsab-ISG

De Rakkersclub ontstond in 1967 in de schoot van de socialistische jeugdclub Club-T 62 die zich richtte naar kansarme jongeren van de Gentse volkswijk de Brugse Poort. Club-T 62 had zijn onderkomen in de oude cinema Rio, gelegen achter het Volkshuis aan de Meibloemstraat. Van de Club-T 62 was al een stortingslijst met een historische inleiding, ter vervollediging werd nu het archief van de Rakkersclub ontsloten.

Onder impuls van Gilbert Temmerman, Marcel De Kock en Willy Seeuws werd

er, als eerste in Gent, gestart met de uitbouw van een jeugdatelier waar kinderen zich buiten de school creatief konden bezighouden. Het begon bescheiden met een poppenkastvoorstelling op woensdagnamiddagen. Het eerste werkingsjaar gebeurde dit zonder subsidies maar al vlug kon het jeugdatelier rekenen op subsidies van het Rijk en de stad Gent. De centrale figuren in de werking waren de monitoren Suzanne en Ronny De Rudder, geholpen door vrijwilligers en ouders. De Rakkersclub werd een begrip in de Brugse Poort. Op vraag van de Vlaamse Gemeenschap, die als subsidiërende overheid gescheiden begrotingen eiste, maakte de Rakkersclub zich in 1981 los van de Club-T 62 en werd een autonoom jeugdatelier. Naar het einde van de jaren tachtig toe kwam de klad in de werking van de Rakkersclub. Zowel kinderen als monitoren lieten het afweten, zodat in 1988 de club opgeheven werd.

Museumcollectie online

Kim Robensyn, Amsab-ISG

Amsab-ISG heeft naast archiefstukken en bibliotheekmateriaal ook een bijzonder rijke museumcollectie. Deze collectie is ondergebracht in het departement Beeld & Geluid en bevat naast foto's, affiches en vlaggen ook audio- en filmmateriaal, schilderijen, prentkaarten, tekeningen en allerhande materiële relictten.

Een groot deel hiervan is sinds kort online te raadplegen. Dit is het resultaat van jarenlang minutieus werk achter de schermen, waarbij de overstap gemaakt werd van de oude papieren fiches naar een geautomatiseerd systeem. Net zoals het archief en de bibliotheek volgens internationale standaarden, respectievelijk de ISBD- en ISAD-normen, ontsloten zijn, wordt de museumcollectie beschreven aan de hand van de internationaal aanvaarde spectrumregels.⁽¹⁾ MovE⁽²⁾ heeft hierin een cruciale rol gespeeld. Dankzij de realisatie van het Invulboek kunnen de musea nu volgens eenduidige afspraken, op een uniforme manier hun collectie ontsluiten. De invoerinstructies zijn voor iedereen vrij te raadplegen op www.museuminzicht.be, de portaalsite van MovE. Daar is ook de Oost-Vlaamse centrale museumobjectencatalogus te vinden, waar met één beweging tegelijk in de collecties van de Oost-Vlaamse musea,

waaronder dit van Amsab, gesnuisterd kan worden.

Vanaf vandaag kan iedereen die over een internetaansluiting beschikt van thuis uit grasduinen in de Beeld & Geluid-collectie. Vertrekpunt is de website van Amsab-ISG, www.amsab.be. Via de rubriek Collectie belandt u in de catalogus waar u naast de beschrijving van de objecten ook een digitale afbeelding te zien krijgt. Wie op zoek is naar objecten voor tentoonstellingen, illustraties voor publicaties of thesissen, ... kan voortaan beginnen op de website.

Momenteel zijn er al ongeveer 6000 foto's, 7000 affiches, 500 vlaggen, 500 tekeningen en schilderijen en een 300-tal houtblokken ontsloten. Dit is nog maar het begin. Er wordt ijverig doorgewerkt aan de catalogus zodat u de collectie bij wijze van spreken zal zien groeien. We hopen u in de nabije toekomst dan ook een blik te gunnen op onze andere verborgen schatten.

(1) SPECTRUM: *The UK Museum Documentation Standard* (The Museum Documentation Association).

(2) Samenwerkingsverband tussen de Oost-Vlaamse musea. MovE staat voor Musea Oost-Vlaanderen in Evolutie. MovE en de Oost-Vlaamse musea werken samen aan digitale collectieregistratie.

Afbeelding uit het computerspel Rome Total War (<http://www.totalwar.com/?lang=en>)

Game Over: Games en Geschiedenis

Studiedag, Leiden, 31 maart 2006

Vincent-David de Clercq, student geschiedenis Nieuwste Tijden UGent

Computerspellen worden door veel mensen nog altijd als kinderachtig beschouwd. Wanneer je als volwassen man of vrouw durft bekennen dat je regelmatig nog eens vastgekleusterd zit aan je computerscherm, word je maar al te vaak met een scheef oog bekeken: gamen is toch iets voor kleine jongens?

Met deze gedachte begon Luuk Schreven, verbonden aan het Nederlands Instituut voor Wetenschappelijke Informatiediensten (NIWI), de studiemiddag in Leiden. Aan de hand van enkele statistieken toonde hij aan dat gaming van alle leeftijden is. De gemiddelde leeftijd is volgens Amerikaans onderzoek⁽¹⁾ dertig jaar. Het aandeel van vrouwen boven de achttien is groter dan dat van jongens tussen de zes en zeventien jaar.⁽²⁾ Connie Veugen voegde hieraan toe dat vrouwen die bijvoorbeeld enkel met patience bezig zijn ook worden meegeteld in deze statistieken, wat zorgt voor een vertekend beeld. Toch kan gesteld worden dat gaming helemaal niet meer alleen voor kleine jongens is.

Centrale vraag in het betoog van Schreven was welke invalshoek men hanteert bij het thema 'Geschiedenis en computerspellen'. Er zijn namelijk meerdere mogelijkheden. Men kan de geschiedenis van de computerspellen beschrijven of men kan de representatie/simulatie onder de loep nemen. Of men kan het educatieve nut van historische spellen bekijken en het gebruik van historische bronnen nagaan bij de ontwikkeling ervan. Tijdens de studiedag werd elk van deze aspecten belicht.

Veugen, verbonden aan de Vrije Universiteit Amsterdam, ging in op ons speelgedrag. Vandaag speelt bijna ieder kind computerspellen, jongens zijn vooral geïnteresseerd in schiet- en strategiespellen, meisjes gaan meer voor puzzels. Beide groepen spelen dan weer graag tycoonspellen of The Sims. Meisjes verliezen hun interesse in computerspellen rond de leeftijd van veertien jaar, zij gaan zich dan meer bezighouden met moderne communicatie met leeftijdsgenoten, met de gsm of via MSN. Wanneer men spelen in het onderwijs wil gebruiken, moet men rekening houden met deze factoren. Het gebruik van commerciële spellen wordt ook bemoeilijkt door de lengte ervan, en eventueel de leercurve. In het onderwijs is er meestal onvoldoende tijd om de leerlingen het spel lang genoeg te laten spelen om er een educatieve waarde uit te halen. Wat een leerkracht wel kan doen, is in pikken op de spellen die de leerlingen zelf thuis gespeeld hebben, maar dan spreekt men hoogstwaarschijnlijk niet voor de hele klas.

De volgende spreker was Sander van Dorst, historicus in de Klassieke Tijden, maar tegenwoordig werkzaam als programmeur bij IBM. Hij had het over de authenticiteit en educatieve waarde van het commerciële spel *Rome: Total War*. Voor wie het spel niet kent: Rome speelt zich af in het Romeinse Rijk tussen 270 voor en 14 na Christus. Het spel is tweeledig, met een strategisch deel waarin je je Rijk verovert door middel van resource management, diplomatie, handel, troepenallocatie enz. ... en een tactisch deel waarin je met een 'realtime strategy'-methode je vijanden kunt verslaan.

Realistisch is het spel allerm minst, vindt Van Dorst. Hij haalde een aantal anachronismen aan, om aan te tonen dat de makers zich helemaal niet hebben beziggehouden met de historische accuraatheid. Op een screenshot toonde hij een triomfboog, die er historisch accuraat uitzag, inclusief Latijnse tekst. Maar wie aandachtig keek, kon een vermelding naar keizer Vespasianus lezen. Vespasianus kwam pas in 69 na Christus aan de macht dus hier is sprake van een grote historische fout. Ook de kledij en bewapening van de Romeinse soldaten is historisch onjuist. Sommige helm types waren compleet onbestaand, de schouderplaten die de Romeinen dragen dateren uit het Laat Romeinse Rijk. De Egyptische soldaten dragen kledij die dateert van duizend jaar vóór het zeggzegde tijdstip in het spel. Ook de eenheden die men kan gebruiken in het spel, slaan de historische bal mooi mis. De Britten gebruiken druïden en strijdhonden, de Romeinen gladiatoren en arcani. Zoals algemeen bekend werden gladiatoren nooit in de strijd gebruikt, en arcani waren in het echt verken ners maar zeker geen 'special ops', zoals ze in het spel worden afgebeeld.

De reden voor al deze historische onnauwkeurigheden ligt in het feit dat de makers willen voldoen aan het hollywoodiaanse beeld dat de mensen hebben van de Romeinse periode. Brandpijlen vormen volgens het spel een deel van de standaarduitrusting van elke boogschutter gebruikt tegen het voetvolk. Dit geeft mooie, spectaculaire beelden maar in het echt hadden deze pijlen weinig tot geen nut tegen de infanterie.

Samengevat: het spel geeft allesbehalve een accuraat beeld van de geschiedenis en het brengt volgens Van Dorst de speler niets bij. Het is een spektakelstuk en geen simulatie

en is bijgevolg zonder enige educatieve waarde.

Derde spreker was Jeroen van der Vliet. Als archeoloog hielp hij met de vertaling van het Zweedse spel *Schatten en scherven*. Dit spel geeft aan wat je allemaal moet doen wanneer je aan archeologische opgravingen doet. Ook hierin zitten een aantal fictieve elementen zoals een C14-dateringsmachine. Niet erg, vindt Van der Vliet, het is het idee dat telt: je moet de mensen/kinderen bijbrengen dat er zoiets bestaat als C14-datering, onder welke vorm dat wordt weergegeven is van minder belang. Naast *Schatten en scherven* besprak Van der Vliet ook een aantal historische flashgames die terug te vinden zijn op de website van de BBC. Door hun korte duur, meestal maar een minuut of tien, kunnen ze gemakkelijk gebruikt worden als educatief materiaal.

Als laatste was Ian Howe aan het woord. Howe werkt op dit moment voor het in Nederland gevestigde Guerilla Games en heeft meegewerkt aan een aantal historische spellen, waaronder *B-17 Flying Fortress: The Mighty 8th*. Dit spel, in 2001 op de markt gebracht, is een WW2-flightsimulator. Het speelt zich af boven Europa en focust op de 'daylight strategy bombing'. Als speler kan je tien verschillende functies in het vliegtuig uitoefenen, van piloot tot 'tailgunner'. Om deze historische simulatie te maken, raadpleegde Howe een zevental bronnen, zowel archiefbronnen⁽¹⁾ als mondelinge bronnen⁽²⁾, naast entertainment mediabronnen en het internet waarbij het belangrijk is elk feit te dubbelchecken. Ook deze simulator is voornamelijk gemaakt voor het plezier van de speler, maar met daarbij een vleugje historische authenticiteit. Dit vindt men voornamelijk terug in de grafische beeldvorming - elk detail van het vliegtuig is zo goed mogelijk nagemaakt - en in de verhaallijn, zodat er een historisch sfeertje rond het spel hangt.

Uit de studiedag kan geconcludeerd worden dat historische spellen nog een hele weg af te leggen hebben, voor ze echt als historische bron kunnen aanzien worden. Entertainment is nog altijd moeilijk te combineren met educatieve waarde. Dit wil echter niet zeggen dat deze spellen helemaal niets bijbrengen, we mogen niet vergeten dat ze door hun populariteit heel wat mensen bereiken en hen kunnen aanzetten zich meer met geschiedenis bezig te houden. Als kind zijn we allemaal toch wel eens naar de bibliotheek gelopen na het zien van een al dan niet historisch correcte ridderfilm? Waarom zouden spellen niet hetzelfde effect kunnen hebben?

(1) <http://www.theesa.com/files/2005EssentialFacts.pdf>.

(2) Respectievelijk 28 % en 21 %.

(3) NARA.

(4) Major Joseph Worsley, USAF-gepensioneerde.

Impressionistische geschiedschrijving van Antwerpse havenarbeidersbonden

STEPHAN VANFRAECHEM, Een sfeer om haring te braden.
Arbeidsverhoudingen in de haven van Antwerpen 1880-1972,
Gent: Academia Press/Amsab-ISG, 2005, 554 p.

STEPHAN VANFRAECHEM en BOB BAETE, 100 jaar Havenarbeidersbond
Antwerpen. Van dokwerker tot havenarbeider, Gent: Amsab-ISG, 2004, 176 p.

Bob Reinalda, Radboud Universiteit Nijmegen, Nederland

Zelf zou ik een boek over arbeidsverhoudingen in de haven nooit een titel meegeven met het woord 'haring' erin. Allereerst niet vanwege de ervaring die Hans van den Doel opdeed. Toen deze Nederlandse socialist alweer lang geleden een boek publiceerde onder de titel *Het biefstuk-socialisme* werd dit in de boekhandel onder de kookboeken gerubriceerd. Maar ik zou het vooral niet doen omdat het woord haring mij geen symbool van havenarbeiders lijkt. Misschien ben ik daarin te puriteins en is een titel als *Een sfeer om haring te braden* erg verleidelijk en sluit deze aan bij Antwerpse gevoelens die ik niet ken. In elk geval heb ik bij alle kaderscholing die ik voor georganiseerde havenarbeiders heb gegeven, nooit enige associatie gekregen met - al of niet gebraden - haring.

Antwerpens faam

Mijn associatie met Antwerpse havenarbeiders is een heel andere en gaat terug op een boek dat ik - overigens met steun van onder meer Amsab-ISG - redigeerde over de Internationale Transportarbeiders Federatie (ITF): *The International Transportworkers Federation 1914-1945. The Edo Fimmen Era* (Amsterdam: Stichting beheer IISG, 1997). Over de ITF-geschiedenis is veel interessants te vertellen, want dit was in het interbellum het grootste en belangrijkste internationale beroepssecretariaat. Op het punt van arbeidsverhoudingen was de ITF een factor van betekenis. De ITF schuwde bovendien de politieke kanten van het vakbondswerk niet. Onder leiding van Edo Fimmen speelde de federatie

al vroeg een belangrijke rol in het verzet tegen fascisme en nationaalsocialisme en slaagde er in de periode 1933-1945 zelfs in een illegaal netwerk in nazi-Duitsland in het leven te roepen en in stand te houden. Dit zorgde voor solidariteit met Duitse transportarbeiders en de ITF beschikte hierdoor ook over informatie met betrekking tot wat er in Duitsland gebeurde. Informatie die zij beschikbaar stelde aan de geheime diensten van het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk en tijdens de oorlog ook aan de Verenigde Staten. In deze samenwerking met geheime diensten ten gunste van de strijd der geallieerden wist de ITF haar onafhankelijkheid te bewaren door de activiteiten waaraan zij deelnam zelf te financieren. Van die illegale activiteiten - waarvoor transportarbeiders de aangewezen mensen waren vanwege het scheepsverkeer naar havens en over rivieren - was Antwerpen lange tijd, ondanks veel problemen en tegenslag, de belangrijkste spil. Antwerpen komt in het register van mijn boek twaalf keer voor (waarvan drie verwijzingen naar meerdere pagina's achtereen) en de term 'Antwerpen activist groups' zeven keer. Dieter Nelles heeft in zijn bijdrage aan het boek laten zien hoe belangrijk de Antwerpse haven en de havenarbeiders zelf waren voor het ITF-verzet: "*The Antwerp ITF Group had the most intense relationship to Fimmen and was by far the most important of the ITF's resistance groups.*" Aan zijn in Antwerpen actieve medewerker Hermann Knüfken schreef Fimmen in 1939: "*It might be true to say that when I took you under my wing three years ago, I did something to further the cause of seamen struggling against fascism and contributed to the liberation of the German workers' movement, on the other hand co-operating with you, the Antwerp boys, has given me in many respects courage and strength to carry on.*" (p. 185). Ook kreeg ik tijdens mijn onderzoek naar dit illegale werk

in de Amerikaanse National Archives grote waardering voor het vindingrijke werk dat de Belgische radiotelegrafist op de scheepvaart Omer Becu voor de vakbeweging en de geallieerde strijd leverde (p. 240). Toen mij gevraagd werd de dissertatie van Vanfraechem over de geschiedenis van de vakorganisaties van Antwerpse havenarbeiders te bespreken, zegde ik direct toe, want over die in het buitenland zo geroemde Antwerpenaren wilde ik meer weten.

Lezing van het boek *Een sfeer om haring te braden* van Vanfraechem, dat gebaseerd is op zijn doctoraatsverhandeling uit mei 2002 aan de Universiteit Gent, maakt dat ik zeer met de Antwerpse dok- en havenwerkers te doen heb. Wat een ellende hebben zij in die haven beleefd. Zij troffen geen werkgevers die om hun personeel gaven maar enkel aan eigenbelang dachten. Wat een uitbuiting en gechicaner vanuit machtsposities, wat een harde tijden voor die arbeiders. Wat een verdriet. Ik had niet vermoed dat het zo erg geweest is. Overigens bevestigt dit gegeven het algemene inzicht dat zwaar getergde werknemers tot ingrijpende vormen van verzet kunnen komen, zodra zij eenmaal hun stem tegen de baas hebben verheven. Omdat de begrippen politiek en internationaal in het boek van Vanfraechem heel beperkt opgevat worden, ben ik over 'mijn' Antwerpse havenarbeiders echter weinig wijzer geworden. Deze constatering is evenwel niet de reden dat ik met dit boek weinig gelukkig ben.

De zin van een theoretisch kader

In de inleiding lees ik dat het boek berust op een "zeer bewust gekozen" "impressionistische" aanpak: "Met andere woorden: een aanpak zonder het obligate strakke theoretische model of concept." (p. XXII) Gesprekken met "zeer vele jonge doctorandi" - hier hebben we meteen een voorbeeld van wetenschappelijk impressionisme - hebben Vanfraechem geleerd dat zij hiernaar moeten zoeken, maar dat daarbij 'nooit' de vraag wordt gesteld of dat model een toegevoegde waarde aan het verhaal brengt. "Vele doctorandi tobben effectief maandenlang over 'mijn theoretisch kader'." (p. XXIII), Vanfraechem maakt duidelijk dat hij er zelf niets in ziet. Hij meent dat "een historicus over voldoende 'tools' beschikt - alleen al zijn of haar historisch kritisch vermogen" om "vanuit het verhaal een meerwaarde te creëren en niet enkel vanuit het het model" (p. XXII) (dat staat er echt: het het model). Hij zal zich niet verzetten als iemand wel "een bepaald concept of bepaald model" gebruikt, omdat de inspiratie daarvan zeker een meerwaarde kan creëren. "Dit betekent uiteraard niet dat historici die vertrekken van een model of concept automatisch de bal mislaan." Gelukkig maar: wie anders is, wordt door de impressionistische geschiedschrijvers getolereerd. Vanfraechem bekent zelfs dat hij dankbaar gebruik heeft gemaakt van "sociologische en andere theorieën rond bijvoorbeeld 'isolated mass' om het militantisme onder dokwerkers te bestuderen". Maar als blijkt "dat een verhaal zich niet laat 'wringen' in een model, kan het misschien beter weggelaten worden" (p. XXIII).

Eerlijk gezegd wist ik niet dat het met de Gentse, en mogelijk Vlaamse, geschiedschrijving zo slecht gesteld is. De vraag of een model toegevoegde waarde heeft, wordt 'nooit' gesteld - ongetwijfeld een impressionistisch verantwoord empirisch gegeven. Intussen worden doctorandi wel gedwongen om een model te kiezen waarin zij hun verhaal moeten 'wringen'. Zijn er aan de Universiteit Gent echt docenten die dit zo aan hun studenten en doctorandi onderwijzen? Ik kan het me nauwelijks voorstellen. Maar gezien 'de zeer vele doctorandi' die Vanfraechem gesproken heeft en de vermelding hiervan in de handelsuitgave van zijn dissertatie, moet ik aannemen van wel. Het lijkt me dat dit boek niet onder de ogen van een visitatiecommissie of van de Nederlands-Vlaamse Accreditatie Organisatie moet komen, want dan heeft Gent, of zelfs Vlaanderen, een probleem.

Laat ik een poging wagen iets te zeggen over de zin en het nut van een theoretisch kader. Het eerste voordeel van een theoretisch kader is dat de auteur uiteenzet hoe de wereld rond het onderwerp dat wordt gekozen, volgens hem in elkaar zit. Dat is prettig voor de lezer, want dat vergemakkelijkt het begrijpen van het verhaal, maar dit kader is bovenal sturend voor het onderzoek. Het omvat niet zozeer de definities van begrippen, maar expliciteert wat de belangrijkste factoren zijn die bij het onderwerp spelen en wat hun onderlinge verhouding is. Dit maakt het mogelijk het onderwerp te problematiseren. Wat hoort er wel bij? Wat niet? Wat is er bijzonder aan het onderwerp? Wat voor opvattingen bestaan daarover bij mensen die zich er eerder mee hebben beziggehouden, al dan niet in dezelfde discipline? Dat men de eerste is die zich met een onderwerp bezighoudt, is een spannend idee, maar geen werkelijkheid. Welke vooronderstellingen hanteerden die voorgangers bij hun onderzoek? Zijn dat ook de uitgangspunten die de onderzoeker wil hanteren? Zijn die eerdere onderzoekers het met elkaar eens of oneens over hun aanpak? Als zij het oneens zijn, waarom prefereer ik de ene benadering boven de andere? Laat de ene benadering aspecten zien die ik belangrijk vind? Kan ik door het inventariseren en vergelijken van verschillende benaderingen tot een eigen, consistente benadering komen? Zijn arbeidsverhoudingen, om bij het boek van Vanfraechem te blijven, bijvoorbeeld een zaak gerelateerd aan emancipatie (in Nederland verdedigd door de redactie van het tussen 1976 en 1980 verschenen *Jaarboek voor de geschiedenis van socialisme en arbeidersbeweging*) of hebben we te maken met een arbeidsmarkt met aan- en verkoopkartels van arbeid (verdedigd door Theo van Thijn, wiens meer structurele visie op wetenschappelijk onderzoek van vakorganisaties niet voorkomt in de literatuurlijst van Vanfraechem, die wel naar Nederlandse literatuur heeft gekeken). Als twee theoretische benaderingen elkaar tegenspreken, heeft de onderzoeker een te behandelen probleem. Want hij weet niet waar hij aan toe is als de ene theorie zegt dat iets rond is en de andere dat dit vierkant is. Daar ligt een uitdaging, want welke van de twee heeft nu gelijk? Een te onderzoeken probleem gaat niet alleen terug op conflicten tussen wetenschappelijke benaderingen, maar kan ook het gevolg zijn van een conflict tussen theorie en empirie. Vanfraechem verwijst zelf naar de relatie tussen 'isolated mass' en militantisme. Theorieën spreken verwachtingen uit over de werkelijkheid, bij voorbeeld dat isolatie tot militantisme leidt dat met bepaalde

technieken onderdrukt kan worden. Als theorie en empirie overeenstemmen, ligt er geen uitdaging. Als theorie en empirie elkaar tegenspreken, wel, want wat is er mis? Is de empirische waarneming verkeerd en heeft die correctie? Of zit de theorie ernaast? Verbetering van het empirische beeld is een belangrijke bijdrage omdat het beeld kennelijk niet juist was en bijstelling behoefde. Bovendien kan men de theorie voorthelpen door aan te geven waar ze fout zat. Dit leidt tot een beredeneerde verbetering en nuancering (of mogelijk verwerping) van die theorie. Onderzoekers die in hun theoretische kader en hun conclusie aansluiten bij wat anderen al over het onderzoeksterrein hebben gezegd, bevestigen het cumulatieve karakter van wetenschap. Juist de meer algemene uitspraken die men doet, maken de resultaten interessant voor de wetenschappelijke wereld als geheel, zonder dat men alle details kent.

Waardegebondenheid

Een tweede voordeel van een theoretisch kader is dat bepaalde waardeoordelen die een onderzoeker bewust of onbewust hanteert, sneller boven water komen en geëxpliciteerd kunnen worden. Onderzoekers hebben bijvoorbeeld waarden die zij van thuis meebrengen, zij zijn katholiek, socialist of juist apolitiek. Dergelijke visies beperken het beeld dat men van de wereld heeft en kunnen bij onderzoek een behoorlijke handicap zijn. Het gendervoorbeeld kan dit illustreren. De wetenschap is lange tijd voornamelijk door mannen bedreven. Dat betekende onder meer dat vrouwen óf nauwelijks werden onderzocht óf alleen vanuit een bepaald mannelijk gezichtspunt. Zolang dit gezichtspunt niet ter discussie werd gesteld, gold het door mannen van vrouwen gecreëerde beeld als algemeen. Dit veranderde toen de feministische kritiek het bestaande, door mannen gehanteerde model bekritiseerde en voorstelde: 'laten wij de factor vrouw eens toevoegen en zien wat er gebeurt'. Het tot dan algemene beeld bleek opeens een beperkt beeld, omdat vrouwen, bijvoorbeeld in de context van arbeid, niet werden meegeteld en dat er jegens haar bepaalde vooronderstellingen golden. Vrouwen waren fysiek zwak en daardoor niet tot zware arbeid in staat, maar weer wel geschikt voor zorgarbeid, zo was het mannelijke uitgangspunt. Vrouwen toonden vervolgens aan dat dit niet klopte. Het nadeel van de door Vanfraechem verdedigde visie (historici hebben instrumenten - tools in zijn wat duurdere terminologie - waarvan hij er één noemt: historisch kritisch vermogen) is dat het niet vanzelfsprekend is dat dit ene genoemde instrument ook daadwerkelijk wordt aangewend als er niet iets ter discussie wordt gesteld. Veel waarden zijn geïnternaliseerd en pas als de onderzoeker deze problematiseert, in het bijzonder in het theoretische kader, kan hij zich van de eigen waarden bewust worden. In het gendervoorbeeld betekende dit dat vrouwen, die aanvankelijk niet in het model zaten, erin werden opgenomen. Hoe staat het met dit voorbeeld bij Vanfraechem? Op pagina 29 vroeg ik me bij de behandelde actie van 1889 af waarom de eisen waren: 'verbod op vrouwenarbeid, geen uitbetaling

in herbergen, geen nacht- en zondagswerk'? Waar komt opeens die eis inzake vrouwenarbeid vandaan? Vanfraechem legt dit niet uit. Zijn tekst gaat over die andere zaken als uitbetaling in herbergen en nachtarbeid, maar niet over vrouwen. Pas op pagina 185 valt terloops te lezen dat vrouwen "*sinds lange tijd wezenlijk deel*" uitmaken van de Antwerpse haven. En op pagina 186 heet het dat vrouwen ondanks pogingen haar uit de haven weg te werken "*deel blijven uitmaken van de scenerie van de Antwerpse haven*". Conclusie: in het impressionistische model van Vanfraechem komt de factor vrouw niet voor omdat deze niet in het theoretische model is opgenomen. Van mij hoeft dat niet per se (men mag gerust de stoere dokwerker onderzoeken), maar wie arbeidsverhoudingen in de haven gaat onderzoeken, doet er goed aan in het theoretische kader eerst helder aan te geven wie er wel en niet onder die verhoudingen vallen. Dan kunnen er om onderzoeksstrategische en praktische redenen nog beperkingen aangebracht worden, maar het is dan wel duidelijk wie onderzocht gaan worden. In het impressionistische model blijft het toeval of en hoe bepaalde groepen aan bod komen. Het hangt er dan bijvoorbeeld van af of de bronnen toevallig iets zeggen en of de waarden die de onderzoeker bewust of onbewust hanteert, dit 'iets' wel of niet in beeld brengen. Bij Vanfraechem tellen vrouwen in de haven in elk geval niet mee omdat zij geen onderdeel van het onderzoek zijn geworden maar door het impressionisme worden zij af en toe terloops vermeld.

Spelers tellen wel, individuen niet

Zijn arbeidsverhoudingen een voortgaand proces waarin vakorganisaties en werkgevers elkaar bestrijden en ook overleggen met af en toe een staking of actie, of spelen sommige mensen hierin een belangrijker rol dan anderen? Dit laatste kan het geval zijn indien deze individuen zich van anderen onderscheiden doordat zij zaken overzien en het vermogen hebben om mensen toe te spreken, machtsspelletjes te doorzien, een verdergaand doel in de gaten te houden en dergelijke. Voor Vanfraechem is "*het groene vilt van de onderhandelings-tafel*" het "*decor waarbij ik aandacht besteed aan breukmomenten, de motieven van de verschillende spelers en de opeenvolgende fasen van sociale vrede en onrust*" (p. XXII). Kijk, met een dergelijke zin maakt de auteur tenminste iets duidelijk. Zijn vertrekpunt is niet het havenwerk, maar de luxetafels waaraan de havenwerkgevers af en toe ook enkele arbeiders laten aanzitten. Met spelers bedoelt hij niet zoals ik aanvankelijk dacht belangrijke personen, maar groepen als werkgevers, werknemers of het stadsbestuur die met opeenvolgende fasen van rust en onrust te maken hebben. Individuele blijken in zijn verhaal geen eigen rol te spelen. Er zijn geen passages waarin een belangrijke arbeidersleider of werkgever als persoonlijkheid wordt geschilderd. Met andere woorden, biografische details doen er niet toe. Het beste dat wij over iemand krijgen te horen, is de functie die deze in een bestuur bekleeft. Dat is jammer, want een figuur als Arthur Wieme die het initiatief nam tot Willen is Kunnen uit 1904, de basis van de belangrijkste havenarbeidersvakbond, de

BTB, verdient toch meer aandacht dan hij nu krijgt. Edo Fimmen komt ook in het boek voor, en wel tijdens een grote staking in 1936. Alles wat over hem gezegd wordt, is: *“Edo Fimmen, secretaris van de ITF, betrad eveneens het sprekersgestoelte. Hij sprak de menigte moed in, loofde hun leiding en beloofde financiële steun aan de BTB”* (p. 215, in het boek met Baete, p. 67). Meer komt de lezer niet te weten, al is in deze impressionistisch geschilderde notendop wel weergegeven hoe Vanfraechem over de internationale vakbeweging denkt. Over de persoon van Omer Becu ben ik helaas niets te weten gekomen. Wel wordt op pagina 301 zelfs tweemaal vermeld dat Louis Major, Georges Decrom en Omer Becu respectievelijk voorzitter en secretaris van de havenarbeiderscentrale zijn en nationaal voorzitter van de BTB. Het verschil is dat havenarbeiderscentrale de eerste keer met een streepje is en de tweede keer zonder en dat Decrom de eerste keer de kwalificatie meekrijgt de *“trouwe acoliet”* van Major te zijn (p. 300-301). Mijn bezwaar is niet alleen dat de tekst slordig geredigeerd is, maar ook dat er waarden worden geuit die, indien men er de kritische tool bijhaalt, die impressionisten volgens Vanfraechem hanteren, nog wel een discussie waard zijn, maar in een academische tekst als deze niet thuishoren. Zo zijn er meer uitspraken in het boek waaruit de politieke visie van de auteur is af te leiden. Bijvoorbeeld ten aanzien van trotskisten en communisten, die zoals bekend geen argumenten hanteren maar slechts ‘schimpscheuten’ (p. 298). Overigens is Vanfraechem in zijn standpunt over de onbetekendheid van individuen consequent. Hij heeft geen personenregister in het boek opgenomen, hoewel dit in dissertaties en monografieën van deze omvang gebruikelijk is.

De lezer-willen-dienen hoort duidelijk niet tot de kwaliteiten van de door Vanfraechem verdedigde impressionistische geschiedschrijving. Ook een lijst van afko’s (afkortingen) kon er niet af. In de verkorte versie die Vanfraechem met Bob Baete uitbracht voor de leden van de havenarbeidersbond is zelfs de inhoudsopgave achterwege gelaten en treft de lezer waar hij de inhoudsopgave verwacht (een overzicht van de structuur van het boek) het colofon. Dit hoort normaal op de achterkant van de titelpagina en is voor veruit de meeste lezers niet echt interessant.

De wonderbaarlijke redding van de Antwerpse haven door het verzet

Problematisch vind ik de oorlogsperiode, die nauwelijks geproblematiseerd wordt. Louis Major is sinds mei 1940 nationaal secretaris van het Belgische Vakverbond (BVV) en een sleutelfiguur in het ondergrondse verzet in Antwerpen en daarbuiten. Major wijdde het merendeel van zijn ondergrondse activiteiten aan het BVV, maar wordt daarover door Ward Coens ‘op de vingers getikt’, omdat hij meent dat Major in Antwerpen moet blijven en zich vooral met de BTB in plaats van het BVV moet bezighouden. Ik wil het graag geloven maar kan me moeilijk voorstellen hoe dat op de vingers tikken in het verzet toeging. Maar waarom wel een uitvoerig normatief citaat van Coens vermeld en niet het standpunt of

antwoord van Major daarover? Is die tekst er niet, of niet meer? Of hebben we hier met sympathieën en antipathieën van de auteur te maken? Zoals vaker in het boek is er iets overhoop gehaald, maar krijgt de lezer niet te horen hoe het is afgelopen.

Op pagina 277 is te lezen dat *“iedereen”* het erover eens was dat de haven als draaischijf voor de bevoorrading en aanlevering van militair materieel een belangrijke troef kon zijn voor de bevrijding van België en het verdere verloop van de oorlog. Dit kan ik volgen en ook dat de regering in ballingschap in Londen en de daar aanwezige *“leidinggevende maritieme persoonlijkheden”* gesprekken voerden over de functie en rol van de Antwerpse haven tijdens de bevrijding van West-Europa. Maar hoe het nu gelukt is om te voorkomen dat de Duitse bezetters de haven volledig vernietigden, komt de lezer niet te weten. Volgens Vanfraechem was het een peulschil. Alles werd volgens hem *“in het werk gesteld opdat de Duitsers bij hun vertrek de havenuitrustingen niet zouden vernietigen. Daarom werden contacten gelegd met de verschillende verzetsgroeperingen die dergelijke vernietigingen moesten verhinderen. Vanaf juni 1944 ondernamen die stappen om te verhinderen dat de Duitsers kademuren zouden opblazen of schepen zouden doen zinken in de rede. Vanaf 2 september 1944 intensifieerden de verzetsgroepen van diverse pluimage hun contacten en werd besloten om de nacht van 3 op 4 september posities in te nemen bij de blokkadeschepen, de kaaïen, het vlottend materiaal, de sluizen en de krachtcentrales.”* (p. 277)

De lezer vraagt zich bij deze impressies direct af: liep dat allemaal zo gemakkelijk? Konden de kringen in Londen zo gemakkelijk contact krijgen met het verzet? Hoe kan het dat verzetsgroepen van diverse pluimage zo goed samenwerkten? Hadden die allemaal toegang tot de juiste plekken in de haven? Hadden de Duitsers dat allemaal niet in de gaten? Want aan te nemen is dat zij de haven ook als strategisch belangrijk beschouwden en de toegang scherp controleerden. En al die geposteerde mensen vielen niet op, maar deden de Duitsers besluiten om de haven en de schepen maar gedeeltelijk op te blazen? Ik heb er mijn twijfels over, maar kennelijk was deze heldendaad een makkie. Gefeliciteerd Belgisch verzet! Of hebben we hier met impressionistische geschiedschrijving te maken die een grote lijn suggereert en de problemen terzijde laat. De lezer is er intussen niet meer verbaasd over dat hij/zij nu wordt meegesleept naar de dynamiek van de bevrijde haven.

Tot slot

Hoewel de auteur veel tijd gestoken heeft in het doorploegen van materiaal over de arbeidsverhoudingen in de Antwerpse haven, en dan vooral aan de onderhandelingstafel, vind ik deze dissertatie een moeilijk te volgen boek, waarin ik over belangrijke momenten of over invloedrijke personen niet wijzer word. Mij kabbelt het boek te veel voort van de ene naar de volgende periode. Deze impressionistische geschiedschrijving maakt op mij

weinig indruk en lijkt me uit de tijd. Zelfs als ik aan Von Ranke denk, valt het oordeel negatief uit. Ook hij wilde het verhaal laten spreken, maar dan wel met uitsluiting van de eigen waardeoordelen, met kenschetsing van de psychologische karaktertrekken van de hoofdpersonen en de nodige bronnenkritiek. Toch maar liever werk steken in het theoretische kader. Dat biedt greep op hoe de wereld in elkaar steekt en helpt bij het selecteren van het historische materiaal en het onderkennen van eigen oordelen. Zoals gezegd, ik kan me niet voorstellen dat het geschiedenisonderwijs in Gent zo onbeholpen is als Vanfraechem het doet voorkomen.

R E A C T I E

Geachte Mevrouw,

Vooraf wil ik erop wijzen dat ik *Brood & Rozen* een zeer goed tijdschrift vind dat ik steeds met zeer veel interesse lees. Wat hieronder volgt heeft dus niets te maken met uw blad op zichzelf.

Reden te meer om deze maal met klem te protesteren tegen een passage uit het artikel *De twee dames van Vooruit* door Madelief Van den Steen in nr. 1 van 2006, waarbij ik rechtstreeks betrokken ben.

Namelijk deze paragraaf, op pagina 12:

“In de jaren 1950 kreeg Aimée assistentie van Louise De Mey. Ook aan Yvonne Lex werd gevraagd een eigen rubriekje te onderhouden. Daarna kwam Janine De Rop, werkzaam op de verzendingsdienst van Vooruit en schrijfster bij De Stem der Vrouw, meewerken aan de vernieuwing. De Rop kon de horoscooprubriek ‘De sterren zeggen’ verzorgen, naast een eigen wekelijkse rubriek ‘Open doek voor Eva’, waarin ze haar schrijftalent kon botvieren.”

Ik wens hiertegen met klem te protesteren!

Ik ben niet zo heel vlug op mijn tenen getrapt, en heb misschien zelfs te weinig pretentie in verband met wat ik in mijn vrouwenrubrieken heb gepresteerd, maar dat ik een horoscooprubriek zou hebben verzorgd is doodgewoon onzin! Ik, en een aantal goede vrienden met mij, zijn over deze bewering verbolgen!

Ik heb dit ook nooit aan de schrijfster van het artikel gezegd (heb de uitgetypte teksten van mijn gesprek met haar nagelezen). Ik kàn dit ook niet gezegd hebben, het is gewoon niet waar.

Er is meer. Mijn eerste rubriek ‘Open doek voor Eva’ schreef ik niet in *Vooruit*, maar in het *Weekblad Voor Allen*. August de Block had mij nl. gevraagd deze rubriek te verzorgen; in *Vooruit* werkte ik eerst gewoon mee aan ‘Voor u, Mevrouw’. Daarna kreeg mijn rubriek een meer eigen karakter ‘Op de Vrouw af’.

Wat *De Stem der Vrouw* betreft, was ik gewoon een der diverse medewerksters, ik was zeker niet de schrijfster van dienst.

Ik heb trouwens aan diverse bladen van de socialistische beweging (en daarbuiten) meegewerkt. En ben er bvb. fier op dat ik precies in de vrouwenrubriek van *Vooruit* aan de basis heb gelegen van de Aktie voor Dr. Peers (legalisatie abortus) en nog heel wat andere onderwerpen, die eerder taboe waren, heb aangehaald.

Er zijn meerdere aspecten van het artikel die niet volledig met de waarheid stroken, maar het is niet aan mij daarover te oordelen.

Wat mijn eigen probleem betreft: ik zou het zeer op prijs stellen, meer nog: ik dring erop aan, dat u deze rechtzetting in een volgend nummer zou publiceren.

Met de meeste hoogachting,

Jeanine De Rop

Brood & Rozen

TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN SOCIALE BEWEGINGEN

is tevens te verkrijgen bij:

DE GROENE WATERMAN, Wolstraat 7, 2000 Antwerpen

Boekhandel FORUM, D. Boucherystraat 10, 2800 Mechelen

Boekhandel MARNIX, Nederkouter 209, 9000 Gent

Nieuwscentrum WALRY, Zwijnaardsesteenweg 6, 9000 Gent

Marxistisch Antiquariaat AURORA, Jean Volderslaan 34, 1060 Brussel

A U T E U R S

Antoon De Baets (°1955) is doctor in de geschiedenis (UGent). Hij werkt als historicus aan de vakgroep geschiedenis van de Rijksuniversiteit Groningen. Hij schreef onder meer *Censorship of Historical Thought: A World Guide, 1945-2000* (Westport, Conn., en Londen Greenwood Press, 2002) en werkt momenteel aan het boek *The Use and Abuse of History* (New York en Oxford: Berghahn). Hij coördineert het Network of Concerned Historians.
a.h.m.de.baets@let.rug.nl

Bart Delbroek (°1980) is licentiaat geschiedenis (VUB). Hij maakte zijn eindverhandeling over *Beter nu actief dan morgen radioactief: de Vlaamse antikernenergiewebeweging van 1973 tot 1986* (promotor prof. dr. Guy Vanthemische). Hij was laureaat van de Prijs de Bock-Doehaerd 2002 en is licentiaat gespecialiseerde aanvullende studies (GAS) Internationaal en Europees Recht (eindverhandeling: *De internationale geschillenbeslechting van interne geschillen: case-studie Angola* (promotor dr. S. Smis)). Hij doet doctoraat bij het FWO/VUB met de scriptie *Het functioneren van de arbeidsmarkt voor mijnwerkers in Belgisch-Limburg (1900-1958)*.
bart.delbroek@vub.ac.be

Andreas Faes (°1983) is licentiaat geschiedenis (UGent). Hij maakte zijn eindverhandeling over *Hedendaags anarchisme in Nederland en Vlaanderen (1933-2000)* (promotor prof. dr. Gita Deneckere). Hij is redacteur en chef eindredactie van het Gentse studentenblad *Schamper*.
Andreas.Faes@UGent.be

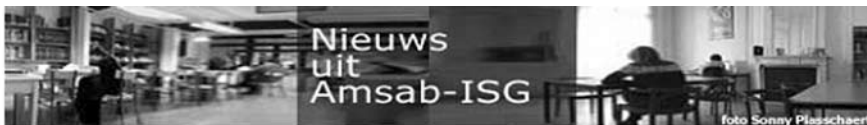
Tinne Jacobs (°1980) is licentiate geschiedenis (K.U.Leuven), gediplomeerd in de aanvullende studie Internationale Betrekkingen (K.U.Leuven) en Master in European Politics and Policies (K.U.Leuven). Ze volgt momenteel het Masterprogramma Cultures and Development Studies (K.U.Leuven).
Tinne.Jacobs@student.kuleuven.be

Ann Mares (° 1967) is licentiate geschiedenis (VUB). Zij was als wetenschappelijk medewerker verbonden aan het VUB-Centrum voor de Interdisciplinaire Studie van Brussel voor onderzoeksprojecten met betrekking tot de lokale verkiezingen en politieke bewegingen in en om Brussel. Momenteel werkt zij aan de uitbouw van BRIO (Brussels Informatie-, Documentatie- en Onderzoekscentrum) dat alle wetenschappelijke informatie m.b.t. Brussel wil bijeenbrengen en ontsluiten.
ann.mares@vub.ac.be

Frederik Verleden (°1980) is licentiaat geschiedenis (K.U.Leuven, 2002) en gediplomeerd in de aanvullende studie Economie en Bedrijfskunde (UGent, 2003). Sinds 2003 is hij verbonden aan het Centrum voor Politicologie van de K.U.Leuven. Hij werkt aan een doctoraat over de fracties in de Kamer van Volksvertegenwoordigers.
Frederik.Verleden@soc.kuleuven.be

pev

delta loyd

You got mail !

Amsab-ISG heeft nu ook een elektronische nieuwsbrief. De laatste nieuwtjes, voordelige aanbiedingen en last minute oproepen, het is nog maar een klik verwijderd van je eigen mailbox.

Stuur ons je e-mailadres of surf naar www.amsab.be en schrijf je online in !

100 JAAR Centrale Voeding – Horeca – Diensten!

In 2008 wordt dit jubileum gevierd met een historische publicatie. Daarom doen we een oproep tot het inzamelen van **archief van de Centrale Voeding - Horeca en Diensten** en haar voorlopers uit alle hoeken van het land.

Met 'archief' bedoelen we **alles wat geproduceerd werd** door de aparte vakbonden of mutualiteiten van bepaalde beroepen zoals die in de 19e eeuw bestonden (bv. 'limonadiers', 'confiseurs', 'chocolatiers', ...). Maar zeker alles wat de Centrale heeft voortgebracht. Dit kan gaan om verslagen van vergaderingen, congressen, brieven, boeken, foto's, filmpjes, pamfletten, krantenartikels, posters, pins, prentkaarten, ...

Heeft u dus diep verscholen in een oude kast archief zitten, laat het niet beschimmelen. Misschien kan het wel nuttig zijn voor deze studie. Het is zeker niet de bedoeling u die papieren te ontfutselen. We zouden ze gewoon eens willen zien (en ze eventueel bestuderen).

Met oprechte dank.

Annelies Tollet
Amsab-ISG
Bagattenstraat 174
9000 Gent

Tel: 0475/255.133
09/224.00.79
Fax : 09/233.67.11
E-mail: atollet@amsab.be